Вежа з чорного дерева

...Et par forez longues et lees

Par leus estranges et sauvages

Et passa mainz felons passages

Et maint peril et maint destroit

Tant qu'il vint au santier tot droit...

Chretien de Troyes, Yuain[1]

Девід приїхав у Котміне в середу пополудні. Вчора о цій самій порі він зійшов на берег у Шербурі, а надвечір був уже в Авранші, де й заночував. Отож решту шляху він долав при світлі дня і міг помилуватися здаля чарівним, як сон, краєвидом: шпилями Мон-Сен-Мішеля, пройтися пішки по околицях Сен-Мало та Дінана. Далі дорога звернула на південь, через мальовничу сільську місцевість, що купалася в сяйві погожого вересневого дня. Девідові одразу припали до серця спокійні краєвиди — старанно доглянуті фруктові сади і поля, що задумливо стояли під тягарем щедрого врожаю. Двічі він зупинявся і замальовував барви, які найбільше вразили його соковитістю і приємним відтінком. На аркуші паперу з'явилося кілька акварельних смужок, а поряд — чітко написані пояснення. Хоч вони і вказували на походження тих смужок (та означала поле, інша — освітлену сонцем стіну, ще інша — далекий пагорб), проте він нічого не малював. Зазначав іще дату, пору дня, погоду і їхав далі.

Девід почувався ніяково за свій чудовий настрій, за те, що він тут втішається один, без Бет, та ще й після сварки, яку сам затіяв. Проте ясний день, свіжі враження і, звичайно, думка про мету цієї подорожі —

бентежна і водночас радісна — все це створювало приємну ілюзію парубоцької свободи. Останні кілька миль були найчарівнішими: тепер Девід їхав Пемпонським лісом — одним з небагатьох зелених масивів, які ще лишилися від прадавніх бретонських лісів. Обабіч, затінені зеленим шатром, час від часу пролітали алеї для верхової їзди. Іноді сонячні промені падали на вузьку просіку, вихоплюючи безкраї зарості дерев. Девідове уявлення про край, де старий прожив останні роки, які принесли йому найбільшу славу, стало конкретним. Хоч скільки читай, уявляй, однаково це не те, що побачити на власні очі. Ще не доїхавши до місця, Девід уже знав, що їхав сюди не даремно.

Незабаром він звернув на геть вузьку й безлюдну лісову дорогу — voie communale[2]. Проїхавши з милю, побачив вивіску, яку шукав: Manoir de Coëtminais. Chemin privé[3]. Далі дорогу перегороджували білі ворота, їх він сам відчинив і зачинив. Ще через півмилі, там, де ліс розступався перед сонячним світлом і поростим травою садом, Девіда зупинила нова перепона — ще одні ворота. На перекладині воріт знову напис. Він подумки усміхнувся — під французьким Chien méchant[4] по-англійському було написано: "Прийом відвідувачів лише за попередньою домовленістю". Ніби на підтвердження того, що попередженням не слід легковажити, на воротях з внутрішнього боку висів замок. Мабуть, забули, що Девід має приїхати саме сьогодні. На якусь мить він розгубився. А може, старий шкарбун взагалі забув про їхню домовленість? Девід відступив у густу тінь, не зводячи очей із залитих сонцем воріт. Та ні, як же він міг забути, коли Девід лише минулого тижня надіслав йому коротенького листа, в якому нагадував про свій приїзд і дякував за запрошення? Позаду, зовсім близько, тричі підряд прокричав якийсь птах. Крик був дивний, наче хтось невміло пробував грати на жерстяній дудці. Девід озирнувся, але серед густої зелені дерев птаха не було видно. Мабуть, птах не англійський, подумав Девід і раптом згадав, що сам він, як не кажи, англієць. Чи йому боятися якогось пса... Він пішов до машини, виключив мотор, замкнув дверцята, повернувся до воріт і переліз на другий бік.

Доріжка повела його старим садом, що ряснів червоними сидровими яблуками. Тихо, ніякого собаки. Manoir стояв самітним островом на залитій сонцем галявині серед моря велетенських дубів і буків і був не зовсім те, що Девід сподівався побачити. Може, тому, що погано знав французьку мову і, як не брати до уваги Парижа, майже зовсім не знав Франції. Інакше не переклав би це слово буквально, як англійське "замок". Насправді ж ця будова скоріше нагадувала будинок заможного фермера. Фасад не такий уже й аристократичний: бліда, буро-жовта штукатурка, на якій проступала широка дранка, темні віконниці. Невеличке східне крило, що під прямим кутом прилягало до головної будівлі, з'явилося, очевидно, пізніше. І все-таки було в цьому будинку щось привабливе: старовинний, не дуже великий, затишний, показний на вигляд. Просто Девід сподівався побачити щось величніше.

Південна сторона будинку виходила у посипаний жорствою двір. Під стіною — герань і дві виткі троянди, на даху — білі цятки голубів. Віконниці були замкнені. Будинок спав. Проте двері парадного входу, увінчані стертим від часу гербом на кам'яному щиті, були прочинені. Сторожко ступаючи по жорстві, Девід підійшов ближче. На дверях не було ні молотка, ні дзвінка. На щастя, не було і лютого собаки. Девід зазирнув досередини: хол з вимощеною кам'яними плитами підлогою, дубовий стіл біля старовинного стилю дерев'яних сходів з вичовганими й покороблеными поручнями. Сходи вели нагору. У протилежному кінці холу видніли ще одні розчинені двері, а за ними, наче в рамі, зеленів осяяний сонцем сад. Девід завагався, зрозумівши, що приїхав дочасно; потім постукав у важкі двері. По хвилі, однак, усвідомив, що стукати марно, і переступив через поріг. Праворуч він побачив довгу, мов галерея, вітальню. Колись вона, очевидно, була розділена перегородками, від яких залишились основні опорні колони, що виступали на білому тлі стін, як зловісні скелети. У всьому цьому було щось вікторіанське і куди більше англійське, ніж у фасаді будівлі. Дулю гарний куточок, трохи захаращений, але й досить просторий: старовинні різьблені меблі, вази з квітами, кілька крісел і дві канапи; старі килими, рожеві й червоні, картини... Нічого дивного, хіба те, що можна було так вільно увійти й милуватися ними. Адже Девід знав — крім власних робіт,

у старого є невеличка, але цінна колекція картин інших художників. А ось і полотна знаменитостей: Енсор, Марке; отой пейзаж у кутку зали,— мабуть, написаний "холодним" пензлем Дерена, а над каміном...

Кому ж, однак, дати про себе знати? Девід пройшов по кам'яних плитах повз сходи і зупинився у дверях навпроти. Перед ним простягався розлогий лужок з клумбами, декоративними кущами та деревами. З північного боку його захищала висока стіна, а вздовж неї стояв ряд низьких будівель, яких Девід не міг побачити з фасаду,— колишні стайні та корівники. Посеред лужка росла катальпа, підстрижена так, що нагадувала велетенський зелений гриб. У його затінку розташувались, ніби співбесідники, садовий стіл і три плетених крісла. За ними, немов купаючись у спекоті, лежали дві голі дівчини. Та, що далі, напівзатулена своєю сусідкою, лежала горілиць і, здавалося, спала. Та, що ближче, лежала на животі, спершись підборіддям на руки, й читала книжку. На голові в неї — крислатий солом'яний капелюшок, вільно перев'язаний яскраво-червоною стрічкою. Обидві дівчини дуже засмаглі. Їм, очевидно, й на думку не спадало, що всього за три десятки кроків від них стоїть незнайомий чоловік. Дивно, що серед лісової тиші дівчата не почули, як він під'їхав машиною. Правда, в листі Девід обіцяв приїхати на вечірній чай, а приїхав раніше. Та й гудзик дзвоника десь коло дверей знайшовся б, коли б він краще шукав; хтось із слуг, може, й почув би. Девід постояв хвилину, занотовуючи в пам'яті теплі кольорові тони жіночого тіла, зелені барви катальпи й трави, кармінову стрічку на капелюсі, а вдалині — рожеву стіну і шпалерні фруктові дерева. Потім повернувся й пішов назад до парадного входу; щойно побачене скоріше розважило його, ніж спантеличило. Знову згадалася Бет: вона була б просто в захваті, побачивши на власні очі підтвердження міфу про старого фавна та його порочні розваги. Там, звідки Девід самовільно почав огляд будинку, за одвірком на кам'яній підлозі, він побачив те, чого не помітив раніше через надмірну цікавість — бронзовий дзвоник. Підняв його, подзвонив і в ту ж мить пожалкував про це. Шкільне дзеленчання увірвалося в тихий будинок, порушивши сонячний спокій, що панував довкола. Та на цьому все й скінчилося. Згори не долинув жоден крок, двері в дальньому кінці довгої кімнати не відчинилися.

Девід чекав на порозі. Минуло з півхвилини. Потім у дверях, що вели в сад, з'явилася дівчина (він не розібрав — котра) у білій бавовняній галабії[5], боса, струнка, нижче середнього зросту, років двадцяти чи трохи більше; каштанове з золотавим полиском волосся, правильні риси обличчя, пильний погляд великих очей. Напевно, англійка. Кроків за двадцять, біля сходів, дівчина зупинилася.

— Девід Уїльямс?

Він ніяково розвів руками.

— Ви мене чекали?

— Так.

Вона не зрушила з місця і не простягнула руки.

— Даруйте, що забрався сюди, паче злодій. Ворота замкнені.

Дівчина заперечливо хитнула головою.

— Треба було просто потягти за замок. Вибачте, що так вийшло.

Та вигляд у неї був зовсім не винуватий. І не спантеличений.

— Генрі спить.

— Не будіть його, бога ради. — Девід усміхнувся.— Я приїхав трохи раніше. Не сподівався, що так легко знайду вас.

Дівчина кинула на нього уважний погляд, зрозумівши, що він розраховує на її прихильність.

— Він просто казиться, коли вдень не поспить.

Девід широко посміхнувся.

— Річ у тім, що я витлумачив його листа буквально — гадав, знайду у вас притулок. Але якщо...

Вона глянула повз нього на відчинені двері. Потім знову перевела погляд на його обличчя і в її очах промайнуло щось схоже на запитання.

— А ваша дружина?

Девід пояснив, що Сенді захворіла на вітрянку і в останню хвилину в неї підскочила температура.

— Дружила вилетить до Парижа в п'ятницю. Якщо дочці покращає. Там я її зустріну.

Пильні очі знову допитливо глянули на нього.

— То, може, показати вам кімнату?

— Якщо ваша ласка...

— Прошу.

Ледь помітним порухом руки дівчина показала, щоб він ішов слідом, і обернулася до сходів — така проста, біла, якась несподівано скромна, наче служниця, зовсім не схожа на ту, яку він щойно бачив.

— Чудова кімната,— промовив Девід.

Вона доторкнулася до почорнілих від часу поручнів.

— П'ятнадцяте століття. Так кажуть принаймні,— мовила дівчина, не повертаючи голови.

І все. Ніяких питань, наче він зазирнув як сусіда, що мешкає за якихось п'ять миль звідси.

Коли сходи кінчилися, вона повернула праворуч і пішла коридором, застеленим посередині очеретяною матою. Дійшовши до інших дверей, прочинила їх, ступила крок уперед і, не випускаючи ручки, подивилася на Девіда таким самим дивним поглядом, як patronne[6] готелю, де він провів уже одну ніч. Девід не здивувався б, якби вона зараз сказала, скільки він має платити за кімнату.

— Ванна поруч.

— От і чудово. Піду заведу в двір машину.

— Як вам завгодно.

Дівчина зачинила двері. Від неї віяло якоюсь неприродною, майже вікторіанською поважністю, що не пасувало до галабії. Поки вони поверталися коридором до сходів, Девід запитав з доброзичливою усмішкою:

— А як вас?..

— Генрі називає мене Мишею.

Нарешті вираз її обличчя змінився, хоча Девід не був певен, що то: стриманість чи виклик.

— Ви давно його знаєте?

— З весни.

Девід спробував викликати дівчину на дружню розмову.

— Я знаю, він не в захваті від таких візитів.

Вона ледь помітно стенула плечима.

— Коли робити все йому наперекір. Тоді він здебільшого лається.

Дівчина ніби намагалася в чомусь його переконати; де було очевидно. Може, здогадалася, що він бачив їх у саду і тепер показувала, на якій відстані звикла тримати гостей. Девід уже встиг зрозуміти, що дівчина виконує тут обов'язки хазяйки дому, але поводилась вона так, наче цей дім був їй байдужий. Спустившись по сходах, вона попрямувала до виходу в сад.

— Тут? За півгодини? Я розбуджу його о четвертій.

Девід посміхнувся: дівчина говорила, наче турботлива нянька, байдужа до думки інших про того, кого вона називала просто "Генрі" або "він".

— Чудово.

— Почувайтесь comme chez vous[7]. Гаразд?

Дівчина постояла з хвилину, ніби зрозуміла, що досі трималася надто холодно й стримано. На її обличчі відбилося щось схоже на ніяковість і з'явилася бліда тінь привітної усмішки. Проте вона відразу ж опустила очі, повернулася і, м'яко ступаючи босими ногами, пішла до саду. У дверях сонячні промені на мить вихопили з галабії обриси дівочої постаті. Девід згадав, що так і не спитав про собаку. Та, зрештою,

дівчина, мабуть, вже сама про все потурбувалася. Навряд чи Девіда коли-небудь приймали в чужому домі так негостинно... наче він хотів забагато, але ж насправді це зовсім не так. І, звісно, він і не сподівався зустріти тут оцю дівчину. Девід зрозумів, що старий давно нехтує правилами гостинності.

Девід повернувся садом до воріт. Добре, хоч про замок сказала: він розімкнувся відразу. Девід заїхав у двір, зупинив машину в затінку під каштаном біля фасаду. Прихопивши невеличку валізку, портфель і джинсовий костюм з вішалкою, зайшов у дім. Зі сходів кинув оком крізь розчинені двері у садок, але дівчат там уже не було. Піднявся на другий поверх і в коридорі зупинився перед двома картинами. Він помітив їх, ще коли дівчина показувала йому кімнату, але не міг пригадати ім'я художника. А тепер... ну, звичайно ж, це Максимільен Люс. Пощастило старому, купив картини ще до того, як на мистецтві стали наживатися, вигідно вкладаючи капітал у картини. Девід навіть забув, як негостинно його тут зустріли.

Кімната була умебльована просто: двоспальне ліжко (незграбний натяк на стиль" ампір), поточена шашелем горіхова шафа, стілець, старий шезлонг з потертою зеленою оббивкою, вкрите плямами дзеркало в позолоченій рамі. В кімнаті попахувало сирістю, як у приміщенні, яким рідко користуються. Меблі, мабуть, потрапили сюди з місцевих аукціонів. І раптом, серед усього цього — Лоренсен з підписом автора; картина так не пасувала до цієї обстановки. Девід спробував зняти її, щоб роздивитися при кращому освітленні. Але виявилося, що раму пригвинчено до стіни. Він усміхнувся і похитав головою: шкода, що Бет не може цього побачити.

Директор лондонського видавництва, який придумав цю поїздку, попередив Девіда: хто наважиться відвідати Котміне, зустріне куди серйозніші перепони, ніж замкнені ворота. Хазяїн — чоловік запальний, грубий, уїдливий, терпіти не може, коли в його присутності згадуються певні імена. Поза всяким сумнівом, ця "велика людина" може повестися, як страхітливий старий чорт. А може бути й чарівним співбесідником —

це вже як хто йому сподобається. Часом буває наївний, мов дитя, додав видавець. Тільки не заходьте з ним у суперечки про Англію чи англійців: старий прожив життя на чужині й не любить, щоб йому нагадували про можливості, які він, можливо, через це втратив. А ще він страшенно хоче, щоб про нього написали книжку. Тож хай Девід не дасть себе обдурити й не вірить, що цій людині начхати на те, якої думки про неї співвітчизники.

Великої необхідності у цій поїздці, власне, не було. Девід уже мав чорновий варіант вступу і досить чітко уявляв, що хоче сказати читачам. У нього була добірка основних есе з каталогів виставок, перш за все ретроспективи, влаштованої 1969 року в Галереї Тейт (запізніла оливна гілка від британського офіційного мистецтва), а також двох недавніх виставок у Парижі та однієї в Нью-Йорку. До того ж у його розпорядженні була ще невеличка монографія Майри Ліві із серії "Сучасні майстри" та листування з Метью Смітом. Інтерв'ю, надруковані в різних журналах, теж могли стати в пригоді. Залишалося з'ясувати кілька біографічних деталей, але це легко було зробити й листовно. Звісно, можна засипати старого запитаннями про все, що стосується мистецтва, але той ніколи не виявляв бажання до подібних бесід. Навпаки, як свідчив досвід минулого, в таких випадках він замикався в собі, навмисне збивав розмову на манівці або просто вдавався до грубощів. Отже, мета поїздки, по суті, зводилася до того, щоб бодай побачити людину, на яку Девід затратив чимало часу і роботами якої, хоч і не без певних застережень, щиро захоплювався. Потім Девід принагідно мав би задоволення сказати комусь, що зустрічався із старим особисто. Що не кажи, а він тепер один з найвідоміших художників, і його доводиться ставити в один ряд із Беконами та Сазерлендами. А може, він навіть найцікавіший серед цих обранців, а спитай його, то, мабуть, скаже, що не має нічого спільного з клятими англійцями.

Народився він 1896 року, навчався в училищі Слейда в ті славні часи, коли там панувала школа Стіра-Тонкса. У 1916 році виявив себе войовничим пацифістом. 1920 рік застав його в Парижі (духовно він

назавжди порвав з Англією). Далі, понад десять років,— коли навіть Росія стала на шлях соціалістичного реалізму — були пошуки, перебування на хисткій нічиїй землі між сюрреалізмом і комунізмом. Минуло ще десять років, поки Генрі Бреслі дочекався визнання на батьківщині — за п'ять років "подвійного вигнання", що їх він прожив в Уельсі під час другої світової війни, співвітчизники встигли відкрити для себе його малюнки, присвячені громадянській війні в Іспанії. Як більшість художників, Бреслі набагато випереджав політиків. У 1942 році лондонська виставка його робіт 1937—1938 років раптом набула для англійців певного змісту. Вони вже пізнали, що таке війна, й усвідомили, як то безглуздо вірити деклараціям міжнародного фашизму. Ті, хто знався на мистецтві, розуміли, що особливого пророцтва у цьому відображенні іспанської агонії не було; в малюнках Бреслі виразно повторювався дух Гойї. Але вони, безперечно, вражали силою, майстерністю, глибиною художнього бачення. Присуд було винесено. Печатку поставлено і на людських якостях Бреслі (правда, у вужчому колі): за ним утвердилася репутація людини з "важким характером". На час повернення Бреслі до Парижа у 1946 році його чорна ненависть до всього англійського і традиційно буржуазного, надто коли йшлося про офіційні погляди на мистецтво чи про адміністративні установи, стала легендою.

Протягом наступного десятиліття популярність Бреслі навряд чи набагато зросла. Зате його картини стали колекціонувати, а в Парижі й Лондоні серед впливових людей з'являлися все нові шанувальники його мистецтва. Хоча, як і кожен другий європейський художник, він страждав від того, що Нью-Йорк з карколомною швидкістю висувається на чільне місце як арбітр в оцінці художніх цінностей. В Англії Бреслі ніколи не прагнув грати на "чорному сарказмі" своїх іспанських малюнків. Та однак його авторитет зростав, мужнішав талант художника. Саме тоді він створив більшість своїх славнозвісних інтер'єрів та оголених натур. Надовго прихований, гуманіст почав вибиватися на поверхню, хоча публіку, як завжди, більше цікавили подробиці богемного життя художника — плітки про пиятику, жінок,— що їх розповсюджувала жовта й шовіністична преса, яка цькувала його.

На кінець 50-х років його спосіб життя уже перестав бути сенсацією. Чутки і правда про його гріхи, про його презирство до батьківщини тепер розважали обивателя і навіть... імпонували схильним ототожнювати творчість художника з його яскравою біографією, заперечувати, посилаючись на відрізане вухо Ван Гога, мистецтво як вищий вияв здорового розуму, а не як солоденьку мелодраму. Слід визнати, що Бреслі не дуже рішуче відмовлявся від ролі, яку йому нав'язували: якщо люди чекали від нього чогось приголомшливого, він, як правило, задовольняв їхнє бажання. Лише близькі друзі знали, що під маскою дивака, виставленою на публіку, ховалися неабиякі зміни.

1963 року Бреслі купив у Котміне старий manoir і залишив свій улюблений Париж. Через рік з'явилися ілюстрації до Рабле, остання з його графічних робіт. Книга вийшла невеликим тиражем і вже тепер вважається одним з найцінніших — серед подібних — видань нашого століття. У тому самому році Бреслі намалював першу з останньої серії картин, яким судилося остаточно утвердити його світову славу. Сам він ніколи не визнавав містики в мистецтві і мав ще досить лівих поглядів, щоб не допускати будь-яких проявів релігійності у своїй творчості. Проте великі в прямому і переносному розумінні полотна, на яких панували зелені й сині кольори і які виходили з його нової студії, належали іншому, досі не відомому для зовнішнього світу Генрі Бреслі. В певному розумінні він відкрив самого себе значно пізніше, ніж більшість художників, що дорівнювали йому майстерністю і досвідом. Бреслі не перетворився остаточно на відлюдника, але й серед колег більше не вважався enfant terrible[8]. Якось він сам назвав свої картини маревом. Справді, в них було щось від сюрреалізму 20-х років; тут виявився потяг Бреслі до анахронічних зіставлень. Іншим разом він назвав свої полотна гобеленами. І дійсно, обюссонська atelier[9] ткала по його малюнках килими. Дехто вважав Бреслі еклектиком, а один критик у статті про ретроспективну виставку в Галереї Тейт назвав його творчість безглуздою сумішшю Семюеля Палмера і Шагала, що було помітно у всіх роботах Бреслі, хоча остаточно його стиль сформувався невдовзі перед тим, як він перебрався до Котміне. Відзначалась і деяка схожість з Ноланом. Правда, сюжети Бреслі не такі зрозумілі— загадковіші і

сповнені символіки, що нагадувала про сиву давнину... "Кельтський стиль" — так визначали особливості Бреслі-художника, маючи на увазі характерні для нього лісові мотиви, таємничі постаті й контрасти.

Почасти з такою оцінкою погоджувався і сам Бреслі; коли один сміливець попросив його назвати своїх головних учителів, він відповів: Пізанелло і Діаз де ла Пенья. Це була напівправдива відповідь. Нічого й казати, що згадка про Діаза і барбізонську школу означала просто лиху насмішку Бреслі над самим собою. Коли ж його запитали, чим привернув його увагу Пізанелло, Бреслі назвав виставлену в лондонській Національній галереї картину "Видіння святого Євстафія" і зізнався, що вона все життя бентежила його уяву. Коли хтось зауважував, що на перший погляд вплив цієї картини на його творчість видається надто слабким, Бреслі пояснював: Пізанелло і його покровителі на початку чотирнадцятого століття були просто зачаровані Артуровим циклом[10].

Саме ця особливість творчості старого художника привела молодого Девіда Уїльямса (який народився 1942 року, того самого, коли до Бреслі прийшов перший успіх в Англії) до Котміне у вересні 1973 року. До ретроспективної виставки в Галереї Тейт сам Бреслі не дуже цікавив Девіда. Але його вразили деякі аналогії в мистецтві, точніше, в стилі цього художника, з "інтернаціональною готикою", яка постійно привертала увагу Девіда як ученого. Через два роки він написав про це статтю. На знак поваги один примірник було надіслано Бреслі, але той навіть не підтвердив його одержання. Відтоді минув рік, Девід майже про все забув і, ясна річ, не дуже цікавився творчістю старого. Тим-то пропозиція видавництва написати критико-біографічний вступ до книжки "Мистецтво Генрі Бреслі" (та ще й за погодженням із самим художником) вразила Девіда, мов грім серед ясного неба.

Отже, до старого майстра послали не когось молодого і зовсім йому не відомого. Девідові батько й мати, архітектори, ще працювали й були досить відомі спільними роботами. Їхній син дуже рано виявив природні здібності, зокрема гостре відчуття кольору, а середовище, в якому він ріс, лише сприяло їхньому розвиткові. Згодом Девід вступив до

художнього коледжу й обрав живопис. Він вважався одним з кращих студентів, і вже на третьому курсі його роботи користувалися попитом у покупців. Девід був rara avis[11] не тільки в цьому. На відміну від більшості товаришів-студентів, він вирізнявся ще й ясністю мислення. Хлопець ріс у сім'ї, де знали мистецтво, постійно й послідовно обговорювали всі його проблеми, а тому однаково добре висловлював свої думки — усно й письмово. Девід по-справжньому розумівся на історії мистецтва і завдячував цим не стільки собі самому, скільки частим поїздкам до батьків у Тоскану, де жив у купленому ними селянському будинку. Девід усвідомлював, що йому пощастило і що це викликає заздрість ровесників, позбавлених такої соціальної переваги і природних здібностей. Він завжди намагався подобатись іншим і в своєму ставленні до людей навчився уміло поєднувати чесність і такт. Найбільшої уваги заслуговує, мабуть, те, що в студентському товаристві його всі любили і тоді, коли він був студентом, і тоді, коли став викладачем і лектором. Навіть жертви його критичних статей не відчували до нього ненависті. Принаймні Девід нікого не протирав з пісочком заради протирання. Рідко траплялося, щоб він не сказав доброго слова про того чи іншого художника або виставку.

По закінченні коледжу Девід сам обрав Інститут Куртолда, щоб протягом року продовжити навчання. Далі він два роки викладав живопис і читав лекції з естетики. Як художник Девід у цей час був під впливом оп-арту і Бріджіт Райлі. Від її щасливої зірки йому теж дещо перепало. Він став одним з тих художників, чиї роботи купували, коли не вистачало грошей на картини самої Райлі. Потім (у 1967 році) у нього зав'язався роман із студенткою третьокурсницею, який дуже швидко переріс у справжнє кохання. Вони одружилися, і батьки допомогли їм купити будинок у Блекхіті. Девід вирішив заробляти на життя живописом. Але народження Олександри, першої з його двох дочок, та інші обставини (серед них і те, що, звільняючись від впливу Райлі, Девід почав втрачати віру у власні сили) змусили його шукати іншого заробітку. Він не захотів знову викладати в студії і став працювати лектором на неповну ставку. Випадково Девідові запропонували написати кілька рецензій, а через рік він уже заробляв досить для того,

щоб відмовитися від читання лекцій. Так остаточно склалося його життя.

Вивільняючись з-під впливу оп-арту, Девід поступово покращував свою репутацію художника, і все більше червоних зірочок, що означали "продано", з'являлося на картинах, що їх він виставляв. Девід залишався абстрактним художником у звичайному розумінні цього слова (художником-колористом, якщо вживати сучасний жаргон), але усвідомлював, що творчість його наближається до природи, водночас віддаляючись від хитромудрих прийомів Райлі. Девідові картини вирізнялися високою технікою, продуманою архітектонікою, успадкованою від батьків, і надзвичайно м'якими тонами. Простіше кажучи, вони гарно виглядали на стінах квартир, і це приваблювало покупців. До того ж він не захоплювався великими полотнами, як більшість абстракціоністів. Мабуть, і це він перейняв від батька з матір'ю. Його не дуже приваблювала заокеанська монументальність, живопис, призначений для просторих музейних залів, де виставляють твори сучасного мистецтва. Девід був не з тих, хто соромиться своїх невеликих картин лише тому, що вони висять у квартирах чи приватних будинках і тішать приватних власників.

Девідові не властива була амбітність, проте він не був позбавлений честолюбства. Живописом заробляв більше, ніж статтями, а для нього це важило багато. Так само як і становище, якщо можна так висловитись, яке він посідав серед художників свого покоління. Девід зневажав навіть саму думку про конкуренцію, однак тримав на оці суперників і те, що про них пишуть. Він робив це свідомо і в своїх рецензіях найщедріше хвалив тих, кого найбільше боявся.

Його подружнє життя складалося щасливо, коли не зважати на те, що Бет якось збунтувалася проти свого "вічного материнства" і стала вимахувати прапором рівноправності. Але тепер вона мала на своєму рахунку ілюстрації до двох дитячих книжок і замовлення на третю; були надії й на четверту. Девіду завжди подобалися стосунки між його батьками. Тепер вони з дружиною жили так само в дружбі й злагоді,

допомагаючи одне одному. Коли Девідові запропонували написати вступ до книжки про Бреслі, він сприйняв це як зайвий доказ того, що справи в нього загалом ідуть добре.

Девіда непокоїло тільки одне: чи знає Бреслі, що він не тільки мистецтвознавець, а й художник, точніше, художник певного напряму? Директор видавництва сказав, що старий нічого про це не питав. Статтю про себе він бачив, вважає, що вона "непогано читається", але його більше цікавила якість кольорових репродукцій у майбутній книжці. Думка Бреслі про те, що повна абстракція — хибний шлях у мистецтві, була загальновідома. Навряд чи він витрачав би час на ознайомлення з творчістю Девіда. А втім, погляди старого могли змінитися, хоча 1989 року, живучи в Лондоні, він навмисне розхвалював Віктора Пасмура (який перейшов на позиції абстракціонізму), щоб той краще відчув свою провину. Та вірогідніше, віддалений від мистецького життя Лондона, Бреслі справді не підозрював, що відігрів змію коло свого серця. Девід сподівався, що йому вдасться уникнути розмови на цю тему. А як ні, то доведеться якось уже зорієнтуватися на місці, втовкмачити старому, що у сучасному суспільстві ширше дивляться на речі. І про це свідчить хоча б те, що Девід погодився на пропозицію видавництва. Бреслі "працював", а те, що з погляду емоційного та стилістичного роботи його вкрай відрізнялися — чи стояли далеко осторонь — від робіт попередників, котрі комусь подобалися більше (групи "Стиль"[12], Бена Ніколсона та інших, у тому числі архі-ренегата Пасмура), для мистецтва двадцятого століття не мало суттєвого значення.

Девід був молодий, а головне — терпимий, неупереджений і допитливий.

"Генрі" мали розбудити десь за півгодини, отже, Девід зійшов на перший поверх, щоб тим часом оглянути картини, які там висіли. Зрідка він кидав погляд у вікно, та на лужку нікого не було. В домі панувала тиша, як і тоді, коли він уперше сюди зайшов. У довгій кімнаті висіла тільки одна робота Бреслі, але подивитися таки було на що. Девід не

помилився першого разу — пейзаж справді належав пензлю Дерена. Три чудових малюнки Пермеке. Енсор і Марке. Ранній Боннар. Ескіз, виконаний в характерній гарячковій манері — це, безумовно, Дюфі. Далі чудовий Явленський (і як він тільки потрапив сюди?), Отто Дікс (підписаний автором пробний відбиток гравюри), а поруч, ніби для порівняння, малюнок Невінсона. Два Метью Сміти, один Пікабіа, невеличкий натюрморт з квітами — мабуть, ранній Матісс, хоч і не дуже схожий, а решта... Решту (більшість з того, що тут було) складали картини й малюнки не відомих Девідові авторів. Якщо примиритися з відсутністю представників крайніх течій, то невеликі музеї дорого дали б за таку колекцію робіт початку двадцятого століття. Бреслі, звісно, збирав переважно живопис довоєнного часу і, мабуть, завжди мав на це статки. Він був одинаком у сім'ї і після смерті матері в 1925 році дістав чималий спадок. Його батько — загинув 1907 року під час пожежі в готелі — був із тих вікторіанських джентльменів, яким чудово жилося, хоч вони й не докладали до цього ніяких зусиль. Як свідчить Майра Ліві, він теж колекціонував живопис, хоч і по-дилетантському.

Бреслі виділив для своєї картини почесне місце і багато простору — вона висіла в центрі кімнати над старим каміном, викладеним з каменю. Це велетенське полотно називалося "Полювання у місячну ніч" і було чи не найвідомішим серед картин, намальованих у Котміне. Саме про цю роботу Бреслі Девід збирався докладно написати, і йому було вкрай необхідно ще раз як слід вивчити її... принаймні аби переконатися, що тема варта уваги. Востаннє він бачив оригінал чотири роки тому на виставці в Галереї Тейт і тепер з полегшенням відчув, що перше враження не підвело його. Навпаки, картина виявилася кращою, ніж те, що зберегла його пам'ять чи відтворювали репродукції. Як і в багатьох інших полотнах Бреслі, тут відчувалася попередня іконографічна робота, в даному випадку — грунтовне знання картини Уччелло "Нічне полювання" та її численних наслідувані протягом наступних століть. Це було сміливе порівняння, свідомий ризик... У свій час Бреслі кинув виклик тіні великого Гойї не тільки тим, що не приховував його впливу, а й тим, що повторював і навіть пародіював його манеру. Так само й тепер у пам'яті зринала картина Уччелло з Музею Ашмола, поглиблюючи

й посилюючи враження від полотна Бреслі. Вона, власне, й створювала настрій напруженості, що визначав характер пейзажу: таємничий і розпливчастий (ні гончаків, ні коней, ні дичини... поміж дерев лише вгадуються якісь постаті, але назву свою картина все ж виправдовує), з численними деталями, які свідчили про сучасне виконання, він приховував у собі і повагу до давньої традиції, і насмішку над нею. Картину важко було назвати шедевром: подекуди накладено забагато фарби, а коли придивитись, то видно, що це відверто недбале імпасто[13]. Загалом полотно видавалося надто статичним, тонально одноманітним (може, це знову спогад про картину Уччелло). І все-таки це була досить визначна робота. Вона справляла враження і могла стати в один ряд (завдяки автору) з будь-яким твором англійського повоєнного живопису. Найдивовижнішим було, мабуть, те, що її, як і всю серію, намальовану в Котміне, створила літня людина. "Полювання у місячну ніч" Бреслі написав 1965 року, коли йому йшов шістдесят дев'ятий. А відтоді минуло ще вісім років.

Раптом, немов жива розгадка цієї таємниці, у дверях, що виходили в сад, з'явився сам художник.

— Уїльяме, любий мій!

Бреслі наближався, здалеку простягуючи руку. Він був у блідо-голубих штанах і темно-синій сорочці (несподіваний спалах кольорів Оксфорда й Кембріджа), на шиї — червона хустина. Волосся на голові зовсім біле, лише брови ще трохи темніли; ніс цибулиною, оманливо вередливий обрис губ, на засмаглому обличчі — сіро-блакитні набряклі очі; рухи надто жваві, наче старий надолужував утрачене; нижчий і стрункіший, ніж на фотографіях.

— Для мене велика честь бути прийнятим у вашому домі, сер.

— Пусте. Пусте.— Бреслі поплескав Девіда по ліктю, а його веселі насмішкуваті очі зміряли гостя з-під брів і білого пасма волосся на лобі допитливим, гордовитим поглядом.— Вас зустріли як слід?

— Так, чудово.

— Не зважайте на Мишу. Вона трохи зсунулася з розуму.— Старий стояв, руки в боки, намагаючись прибрати молодої, енергійної постави, зрівнятися віком з Девідом.— Удає Ліззі Сіддал. А я, виходить, отой потворний італійський коротун... З біса образливо, га?

Девід засміявся:

— Я й справді помітив...

Бреслі підкотив очі під лоба.

— Любий мій, аби ви тільки знали! Ще й досі. Дівчата її віку. Може, чаю? Га? Ми в саду.

Вони рушили до дверей. Девід показав на "Полювання у місячну ніч".

— З величезним задоволенням ще раз подивився на цю картину. Дай боже, щоб поліграфісти не зіпсували.

Бреслі стенув плечима, наче йому було байдуже. А може, хотів показати, що не клює на такі грубі лестощі. Потім знову метнув допитливий погляд на Девіда.

— А ви? Кажуть, ви — неабихто.

— Де там.

— Читав вашу статтю. Я про таких хлопців ніколи й не чув. Гарно написали.

— Але не те?

Бреслі поклав йому руку на плече.

— Друже, я ж не вчений. Ви страшенно здивувалися б, дізнавшись, як мало мені відомо про речі, які ви засвоїли з молоком матері. Проте не зважайте. Потерпіть трохи, гаразд?

Вони вийшли в сад. З тацею в руках, у тій самій білій арабській сукні, від дальнього крила будинку до них через лужок наближалася дівчина, на прізвисько Миша. Вона не звернула на чоловіків ані найменшої уваги.

— Я ж казав. Задерти б їй оту хламиду та всипати як слід.

Девід стримав посмішку. Біля столу, під катальною він побачив другу дівчину. Куточок лужка, де вона стояла, ховався за густими кущами, і його не було видно з боку дому. Мабуть, весь час читала, а тепер, залишивши на траві свого солом'яного капелюшка з червоною стрічкою, підійшла до них, все ще тримаючи в руці книжку. Якщо Миша здавалася чудернацькою постаттю, то це створіння мало просто безглуздий вигляд. Ще нижча, худюча, з вузьким обличчям, над яким стирчить копиця рудих від хни кучериків. Вона поступилася вимогам пристойності лише тим, що натягла на себе пофарбовану в чорний колір нижню трикотажну сорочку — чи то чоловічу, чи то хлопчачу,— що ледь-ледь прикривала їй сідниці. Повіки теж були підмальовані чорним. Дівчина нагадувала ганчір'яну ляльку, якесь неврастенічне опудало, персонаж із нетрів Кінгс-роуд.

— Це Ен,— промовила Миша.

— Або ж Химера,— додав Бреслі.

Він показав Девідові, щоб той сів. Девід завагався, бо одного стільця не вистачало, але тут Химера досить незграбно осіла на траву поряд зі своєю подругою. З-під чорної сорочки визирнули, чи то пак упали Девідові в око червоні трусики. Миша почала розливати чай.

— Ви вперше в наших краях?

Запитання дозволяло Девідові виявити свою ввічливість. До того ж він і справді був у захваті від Бретані та її краєвидів. Старому це нібито сподобалось. Він почав розповідати про свій будинок, як натрапив на нього, про те, як сталося, що він відвернувся від Парижа. Уміло спростовував чутки про себе як про вередуна, і виходило, ніби він навіть задоволений, що має з ким поговорити. Бреслі сидів, відвернувшись від дівчат, зовсім не зважаючи на них, і Девідові здалося, що вони незадоволені присутністю гостя. Чи тому, що він відволікав увагу старого, чи тому, що через нього їм доводилося бути стриманішими. А може, дівчатам просто набридло слухати історію, яку вони вже не раз чули. Тим часом Бреслі, знову спростовуючи розповіді про себе, заговорив про валлійську природу, про своє раннє дитинство до 1914 року. Девід знав, що мати Бреслі валлійка, що під час війни вони жили в графстві Брекон-шір, але не знав, що старий і досі не забув рідного краю, що його тягне туди, що він сумує за валлійськими горами.

Бреслі говорив якимись химерними, рубаними фразами, чи то стверджуючи, чи то сумніваючись, уживав чудний застарілий жаргон, весь час пересипаючи свою мову непристойностями. Девідові здавалося, що перед ним не чоловік, у якому промовляють розум і почуття, а якийсь дивакуватий адмірал у відставці (Девід подумки усміхнувся). Старомодні мовні вихиляси англійської аристократії разюче контрастували з тим, хто їх уживав,— людиною, яка завжди відкидала все пов'язане з цією аристократією. Недоречним було й зачесане набік пасмо білого волосся, що спадало на лоб. Мабуть, Бреслі дотримувався цієї моди ще з молодих років, але через Гітлера навіть молодь давно вже від неї відмовилася. Зачіска робила Бреслі схожим на хлопчака, проте червонясте обличчя з ледь помітними ознаками холерика свідчило про його літа й жорстку

вдачу. Він волів прикидатися таким собі добродушним старим диваком, хоч, мабуть, знав, що ніхто цьому не повірить.

І все-таки, якби дівчата не мовчали — Химера навіть умостилася зручніше, спершись об спинку стільця, на якому сиділа подруга, і знову взялася до читання — Девід почувався б у цьому товаристві не так уже й погано. Миша в своєму білому вбранні, прибравши зграбної пози, сиділа й слухала, хоча думками була десь далеко, мабуть, уявляла себе на полотні Мілле. Щоразу, коли Девід ловив її погляд, вона напускала на своє гарненьке обличчя вираз ледь помітної зацікавленості бесідою. Саме це й свідчило, що все було навпаки. Девіду хотілося б знати правду, приховану за тією личиною. Він узагалі не чекав такої зустрічі, бо із розмови з видавцем зрозумів, що старий живе сам, коли не брати до уваги літньої економки-француженки. За чаєм Девід міркував, що дівчата ставляться до старого, як доньки. Лише один раз Химера показала кігті.

Девід, обравши безпечну, як йому здавалося, тему, заговорив про Пізанелло та його фрески, знайдені недавно в Мантуї. Бреслі бачив колись їхні репродукції і, здавалося, зі щирою цікавістю слухав розповідь людини, знайомої з оригіналами. Тут і з'ясувалося, що старий художник справді нічого не знає про фрескову техніку (Девід спочатку не вірив цьому, хоч його й попереджали). Та не встиг він ще заглибитись в arricio, intonaco, sinopie[14] та інші премудрості, як Бреслі перебив його:

— Химеро, голубонько, відірвись ти, бога ради, від цієї розтакої книжки й послухай.

Дівчина підвела голову, потім поклала книжку на траву й схрестила руки на грудях.

— Вибачте.

Вона зверталася лише до Девіда, наче старого взагалі тут не було, й не приховувала, що їй зовсім нецікаво. Мовляв, ти нудна людина, та якщо він наполягає...

— І коли вживаєш це слово, то вимовляй його, бога ради, як годиться, вибачливо.

— Я не знала, що ми теж беремо участь у бесіді.

— Дурниці.

— Я й так слухала.

Вона говорила з ледь помітним акцентом кокні, стомлено й грубо.

— Не будь нахабою, чорт забирай.

— Справді слухала.

— Дурниці.

Вона зробила гримасу, оглянулася на Мишу.

— Генрі-і-і!

Девід усміхнувся.

— Що читаєте?

— Друже, не втручайтесь. Будь ласка.— Старий нахилився й тицьнув пальцем на дівчину.— Досить. Слухай і вчись.

— Гаразд, Генрі.

— Вибачте, любий друже. Розповідайте далі, прошу вас.

Ця невеличка сутичка штовхнула Мишу на несподіваний вчинок: вона потай кивнула Девідові за спиною Бреслі. Може, хотіла сказати, що нічого особливого не сталося, а може, порадити, щоб він говорив далі, поки не почалася справжня сварка. Коли Девід знову заговорив, йому здалося, ніби дівчина слухає уважніше. Навіть запитала його про щось; мабуть, дещо знала про Пізанелло. Може, старий розказував.

Трохи згодом Бреслі підвівся й запросив Девіда оглянути його "робочу кімнату" в одній із будівель за садом. Дівчата не ворухнулися. Дійшовши слідом за Бреслі до арки в стіні, Девід оглянувся на тонку засмаглу постать у чорній трикотажній сорочці. Дівчина знову взялася до книжки. Коли чоловіки вийшли на посипану жорствою доріжку, що звертала ліворуч до будівель, старий, підморгнувши, сказав:

— Завжди одне й те саме. Спробуй переспи з цими сучками. Втратиш будь-яке відчуття пропорції.

— Вони студентки?

— Миша. Бог відає, ким вважає себе друга.

Бреслі явно не хотілося говорити про дівчат, наче вони були для нього не більше, ніж метелики, що прилетіли на вогник свічки, звичайними шанувальницями високого мистецтва. Він став пояснювати, що і як переробив у будівлях, що там було раніше. Увійшли до головної студії — колишньої стодоли з розібраним горищем. Під широким, сучасним вікном, що виходило на північ, у посипаний жорствою двір, стояв довгий стіл, закиданий ескізами і чистими аркушами паперу; поряд — стіл з пензлями і фарбами, від яких ширилися знайомі запахи. Над усім цим панувала нова, майже закінчена картина, що стояла у дальньому кінці приміщення. Це полотно розміром шість на дванадцять футів було встановлене на спеціальному станку з пересувними

драбинками. На картині був зображений все той же ліс, але з галявиною в центрі й куди більше людських постатей, ніж звичайно. І все це менше нагадувало казкове підводне царство. Чудово виписане синє, майже чорне небо створювало враження чи то дня, чи то ночі, чи то передгрозової задухи, чи то бурі,— відчуття небезпеки, що нависла над людиною. Ця робота перегукувалася (Девід уже звик дошукуватись чийогось впливу) з полотнами Брейгелів і навіть трохи з картиною самого Бреслі "Полювання у місячну ніч". Девід усміхнувся до художника.

— Який же ключ до розкриття цієї загадки?

— Може, кермеса?[15] Проте я ще не певен.— Погляд старого затримався на картині.— Грається зі мною в піжмурки. Чекає своєї пори, ось що.

— Мені дуже подобається. Навіть зараз.

— Тим-то й доводиться жіноцтво поруч тримати. Відчуття часу. Кровотечі й усе таке інше. Знаєш, коли не слід працювати. Дев'ять десятих успіху.— Він глянув на Девіда.— Та ви й самі все це знаєте. Ви художник, адже так?

Девід затамував подих і поспішив перескочити через слизьке: розповів про Бет, про те, що вони працюють разом удома,— він знав, що хотів сказати Бреслі. Старий примирливо розвів руками і, здається із ввічливості, далі не розпитував Девіда про його творчі справи. Бреслі сів на табуретку і взяв зі столу, що стояв під вікном, аркуш, на якому олівцем були намальовані польові квіти — розкидані на столі черсаки й чортополох. Впадала в око ретельність виконання, але малюнок міг би бути жвавішим.

— Це Миша. Вже відчувається рука, як ви гадаєте?

— Гарна лінія.

Бреслі кивнув на величезне полотно.

— Дозволив їй допомагати. Чорнову роботу.

— На такому полотні...— пробурмотів Девід.

— Вона розумна дівчина, Уїльямсе. Не давайте їй збити себе з пантелику. І самі не глузуйте з неї.— Старий ще раз глянув на малюнок. — Вона заслуговує на краще.— Потім додав: — Без неї я б не обійшовся, справді.

— Певен, вона багато від вас переймає.

— Знаю, що про мене кажуть. Старий розпусник і таке інше. Чоловік у такому віці...

Девід усміхнувся.

— Уже не кажуть.

Бреслі, здавалося, не чув.

— Начхати мені на це. І завжди було начхати. Якщо жити їхнім розумом...

Він обернувся до картини й почав говорити про старість, про те, що уява і здатність творчо мислити з роками не втрачаються, як то здається молодим. Просто людина виснажується фізично й морально і їй уже важко здійснити задумане — однаково, що старому з молодицею впоратись. Потрібна допомога. Бреслі наче зніяковів від такого визнання.

— "Любов римлянки до батька"[16]. Не доводилось бачити? Дідок ссе цицьку якоїсь молодички. Я часто про це думаю.

— Не можу погодитися, що користь від цього має лише одна сторона.— Девід показав на малюнок.— Знали б ви, як зараз навчають мистецтва в Англії.

— Ви так гадаєте?

— Я певен. Більшість учнів навіть малювати не вміє.

Бреслі погладив свою білу голову; в погляді його промайнуло щось зворушливо-дитяче, ніби йому бракувало певності в собі. Девід відчув, як у ньому зароджується приязнь до цієї сором'язливої і щирої людини, яка ховала свою суть за зовнішньою грубістю манер і мови; старий, видно, вирішив йому довіритися.

— Її слід було б відіслати додому. Ніяк не наважуся.

— Хіба не їй вирішувати?

— А вона вам нічого не казала? Коли ви приїхали?

— Вона дуже вміло прикинулася таким собі ангелом-хранителем.

— На комусь окошиться.

В цих словах відчувалася похмура насмішка, та суть сказаного так і залишилася нез'ясованою, бо старий раптом підхопився і, наче вибачаючись, торкнувся Девідової руки.

— Ну, та хай йому біс. Приїхали брати мене на тортури, еге ж?

Девід попросив розповісти про підготовчі стадії роботи над картиною.

— Метод проб і помилок. Роблю багато ескізів. Ось.

Він підвів Девіда до дальнього кінця столу. Робочі ескізи вражали таким самим дивним поєднанням сором'язливості з упевненістю, яке Бреслі виявив, говорячи про дівчину. Ніби він боїться критики й водночас недовірливо ставиться до її відсутності.

Нова картина була, очевидно, навіяна дуже невиразними спогадами художника про раннє дитинство, коли він потрапив на ярмарок. Забув уже, де саме, але пам'ятав, що йому тоді було п'ять чи шість років і він з нетерпінням чекав на цю подію і мав від поїздки величезну насолоду. Його пам'ять зберегла оте всепоглинаюче бажання,— і, здавалося, крім нього більше нічого не існувало,— підійти до кожної ятки, кожного лотка, все побачити, все покуштувати. Грантом — гроза. Дорослі, мабуть, знали про її наближення, але для нього це була страшна несподіванка, величезне розчарування. На робочих ескізах, більш детальних і численних, аніж Девід міг сподіватися, було добре видно, як тема ярмарку ставала все менш відчутною, аж поки зовсім зникла. Якби з мови старого шляхом перестановок і інших удосконалень виполювати незграбну буквальність і все, що вказувало на зв'язок між окремими поняттями, поки зміст втратить словесну форму, вийшло б приблизно те ж саме. Але розповідь Бреслі розкрила дивний внутрішній зміст картини, пояснила, чому в її центрі художник залишив залиту світлом порожнечу. У фантастичних паралелях, світлових плямах, схожих на маленькі планети в безконечній темряві, як і в решті картини, залишилося ще забагато конкретного. Від композиції в цілому віяло якоюсь похмурою зверхністю. Якщо перекласти все це на слова, то полотно виражало песимістичну й загальновідому істину про людську долю. Але тон, настрій, виразність були більш ніж переконливими для того, щоб подолати Девідову упередженість проти сюжетної конкретності в живописі.

Річище бесіди розширилось, і Девідові вдалося повернути Бреслі до минулого, до його життя у Франції у двадцяті роки, до дружби з Браком і Метью Смітом. Шанобливе ставлення Бреслі до Брака вже давно ні для кого не було таємницею, але старий, мабуть, хотів упевнитися, що Девід теж про це знає. На думку Бреслі, Брак відрізнявся від Пікассо, Матісса й "компанії" так само, як велика людина від великих підлітків.

— Вони про це знали. І він про це знав. Всі знають, крім клятої публіки.

Девід не заперечував. В устах старого ім'я Пікассо звучало як "лайно". Проте загалом Бреслі утримувався від непристойностей. Облудна маска невігласа поволі спадала і відкривала справжнє обличчя старого космополіта. Девід запідозрив, що має справу з паперовим тигром або, напевно, з людиною, що жила у тому світі, якого Девід уже не застав. Причиною для ледь помітного гніву, що його Бреслі часом виявляв, були смішні й старомодні поняття про те, що може шокувати людину, виконувати роль червоної ганчірки, яка її дратуватиме. Розмова з Бреслі нагадувала гру матадора зі сліпим биком. Лише самовдоволений дурень міг настромитися йому на роги.

Біля шостої повернулися до будинку. Обидві дівчини знову кудись зникли. Бреслі запросив гостя до кімнати на першому поверсі — оглянути картини. Посипалися анекдоти, категоричні оцінки. Одному уславленому художникові перепало за те, що був надто спритний і все робив "з біса гладенько".

— Такому й десять картин за день зробити неважко. Ледащо. Це його врятувало. Тонкий, аякже — дідька лисого.

Девід запитав, для чого старий купляв картини, й почув відверту відповідь.

— Заради грошей, друже. Капітал. Ніколи не думав, що й моє малювання буде чогось варте. Ну, а це чия робота?

Вони зупинилися перед невеликим натюрмортом з квітами, його Девід під час попереднього огляду приписав Матіссу. Девід заперечливо похитав головою.

— Після цього малював казна-що.

Підказки виявилося замало, щоб допомогти Девідові; перед ним була надто велика колекція. Він посміхнувся.

— Все одно, не знаю.

— Міро. П'ятнадцятий рік.

— Боже милостивий.

— Сумно.

Бреслі журно похитав головою, паче стояв над могилою людини, яка померла в розквіті сил.

Девід не зміг також визначити, кому належать іще кілька невеличких шедеврів: Серюзьє, чудовий пейзаж Філіже у стилі Гогена... Коли дійшли до кінця зали, Бреслі відчинив двері.

— Тут у мене, Уїльямсе, ще кращий художник. Ось побачите. Коли сядемо вечеряти.

Двері вели у кухню. Там за столом сидів сивий чоловік із запалими щоками й чистив овочі. Коло сучасної плити стояла літня жінка; коли двері відчинилися, вона обернулася й посміхнулась. Старий познайомив

їх: Жан-П'єр і Матильда, виконують домашню роботу й доглядають сад. Крім них, у кухні сиділа велика вівчарка. Вона була скочила на ноги, та чоловік заспокоїв її. Собаку звали Мак-міллан — за співзвучністю з "Віллон". Бреслі, усміхаючись, зауважив, що пес — "старий самозванець". Хазяїн вперше заговорив по-французькому — зовсім іншим голосом і, як здалося Девідові, вільно, наче рідною мовою. Девід здогадався — вони радилися, що буде на вечерю. Бреслі піднімав покришки й нюхав те, що було в каструлях, наче офіцер, який перевіряє солдатську кухню. Потім почали роздивлятися щуку, а чоловік тим часом розповідав якусь історію. Очевидно, це він упіймав щуку того ж таки дня, а собака, як риба була вже на березі, накинувся на неї. Бреслі нахилився й пригрозив йому пальцем: мовляв, прибережи свої зуби для злодіїв. Девід з задоволенням подумав, як йому пощастило, що собаки не було поблизу, коли він приїхав. Цей вечірній візит на кухню здався йому якимсь ритуалом. Дружня домашня обстановка й тиха французька пара впливали заспокійливо, забувалася напруженість, яку створювала присутність двох дівчат.

Повернувшись разом із гостем у довгу залу, Бреслі порадив Девідові почувати себе, як удома. Сам він тим часом напише кілька листів, а о пів на восьму вони зберуться сюди випити перед вечерею.

— Сподіваюся, можна без формальностей?

— Тут у нас повна свобода, друже. Приходьте хоч голий, як побажаєте.— Він підморгнув.— Дівчата не заперечуватимуть.

Девід посміхнувся.

— Ясно.

Старий помахав рукою і рушив до сходів. На півдорозі зупинився й промовив:

— Світ ще не зійшовся клином на голих цицьках, га?

Девід постояв хвилину й теж пішов нагору. Зайшовши в свою кімнату, він сів у шезлонг і почав писати. Шкода, що старого не можна цитувати. Однак за ці дві години він чимало з'ясував для себе. А далі, мабуть, ще цікавіше буде. Закінчивши писати, він ліг на ліжко, підклав руки під голову і втупився у стелю. В кімнаті було тепло, навіть задушно, хоч Девід і відчинив віконниці. Дивно, але загалом Бреслі його дещо розчарував: надто вже позує й прикидається розбещений старий шкарбун, надто помітний у ньому дисонанс між особистістю й творчістю. А ще,— хоч це було проти логіки й він сам хотів уникнути цієї розмови,— Девіда трохи зачепило те, що старий так нічого й не спитав про його творчі справи. Звісно, він розумів, що ображатися безглуздо, що це почуття — всього лише реакція на явну мономанію. Було тут і трохи заздрощів: досить розкішний старий особняк, справжня студія, колекція живопису, дещо зухвала двозначність, яка виповнювала весь будинок і так контрастувала із тим, що згадувалося про Бет, у якій не було нічого загадкового, і про його дітей; віддаленість володінь старого художника, наче відгороджених від зовнішнього світу, несподівані спалахи його відвертості, старовинні сходи; родюча земля, по якій Девід подорожував весь цей день, рясні яблуні.

А от до Бет він був несправедливий. Адже в понеділок вранці, коли остаточно з'ясувалося, що в Сенді вітрянка, й вони з Бет посварилися, дружина справді повелася як турботлива мати, не те, що він. Теща стала на бік Девіда: зрештою, вона для того й приїхала, щоб у їхню відсутність доглянути дітей, і вона чудово дасть їм раду. Та її добрі наміри розбилися об вдачу Бет, притаманну їй впертість. Крім того, як підозрював Девід, дружину трохи мучило сумління за її бунт проти тиранії дітей невдовзі після народження Луїзи. Навіть якщо в Сенді не буде ніяких ускладнень, доводила Бет, вона однаково хвилюватиметься, бо не знатиме, в якому стані дитина. А Девід хай їде, врешті-решт, це його робота. Тижневу поїздку в Ардеш, яку вони запланували після Бретані, можна відкласти на потім. Перед Девідовим від'їздом до Саутгемптона в понеділок увечері зійшлися на тому, що коли в четвер

вона не пришле йому до Котміне телеграми, то наступного дня буде в Парижі. Девід негайно кинувся замовляти місце на літак і повернувся додому з квитком і пляшкою шампанського. Теща була задоволена, дружина — не дуже. Він більше думав про те, що йому доведеться їхати самому, та ще й з таким завданням, ніж про свій батьківський обов'язок, і це її прикро вразило. На прощання Бет все ж сказала: "Я вибачу тобі в Парижі".

Двері, за якими недавно зник Бреслі, прочинилися, і Девід почув звуки музики — чи то радіо, чи то програвач,— щось схоже на Вівальді. І знову тиша. Він почував себе чужим у цьому домі, наче непрошений гість. Думки його повернулися до дівчат. Девіда не вражало те, що вони лягали в ліжко зі старим. Очевидно, їм добре платили за послуги в прямому й переносному розумінні; вони, мабуть, знали, в якій ціні тепер його роботи, не кажучи вже про гроші, які можна було б узяти за його колекцію на аукціоні. І все-таки їхня присутність чомусь дратувала Девіда. Вони чогось домагаються, використовуючи слабкості старого. Девід відчував, що дівчата приховують від нього якусь таємницю.

Жаль, що Бет не поїхала разом з ним. Вона не так боялася образити когось і була безпосереднішою у спілкуванні. Йому ніколи не пощастить витягти з цих дівчат стільки, скільки витягла б вона.

Добре, що, перед тим як зійти вниз, Девід трохи подбав про свій зовнішній вигляд: одягнув джинсовий костюм, сорочку й шарф. Миша, в кремовій блузці зі стоячим комірцем і в довгій рудуватій спідниці, накривала на стіл у дальньому кінці кімнати. Горіла люстра, надворі сутеніло. Спочатку Девід побачив білу потилицю Бреслі, що сидів на канапі перед каміном, потім, ступивши кілька кроків у глиб кімнати,— копицю Химериних кучериків, що лежала на плечі у старого. Дівчина сиділа, Обпершись об спинку канапи й поклавши ноги на пуф, і читала вголос якийсь французький журнал. Вона була в чорній шовковій сукні з вирізом, який відкривав плечі, й оборками внизу на іспанський манір. Однією рукою старий обіймав дівчину, засунувши долоню у виріз сукні.

Він не прийняв руки й тоді, коли Девід наблизився до них, лише показав вільною рукою на Мишу.

— Візьміть чого-небудь випити, друже.

Він теж перевдягнувся: світлий літній піджак, біла сорочка, фіолетовий галстук-метелик. Дівчина повернула голову, ковзнула по Девідові чорними, як вуглинки, очима, ледь скривила яскраво-червоні губи й повільно почала перекладати прочитане на англійську мову. Девід усміхнувся, ніяково потупцяв і рушив до Миші, яка поралася коло стола. Дівчина кинула на нього холодний погляд.

— Що питимете?

— Те саме, що й ви.

— "Нуайї-Прат"?

— Годиться.

Вона підійшла до старого різьбленого armoire[17] біля дверей, що вели в кухню, заповненого келихами й пляшками. Там же стояло й відерце з льодом.

— З лимоном?

— Так, будь ласка.

Він узяв келих і став дивитися, як вона наповнює свій, а потім доливає шипучий фруктовий напій і, нарешті, віскі. Все це вона робила обережно, акуратно відміряючи порції і навіть прикладаючи два пальці до келиха, щоб перевірити рівень рідини, перш ніж долити ще таку саму кількість содової. Миша була у блузці з легкої тканини, що кольором

нагадувала старовинне мереживо й крізь яку просвічувало голе тіло, з довгими рукавами, звуженими на зап'ястках, і стоячим комірцем. Цей едвардіанський стиль надавав дівчині стриманого й скромного вигляду, коли не рахувати того, що, як Девід досить швидко зрозумів, під блузкою взагалі більше нічого не було. Поки Миша наповнювала келихи, він роздивлявся профіль її обличчя, на якому застиг незворушний вираз. Її вправні рухи свідчили про те, що вона звикла виконувати роль господині. Девід не міг зрозуміти, чому старий підсміюється над нею. Врешті-решт, топкий смак і розум — якості, що сприймаються краще, ніж глупота. Та й не було в ній тепер нічого пре-рафаелітського — просто досить приваблива дівчина, типова для сімдесятих років. І спілкуватися з нею набагато легше, ніж з отією недоладною секс-лялькою, що сиділа на канапі й знову читала свій французький журнал. Старий вряди-годи поправляв її вимову, і вона перечитувала неправильно вимовлене слово. Миша віднесла їм коктейлі й повернулася до Девіда. Він подав дівчині келих і раптом відчув на собі її проникливий погляд. Її очі дивились насторожено, ніби вона вже наполовину прочитала його думки. Мовчки підняла келих за його здоров'я, відпила трохи. Підперла лікоть долонею вільної руки. І нарешті всміхнулася.

— Чи пристойно ми поводилися?

— Цілком. І розмова була корисною.

— Почекайте-но, ще не те буде.

Девід усміхнувся. Ця дівчина починала йому подобатися. У неї були тонкі, мов вирізьблені, риси обличчя, гарні губи й дуже ясні сіро-голубі очі, які ще більше вирізнялися на тлі темної засмаги і вже не дивилися таким неуважним поглядом, як тоді, за чаєм. Трохи підмальовані, її очі набули ледь помітно видовженої слов'янської форми. Девідові подобався їхній відкритий погляд. Одна з його гіпотез почала розпадатися. Важко повірити, що дівчина з такими очима здатна мати якісь корисливі наміри щодо старого.

— Він показав мені один із ваших малюнків. Черсаки — пам'ятаєте? Мені сподобалось.

Вона опустила очі, не приховуючи свого вагання. Потім знову глянула на нього.

— А мені сподобалась ваша виставка в Редферні минулої осені.

Девід здригнувся від здивування, яке лише почасти було вдаване. Дівчина знову посміхнулася.

— Не чекав.

— Навіть двічі ходила.

— Де ви навчались? — запитав Девід.

— У Лідсі. Там одержала ступінь доктора мистецтв. Потім два семестри в КХК.

Девід був вражений тим, що почув.

— Господи, навіщо ж тоді...

— Перебування тут дає мені більше.

Він опустив очі. Це не його діло, але все ж зауважив, що до аспірантури Королівського художнього коледжу надто важко потрапити, щоб потім так легко відмовлятися від неї.

— Я не шкодую. Генрі знає, що йому пощастило зі мною.

Ці слова супроводжувала ще одна усмішка, проте в ній не було ні іронії, ні самовдоволення. Це ще більше змінило Девідове ставлення до дівчини. Вона сама себе відрекомендувала й одразу виросла в його очах, стала серйозною. Його перше враження було, очевидно, дуже помилково. В якийсь незрозумілий спосіб його пошили в дурні. Девід одразу зрозумів, що дівчина справді багато допомагає старому в студії і вирішив, що сексуальні послуги — то справа лише її подруги.

— Його нова картина чудова. Не розумію, звідки в нього сили беруться малювати їх одну за одною.

— Він думає лише про себе. Головним чином.

— І цього ви тут вчитеся?

— Спостерігаю.

— Він сказав, що дуже цінує вас.

— Він справжня дитина. Йому потрібні іграшки. Прихильність, наприклад. Щоб потім розбити їх на друзки.

— Але ваша вціліла?

Вона стенула плечима.

— Нам доводиться грати перед ним комедію. Прикидатися, ніби схиляємося перед його давньою репутацією розпусника. Щось на зразок гарема.

Він посміхнувся і глянув на підлогу.

— Щиро кажучи, я вже сам гадав, чи правда це.

— Нашому попередньому гостеві у перші ж десять хвилин він розповів, що протягом минулої ночі переспав з нами тричі. Робіть вигляд, що вірите йому. Що стосується цього.

Девід засміявся.

— Гаразд.

— Він знає, що ніхто йому не вірить, та не в тім річ.

— Зрозуміло.

Вона відпила вермуту.

— Щоб у вас не залишалося ніяких ілюзій, ми з Ен не відмовляємо йому в маленьких втіхах, на які він ще здатний.

Вона дивилася йому просто в вічі. Погляд був відвертий, але за ним ховалася готовність до захисту, попередження. Обоє опустили очі. Девідів погляд на мить зупинився на голих грудях під блузою. Здавалося, дівчина була позбавлена кокетства й не демонструвала своєї хтивості, як її подруга. Миша так добре володіла собою, що її врода й ледь прикрите тіло майже втрачали своє значення. Однак саме її манера триматися робила їх привабливими.

— Він не дуже багатослівний,— вела вона далі.— Ви, мабуть, це помітили. Почасти тому, що довгий час жив за кордоном. Але є на те й глибші причини. Він має все бачити й відчувати. В буквальному розумінні. Йому не досить споглядати силуети молоденьких дівчат серед квітів.

— Тепер я починаю розуміти, як йому пощастило.

— Я кажу лише про дебет.

— Я це усвідомлюю.

Вона нишком кинула погляд в бік старого, потім перевела його на Девіда.

— Коли він почне грубіянити, хай це вас не бентежить. Не відступайте, бо він цього терпіти не може. Стійте на своєму. І зберігайте витримку.— Дівчина посміхнулась.— Вибачайте, що так вас повчаю. Але я його добре знаю.

Девід збовтав вино в келисі, на дні закружляв лимон.

— Не дуже розумію, чому він, власне, дозволив мені приїхати. Якщо знає про мою роботу.

— Тому я й попереджаю вас. Він розпитав у мене, а мені довелося все розповісти. Все одно міг би дізнатися.

— О господи!

— Не хвилюйтесь. Може, обійдеться одним-двома уїдливими зауваженнями. А ви на них не зважайте.

Девід подивився на дівчину скрушним поглядом.

— Мабуть, я вже вам остобісів.

— Просто в нас були знудьговані міни. Не дуже люб'язно з нашого боку, еге ж?

Вона посміхнулась, і він теж відповів усмішкою.

— Коли вже ви самі так кажете...

— Ми дуже раді, що ви приїхали. Але в присутності Генрі цього не можна показувати.

— Тепер я все розумію.

Раптом у її очах заграли пустотливі іскорки.

— Треба, щоб ви ближче познайомилися з Ен. З нею вам буде складніше, ніж зі мною.

Проте до Ен діло так і не дійшло. Розчинилися кухонні двері, й з них висунулася сива голова француженки-економки.

— Je peux servir, mademoiselle?

— Oui, Mathilde. Je viens vous aider[18].

Миша пішла до кухні. Її подруга вже встала й тягла Бреслі за руки, допомагаючи йому підвестися. Безглуздий виріз оголював усю її спину. Тримаючись за руки, вони підійшли до Девіда. Слід віддати їй належне — у дівчини був свій стиль. Вона дріботіла ногами, передражнюючи саму себе, і в її рухах було щось мавп'яче, ніби вона ледь стримувала в собі вибух веселощів. Підкреслено неприродна манера дівчини разюче відрізнялася від розміреної ходи її сивоголового супутника. Девід подумав, що навряд чи познайомиться з нею коли-небудь "ближче".

Накрита була тільки частина довгого стола. Бреслі став на чільному місці в кінці, дівчина сіла праворуч від нього.

— Уїльямсе, любий мій.

Старий показав на місце праворуч від Химери. Матільда й Миша принесли невелику супницю і два тарелі — один з crudites[19], другий з рожевими кільцями ковбас і маслом. Суп призначався для Бреслі. Він усе ще стояв, виявляючи старомодну галантність і чекаючи, поки сяде Миша. Коли вона сіла, нахилився й легенько поцілував її в тім'я. Дівчата обмінялися байдужими поглядами. Незважаючи на різницю в зовнішності й інтелекті, в їхніх взаєминах була помітна близькість і вони розуміли одна одну без слів. Миша налила старому супу. Він засунув кінець великої серветки за сорочку між двома гудзиками й розгорнув її на колінах. Химера мовчки показала Девіду, щоб він спершу брав собі. Економка пройшла в куток, засвітила гасову лампу, принесла її до столу й поставила на вільне місце проти Девіда. По дорозі в кухню простягнула руку до вимикача. Електричне світло погасло. Лише невимкнена в коридорі нагорі лампочка вихоплювала з темряви витончену діагональ середньовічних сходів, що виднілися в дальньому кінці кімнати. Надворі над деревами блідо відсвічував згасаючий день. Рівне молочне світло лампи заливало обличчя присутніх. Миша взяла пляшку без наклейки й налила вина Девідові, старому й собі. Химера, мабуть, зовсім не пила й майже нічого не їла. Вона сиділа, поклавши засмаглі голі лікті на стіл, відщипувала шматочки овочів і невідривно дивилася своїми чорними очима через стіл на Мишу. На Девіда не звертала уваги. На якийсь час в кімнаті запала тиша. Здавалося, всі чекали, поки Бреслі почне розмову. Зголоднілого Девіда це влаштовувало. До того ж тепер він почував себе як удома, бо дівчина, яка сиділа напроти, так добре змалювала йому атмосферу в Котміне. Завдяки лампі, сцена в кімнаті нагадувала полотно Шардена чи Жоржа де Латура — все в піп було наповнене спокоєм. І раптом Химера закашлялася. Девід глянув на неї: ні, вона давилася не їжею, а від сміху.

— Ідіотка,— пробурмотіла Миша.

— Вибачте.

Химера скривилася, міцно стуливши губи й відкинувшись назад, намагаючись опанувати себе. Тоді схопила серветку, притисла її до лиця

й вискочила з-за столу. Бреслі незворушно їв суп. Миша посміхнулася до Девіда.

— Не беріть на свій рахунок.

— Всипати б їй як слід,— пробурчав Бреслі.

Дівчина все ще стояла спиною до всіх, демонструючи свій довгий оголений хребет і копицю рудих кучериків, насаджену на тоненьку, як в опудала, шию. Потім відійшла далі в темряву, ближче до каміна.

— Мита, виявляється, ваша шанувальниця, Уїльямсе. Вона вам казала?

— Так, ми з нею вже заснували товариство взаємного захоплення.

— Наша Миша — дуже розбірлива.

Девід усміхнувся.

— Наслідуєте Піфагора, чи як?

Старий і далі зосереджено їв суп. Девід глянув на Мишу: допоможіть, мовляв.

— Генрі запитує, чи ви захоплюєтесь абстракцією.

Втупившись у ложку з супом, старий швидко пробурмотів:

— Обструкцією.

— Власне, так. Я... боюсь, що це справді так.

Ще до того, як Миша кинула швидкий погляд в його бік, Девід зрозумів, що припустився помилки. Старий, іронічно посміхаючись, підвів очі на Девіда.

— Чому ж ви боїтеся, друже?

Девід невимушено відповів:

— Я висловився фігурально.

— А чого ж. Кажуть, це дуже інтелектуальна штука. Миша сказала, що вашими роботами захоплюються.

— Ais ich kann[20],— пробелькотів Девід.

Бреслі вдруге підвів на нього очі.

— Як ви сказали?

Біля столу раптом з'явилася Химера. Вона тримала в руках три рожеві хризантеми, які вийняла з вази, що її Девід бачив на каміні. Одну квітку вона поклала біля Девіда, другу — коло старого, третю — перед Мишею. Потім сіла, поклавши руки на коліна, мов дитина, що сама себе покарала. Бреслі простягнув руку й по-батьківському поплескав її по плечу.

— То як ви сказали, Уїльямсе?

— Малюю, як умію,— відповів Девід і швидко додав: — Маю скромну надію, що наслідую...— І тут же зрозумів, хоч і пізно, що робить ще одну помилку.

— Кого, друже?

— Брака.

Це була таки помилка. Девід затамував подих.

— Це ви про оті синтетичні кубістські нісенітниці?

— Я бачу в них смисл, сер.

Якийсь час старий не відповідав. Мовчки їв суп.

— Всі ми виродки, поки молоді.— Девід усміхнувся, але вчасно прикусив язика.— Надивився на жорстокості в Іспанії. Невимовні речі. На війні буває. Не тільки вони. Наші теж.— Нарешті він поклав ложку, відкинувся на спипку стільця й зміряв Девіда довгим поглядом.— Бій закінчено, любий мій. Гадали, зі мною можна отак, холоднокровно? Не вийде.

— Як мене й попереджали, містере Бреслі.

Старий раптом полагіднів. В його очах навіть блиснули веселі вогники.

— Тим більше, коли знали, друже.

Девід розвів руками: таки знав.

— Генрі, хочеш іще супу? — спитала Миша.

— Забагато часнику.

— Вчора було стільки ж.

Старий щось буркнув у відповідь і потягнувся до пляшки з вином. Химера підняла руки й прочесала пальцями волосся, наче боялася, що її кучерики злиплися. Потім, не опускаючи рук, обернулася до Девіда.

— Вам подобається моє татуювання?

У пахвовій ямці темніла синя маргаритка.

За мовчазною згодою з Мишею і з її допомогою до кінця вечері Девід уникав розмов на мистецькі теми. Допомагали й страви, якими його пригостили: quenelles[21] фаршировані щукою, під соусом beurre blanc[22] (такого він ще не куштував), ягня pre sale[23]. Говорили про французьку кухню, про те, які страви кому більше до вподоби, потім про Бретань і бретонський характер. Девід довідався, що Котміне знаходиться в Haute Bretagne[24], а не в Basse[25] чи Bretagne Brelonnante [26] далі на захід, де ще збереглася бретонська мова. Соёт означає дерево, ліс, а minais — "що належить монахам". Ліс довкола колись належав абатству. Поміж собою ченці називали цей ліс просто Соёт. Розмова головним чином точилася між Девідом і Мишею, хоча дівчина й зверталася вряди-годи до Бреслі, аби той щось підтвердив чи додав. Химера не промовила майже ні слова. Девід збагнув, що дівчата займали різне становище в домі. Миші дозволялося бути самій собою. Химеру просто терпіли. З'ясувалося, що вона теж вивчала мистецтво, тільки графіку. Вони познайомилися в Лідсі. Химера створювала враження людини, яка не дуже високо оцінює свої знання і знає, що цьому товариству вона нерівня.

Старий, задоволений своєю маленькою перемогою, здавалося, збирався знову надягти ту саму личину, в якій Девід його бачив до вечері. Якщо Миші вдавалося утримувати розмову в безпечному річищі, то їй не вдавалося тримати вино на безпечній відстані від Бреслі. Сама вона пила дуже мало, а Девід теж утратив надію, що зможе підтримати господареві компанію. Із armoire вже витягли другу пляшку, та, поки скінчилася вечеря, й вона спорожніла. Очі в Бреслі посоловіли. Він ніби й не був п'яним, і келиха тримав твердо. Лише очі говорили про те, що в

нього вселився давній демон. Відповіді старого ставали все коротшими, й, здавалося, він уже нікого не слухав. Миша поскаржилася, що вони ніколи не ходять у кіно, розмова перейшла на фільми, які Девід останнім часом бачив у Лондоні. Раптом утрутився старий.

— Ще пляшку, Мишо.

Дівчина подивилась на Бреслі, але він відвів очі вбік.

— На честь нашого гостя.

Вона все ще вагалася. Старий трохи почекав, утупившись в порожній келих, потім підняв руку й опустив її на стіл. Не різко, не роздратовано, а лише показуючи, що не хоче більше чекати. Цього виявилося досить, щоб Миша встала й пішла до armoire. Мабуть, настала хвилина, коли краще було поступитися, ніж ставати йому поперек дороги. Бреслі розвалився на стільці й витріщився на Девіда з-під білого пасма волосся, що спадало йому на лоб. На його обличчі застигла майже добродушна посмішка. Химера, дивлячись на стіл просто себе, запитала:

— Генрі, можна мені трохи полежати?

Бреслі, не зводячи погляду з Девіда, відповів запитанням:

— Навіщо?

— Хочу книжку почитати.

— Яке ж ти дурне.

— Ну, будь ласка.

— Забирайся геть.

Він навіть не глянув на неї. Миша принесла третю пляшку. Химера підвела на подругу благальний погляд, ніби просила і в неї дозволу. Миша ледь кивнула, і Девід відчув, як Химерині пальці стисли його ногу під столом. Мабуть, хотіла підбадьорити. Потім встала, перейшла кімнату й почала підніматися сходами нагору. Бреслі підсунув пляшку ближче до Девіда. Це вже була не ввічливість, а виклик.

— Ні, дякую. З мене досить.

— Коньяк? Кальвадос?

— Ні, дякую.

Старий наповнив ущерть свій келих.

— Маріхуана? — Він кивнув у бік сходів.— Це таку книгу вона читатиме?

Миша спокійно зауважила:

— Вона вже не вживає її. І тобі це добре відомо.

Бреслі відпив вина.

— А я гадав, що ви, молоді розумники, всі без неї не можете.

— Принаймні не я,— недбало докинув Девід.

— Що, заважає користуватися логарифмічною лінійкою?

— Можливо. Та я не математик.

— А як же воно у вас називається?

Миша сиділа, опустивши очі. Видно, вона вже не могла нічим допомогти Девідові, хіба що своєю присутністю. Не варто прикидатися, ніби не розумієш, що мовою старого означає "воно". Девід глянув Бреслі просто у вічі.

— Містере Бреслі, більшість із нас вважає, що термін "абстракція" втратив своє значення. Бо наше уявлення про реальність дуже змінилося за останні п'ятдесят років.

Якийсь час старий, мабуть, розмірковував над тим, що почув.

— Я називаю це зрадою. Найбільшою зрадою в історії мистецтва.

Від вина щоки й ніс у Бреслі почервоніли, а очі стали каламутними. Здавалося, старий уже не сам спирався на спинку крісла, а якась сила притисла його до неї. Він підсунувся так, щоб краще бачити Девіда, і тепер сидів ближче до дівчини. Девід забагато розмовляв з нею під час вечері, виявив надмірну увагу. Він зрозумів це, як і те, що старий стежив за ними ще до початку вечері. А тепер вирішив показати, що її хазяїн він.

— Тріумф євнуха, чорт забирай.

Он воно як.

— Принаймні це краще, ніж тріумф кривавого диктатора.

— Нічим не краще. Все мерзота. Просто мерзота. І Гітлер мерзота. Або нікчема.

Не дивлячись на Девіда, Миша промовила:

— Генрі вважає, що повна абстракція — це втеча від відповідальності перед людиною і суспільством.

Девідові на мить здалося, що дівчина стала на сторону Бреслі. Потім зрозумів, що вона викопує роль перекладачки.

— Але якщо філософія потребує логіки? Якщо прикладна математика потребує чистої форми? А хіба мистецтво не повинно мати своїх основ?

— Верзете казна-що. Не основи, а зади.— Він кивнув на дівчину.— Пара цицьок і... І що там іще. От що таке реальність, а не ваші задрипані теорійки й педерастичні кольори. Я знаю, Уїльямсе, що вашому брату не до вподоби.

Миша знову переклала безстороннім голосом:

— Ви боїтеся людського тіла.

— А може, мене просто більше цікавить розум, аніж статеві органи.

— Тоді хай бог помагає вашій нещасній дружині.

Девід спокійно зауважив:

— Мені здавалося, що ми говоримо про живопис.

— Скільки у вас було жінок, Уїльямсе?

— Це не ваша справа, містере Бреслі.

Від довгих пауз, під час яких Бреслі, витріщившись на співбесідника, намагався сформулювати наступну фразу, в Девіда починали плутатися думки. Це нагадувало кадри уповільненої зйомки поєдинку фехтувальників.

— Кастрація. Ось чим ви займаєтесь. Руйнуєте.

— Поза абстрактним мистецтвом є й такі, що ще більше руйнують.

— Дурниці.

— Розкажіть про це жителям Хіросіми. Або тим, кого палили напалмом.

Старий сердито пирхнув. Помовчали.

— Точні науки бездушні. Безпомічні. Наче пацюк у лабіринті.

Бреслі вихилив рештки вина з келиха й нетерпляче дав знак Миші, щоб та знову наповнила його. Девід мовчки чекав, хоч йому так і кортіло скочити на ноги й запитати, навіщо його взагалі запросили до Котміне. Він відчував, як у ньому наростає роздратування, незважаючи на попередження дівчини. Дратували грубі випади проти нього особисто, усвідомлення того, що будь-які спроби захищатися логічними доводами, вести дискусію лише піділлють масла у вогонь.

— Ви й до вас подібні...— белькотів старий, вирячившись на повний келих, перескакуючи через п'яте на десяте.— Здали фортецю. Продали. Називаєте себе авангардом. Експериментатори. Дідька лисого. Державна зрада, і все. Наукові помиї. Продали все к бісовій матері.

— Абстрактний живопис перестав бути авангардом. І хіба в основі найкращої пропаганди гуманізму не лежить свобода творчості?

Мовчання.

— Дурна балаканина.

Девід вимушено посміхнувся.

— Що ж, по-вашому, назад до соціалістичного реалізму? Державного контролю?

— А що ж тоді вас контролює, Уїлсоне?

— Уїльямсе,— виправила Миша.

— Облиште ви ці ліберальні побрехеньки. Я в цьому смороді життя прожив. Теж мені, чесна гра. Боягузи.— Він раптом тицьнув пальцем на Девіда.— Я застарий для такого, хлопче. Забагато бачив. Забагато людей головою наклали заради порядності. Терпимість. Аби тільки зади чистенькими лишилися.

Він зневажливо, одним духом вихилив свій келих і знову потягнувся до пляшки. Наливав довго. Пляшка дзенькотіла об край келиха, вино розлилося на стіл. Миша відлила трохи в свій келих і спокійно витерла стіл перед старим. Девід мовчав. Він уже заспокоївся, але почував себе ніяково.

— Добре вино — знаєте, як його роблять? Сечу доливають. Мочаться в бочку.— Він підніс тремтячою рукою келих до уст, потім знову поставив його. Періоди мовчання між словесними виверженнями ставали все довшими.— Десятеро англійців не варті мізинця одного француза.— Знову пауза.— Не масло. Пігмент. Лайно, Merde. Якщо воно комусь потрібне. Екскременти. Excrementum. Ось що росте. Ось вона, ваша основа. А не оті манірні вихиляси доброго абстрактного смаку.— Він зупинився, ніби підшукуючи слова, потім вирішив, що досить.— Вони мені навіть підтертися не годяться.

Запала важка мовчанка. Здалеку долинув крик сови. Дівчина сиділа, відсунувшись трохи від стола, поклавши руки на коліна і втупившись у підлогу. Здавалося, вона готова чекати цілу вічність, поки старий перестане безладно розпатякувати. Девід подумав, чи часто доводиться їй терпіти це п'яне богемне базікання. Навіщо наново починати давні

суперечки, коли все вирішено de facto і de jure[27] задовго до того, як Девід з'явився на світ? Не всяка форма природна, а колір грає абстрактну роль... Сперечатися про це так само не варто, як і про знамениту теорію відносності Ейнштейна. Адже атомне ядро розщепили. Можна сперечатися про застосування, а не про принцип. Думки Девідові, мабуть, відбилися на його обличчі. Та й випив він більше, ніж звик.

— Я вас розчарував, Уїльямсе? Гадаєте, я п'яний? Думаєте, вино в мені заговорило?

Девід похитав головою.

— Ви просто все перебільшуєте.

Знову мовчання.

— Ви справді художник, Уїльямсе? Чи просто полохливий базіка?

Девід не відповів. Ще пауза. Старий ковтнув вина.

— Скажіть щось.

— Ми не можемо дозволити собі таку розкіш, як ненависть і гнів. Хай би ким ми були.

— Ну, то хай вам бог помагає.

Девід ледь усміхнувся.

— Тут у нас теж немає вибору.

Миша нахилилася до столу й долила старому вина.

— Ви знаєте, що означало підставляти щоку, коли я був молодим? Як називали хлопця, який підставляв щоку?

— Ні.

— Юродивим. Ви що, теж юродивий, Уїлсоне?

Цього разу Миша не вважала за потрібне виправляти Бреслі, а Девід — відповідати йому.

— Ставай на коліна і спускай штани. І всі проблеми вирішені, так?

— Ні. Але й страх нічого не вирішує.

— Що не вирішує?

— Страх утратити... те, чого відняти не можна.

Старий вирячився на Девіда.

— Що він верзе?

Миша спокійно пояснила:

— Він має на увазі, Генрі, що твоїй творчості й твоїм поглядам на мистецтво нічого не загрожує. Місця всім вистачить.

Не глянувши на Девіда, вона підсунулась ближче до столу й далі від старого, поклала лікоть на стіл, підперла голову рукою і на мить приклала палець до вуст, закликаючи Девіда припинити суперечку. Знадвору почувся лютий, тривожний гавкіт Макміллана, за ним — голосний крик чоловіка економки. Ні старий, ні дівчина не звернули на гамір ніякої уваги: мабуть, звикли до цих нічних звуків. А Девідові

здалося, що вони віщують небезпеку, що це відлуння напруженого внутрішнього світу Бреслі.

— Це що, нова тактика?

Дівчина глянула через стіл на Девіда. В її очах промайнула посмішка.

— Генрі гадає, що не можна терпіти те, що вважаєш поганим.

— Стара пісня. Сиди і ні в що не втручайся, як бісова Англія. Голосуй за Адольфа.

Якийсь час усі троє сиділи мовчки. Несподівано заговорила Миша.

— Генрі, не можна боротися з ідеями тоталітаризму тоталітарними методами. Так ти лише допомагаєш їм поширюватися.

Можливо, до його затуманеної свідомості дійшло, що Миша перейшла на сторону Девіда. Старий перевів погляд на затінений кінець столу. Пляшка стояла ліворуч від дівчини, так що він не міг до неї дотягнутися.

— Хотілося щось вам сказати,— повільно промовив він.

Було незрозуміло, чи Бреслі мав на увазі "Не хотілося ображати вас особисто" чи "Забув, що хотів вам сказати".

— Так, розумію,— промимрив Девід.

Старий знову перевів погляд на Девіда. По його очах було видно, що йому важко зосередитися.

— Як вас звуть?

— Уїльямс. Девід Уїльямс.

— Допий вино,— сказала Миша.

Бреслі пропустив її слова повз вуха.

— Слова не слухаються. Ніколи не слухались.

— Я й так розумію.

— Немає ненависті — не можеш любити. Не можеш любити — не можеш малювати.

— Зрозуміло.

— Клята геометрія. Не годиться. Ні до чого. Всі пробували. Собаці під хвіст.

Бреслі з останніх сил намагався утримати співбесідника в полі зору, майже впивався в Девіда очима. Здавалося, старий зовсім утратив тяму.

Миша підказала:

— Творити — означає говорити.

— Без слів не напишеш. Лінії.

Дівчина, втупивши погляд у дальній кінець кімнати, промовила дуже спокійним голосом:

— Мистецтво — одна із форм мови. В основі мови лежать потреби людини, а не абстрактні граматичні теорії. Головне — це слово. Тільки реально існуюче слово.

— Іще одне: ідеї. Ні до чого.

Девід поважно кивнув. Миша вела далі:

— Абстрактні поняття самі по собі небезпечні, бо вони відкидають реальність життя людини. Єдина відповідь фашизмові — це реальність життя людини.

— Машина. Як же її... комп'ютер.

— Я все розумію,— сказав Девід.

— Ташист. Фотріє. Отой Вольс. Наче злякані вівці. Кап, кап.— Бреслі запнувся.— Янкі, як його?

Девід і Миша відповіли одночасно, старий не вловив прізвища. Дівчина повторила.

— Джексон Боллок[28].— Старий знову втупився в темряву.— Краще клята бомба, ніж Джексон Боллок.

Всі троє замовкли. Девід задумливо дивився на стіл: почорнілий дуб, пошкрябаний і вичовганий, вкритий патиною століть. Скільки голосів чув цей стіл, голосів, які намагалися зупинити загрозливу хвилю часу, що невблаганно котилася на них. Ніби час можна зупинити.

Старий знову заговорив на диво чітким голосом, наче досі він лише прикидався п'яним, а тепер підсумовував сказане останньою нісенітницею.

— Вежа з чорного дерева. Ось як це називається.

Довід подивився на дівчину, але вона не звертала на нього уваги. Очевидно головним для неї тепер було не пояснення думок старого, а вилучення його з бесіди. Бреслі таки не прикидався п'яним. Девід бачив, як він обводив стіл каламутними очима. Нарешті знайшов келих (чи кілька відразу), простягнув руку, з останніх сил вдаючи, що він тверезий. Миша взяла його за руку й обережно вставила в неї ніжку келиха. Старий ледве доніс його до рота, потім спробував одним духом перехилити. Вино потекло по підборіддю, вихлюпнулось на білу сорочку. Миша нахилилась і вимочила пляму своєю серветкою.

— Спати,— промовила вона лагідним голосом.

— Ще один.

— Нема.— Вона взяла напівпорожню пляшку й поставила її поряд зі своїм стільцем.— Все випито.

Очі старого знайшли Девіда.

— Qu'est-ce qu'il fout ici?[29]

Дівчина встала й взяла його за лікоть, щоб допомогти підвестися.

— Спати,— промовив він.

— Так, Генрі.

Але він усе сидів — старий, згорблений, заціпенілий. Дівчина терпляче чекала, опустивши очі. Потім якимось дивним, збентеженим поглядом глянула на Девіда, немов боялася прочитати в його очах зневагу за ту роль, яку їй доводилося грати. Девід показав пальцем на себе: допомогти? Дівчина кивнула й водночас застережливо підняла палець: не зараз. За хвилину вона нахилилася й поцілувала старого в скроню.

— Ходімо. Спробуй встати.

Старий слухняно, мов сором'язливий хлопчик, ухопився за край столу. Ледве тримаючи рівновагу, звівся на ноги й, хитнувшись, похилився над столом. Девід підбіг з другого боку. Раптом старий упав назад у крісло. Вдвох вони все-таки підвели його. Лише коли почали вести до сходів, зрозуміли, який то він п'яний. Здавалося, він втратив тяму. Очі були заплющені, лише ноги, чи то інстинктивно, чи то за давньою звичкою, човгали по підлозі. Миша зняла з нього краватку, розстебнула верхні гудзики на сорочці. Нарешті якось витягли його нагору по сходах і завели до кімнати, що містилася в західному крилі будинку.

У кімнаті стояли двоспальне й односпальне ліжка. На останньому лежала Химера; вона встала, щойно вони увійшли. Дівчина була в тій самій чорній сукні, але поверх неї надягла ще білий джемпер. Тут на стінах Девід теж побачив живопис і малюнки, а на столі під вікном, що дивилось на захід, стояли банки з пастелями та олівцями.

— Ох, Генрі. Старий ти пустун.

Миша звернулася до Девіда:

— Тепер ми самі впораємось.

— Ви певні?

— Туалет,— промимрив Бреслі.

Далі за ліжками були двері, до яких дівчата підвели старого. Всі троє зникли за дверима. Девід стояв розгублено, не знаючи, що йому робити. Випадково погляд його зупинився на картині, яка висіла над ліжком. Це був І Ірак — Девід уже десь бачив репродукцію. Мабуть, картина була зареєстрована серед приватних колекцій, проте йому ніколи не спадало

на думку, що власником її може бути Бреслі. "Яка глупота з мого боку,— подумав Девід іронічно,— прикриватися іменем Брака, натякати на зв'язок з цим художником, намагаючись захиститися від старого". Химера вийшла з ванної кімнати й причинила за собою дворі. Знову несумісні речі: в одному кінці кімнати — картина, що її на будь-якому аукціоні оцінять шестизначною цифрою, а в протилежному — нікчемна й недоладна істота. З ванної долинув якийсь звук; це блював старий.

— З ним щовечора отаке буває?

— Іноді.— На її обличчі з'явилася бліда посмішка.— Річ не в вас. В інших.

— Може, допомогти роздягнути його?

Вона заперечливо похитала головою.

— Не турбуйтеся, прошу вас. Ми вже звикли.— Девід стояв, вагаючись. Вона додала: — Справді.

Він хотів сказати, як високо оцінює те, що вони роблять для старого, і раптом відчув, що йому забракло слів.

— Ну що ж... побажайте на добраніч... Не знаю, як її справжнє ім'я.

— Ді. Діана. На добраніч.

— І вам теж.

Вона міцно стулила губи й сухо кивнула у відповідь. Девід вийшов з кімнати.

Девід лежав на ліжку в піжамі й, зіпершись на лікоть, відсутнім поглядом дивився в книжку — детектив, який купив іще дорогою. Він вважав, що слід бути готовим на випадок, якщо дівчата потребуватимуть його допомоги. Хоч він і відчував утому, про сон годі було думати. Навіть читати не міг. Треба заспокоїтись. Що й казати, вечір винятковий. Девід уперше із задоволенням згадав про те, що Бет не поїхала з ним. Для неї це було б занадто, вона скипіла б. А якщо по правді, то старий нападав дуже невміло й водночас розкрив усі свої слабкі сторони. Власне, це все одно, що мати справу з вередливою дитиною. А от Миша, тобто Діана, чудово дала йому раду. Оце дівчина. Та й подруга теж, мабуть, краща, ніж здається. Є в ній якась вірність, своєрідна мужність. Лише тепер він оцінив вагу Діаниного слова, точність її суджень. Йому так допомогла її рівновага. Цікаво, якої вона про нього думки. Згадалася скептично-жартівлива розмова з Бет про те, чи виправдає старий свою репутацію. Бет пригрозила, що вимагатиме повернути їй гроші, коли старий хоч зо два рази не спробує її обійняти. Що ж, принаймні це Девід з'ясував. Буде про що розповісти вдома. Він знову вирішив зосередитись на детективі.

Минуло хвилин двадцять, відколи він залишив дівчат наодинці з їхнім тираном. В домі було тихо. Аж ось він почув, як хтось вийшов із спальні Бреслі, потім під легкими кроками зарипіла підлога в коридорі. Перед дверима Девідової кімнати звуки затихли. Хвилина чекання, потім тихий стукіт у двері.

— Увійдіть.

У прочинених дверях з'явилася голова Миші.

— Я побачила, що у вас світиться. Все гаразд. Він заснув.

— Я й не думав, що він так сп'янів.

— Часом доводиться дозволяти. А ви добре трималися.

— Дякую, що попередили.

— Завтра він каятиметься. І буде покірний, мов ягня.— Вона посміхнулась.— Сніданок годину на дев'яту? А втім, спіть скільки завгодно.

Дівчина зібралась іти, але Девід зупинив її.

— Ніяк не второпаю, що означали його останні слова: "Вежа з чорного дерева".

— А...— Вона посміхнулась.— Нічого. Це в нього пунктик такий.— Вона схилила голову набік.— Це те, що, на його думку, прийшло на зміну вежі з слонової кості.

— Абстракція?

Вона заперечливо хитнула головою.

— Все те, що не подобається йому в сучасному мистецтві. Те, що невиразне, бо художник боїться бути зрозумілим... Ви здогадуєтесь, що я хочу сказати. Це місце, куди звалюєш усе, чого не можеш зрозуміти через старість. Не беріть на свій рахунок. Він може пояснити свою думку, лише вдаючись до образливих слів.— Вона знову посміхнулася, все ще виглядаючи з-за дверей.— Гаразд?

Девід теж відповів усмішкою і кивнув.

Дівчина пішла не до старого, а далі по коридору. Незабаром тихенько стукнули двері, які вона зачинила за собою. Шкода, Девідові хотілося поговорити з нею довше. Згадав, як був викладачем: одні студентки тобі подобаються, іншим ти подобаєшся. До певної міри атмосфера в Котміне нагадувала йому про часи, коли в його життя ще

не ввійшла Бет. Не те, щоб він надто захоплювався студентками. В душі Девід був одруженим чоловіком задовго до того, як одружився.

Він почитав трохи, потім вимкнув світло і, за своєю звичкою, відразу поринув у сон.

Миша мала рацію. Каяття почалося, щойно Девід о дев'ятій спустився вниз. Бреслі зайшов у вітальню з боку саду тоді, коли Девід нерішуче зупинився в кінці сходів, не знаючи, куди подадуть сніданок. Девід не підозрював, як швидко можуть відновлювати сили люди, що п'ють усе своє життя. Старий видався йому на диво бадьорим і чепурним у світлих штанах і синій спортивній сорочці.

— Мій любий. Мені страшенно прикро за вчорашнє. Дівчата кажуть, я дозволяв собі жахливі грубощі.

— Нічого подібного. Повірте моєму слову.

— Набрався як чіп. Геть утратив форму.

Девід усміхнувся.

— Все вже забулося.

— Це моя біда, скажу вам. Ніяк не навчуся вчасно зупинятися.

— Не беріть до серця,— сказав Девід і потиснув простягнуту руку старого.

— Дуже великодушно з вашого боку, любий мій.— Бреслі затримав Девідову руку в своїй, в очах його промайнула посмішка.— Мабуть, я вас краще зватиму Девідом. Прізвища в наш час уже нафталіном тхнуть. Як ви гадаєте?

Він вимовив "нафталіном тхнуть" так, наче це був якийсь сміливий новомодний жаргон.

— Будь ласка.

— Чудово. А мене називайте Генрі. Домовились? А тепер ходімо поснідаємо. Вранці ми їмо, як з корита, в кухні.

Поки йшли до кухні, Бреслі сказав:

— Дівчата пропонують невеличкий déjeuner sur l'herbe[30]. Непогана ідея, га? Влаштувати пікнік? — Надворі сяяло сонце, над кронами дерев висів прозорий серпанок.— Пишаюся своїм лісом. Варто глянути.

— З великим задоволенням.

Схоже було на те, що дівчата вже давно повставали й кудись зникли. Як з'ясувалося — поїхали в Плелан, сусіднє село, за харчами... і водночас — принаймні так здавалося Девідові — дати старому можливість покаятися. Після сніданку він показав гостеві свої володіння. Бреслі пишався своїм городом, хизувався знаннями — мабуть, надбаними недавно — різноманітних агрономічних заходів, сипав назвами рослин. Обійшовши східне крило будинку, вони побачили Жан-П'єра, який щось сапав. Девід слухав його розмову з Бреслі про хворобливе тюльпанове дерево і про те, як його лікувати, і знову із задоволенням думав, що вчорашній напад люті — виняток, а не характерна риса в житті старого. Було видно, що він звик до Котміне й до навколишньої природи. Коли вони, оглянувши город, перейшли в сад, старий пригостив Девіда стиглою грушею, пояснив, що її слід їсти просто з дерева, а потім, підтверджуючи враження гостя, сказав, що, як дурень, засидівся в місті, а тепер йому вже недовго втішатися природою. Девід, проковтнувши шматочок груші, запитав, чому Бреслі так пізно потягло на природу. Старий зневажливо пирхнув, невдоволений собою, ткнув ціпком у падалицю.

— Сука Париж, друже. Вам знайомі ці рядки? Граф Рочестерський, якщо не помиляюсь. "Хоч і в нужді хай там живеться, та посадить зерно земля знайдеться". Точно. Цим усе сказано.

Девід усміхнувся. Рушили далі.

— Треба було одружитися. Дешевше обійшлося б.

— Але й втратили б чимало?

Старий знову невдоволено пирхнув.

— Що одна, що п'ятдесят. Хіба не так?

Він, здавалося, не відчув іронії власних слів: сам він і досі не погоджувався на одну. Неначе по сигналу, в ту ж мить на приватній дорозі, що вела у зовнішній світ, з'явився маленький білий "рено". За кермом сиділа Миша. Вона махнула їм рукою, але не зупинилась. Девід і Бреслі повернули назад до будинку. Старий показав ціпком услід машині.

— Заздрю вам, хлопці. В мої молоді роки вони були по такі.

— А я гадав, що в двадцяті роки дівчата були осяйними красунями.

Старий підняв ціпок на знак категоричного заперечення.

— Чистісінька вигадка, друже мій. Ви навіть уявити собі не можете. Півжиття умовляєш, щоб лягла з тобою в ліжко. Потім півжиття шкодуєш про це. А то ще трипер підхопиш від якоїсь шльондри. Собаче життя. Не знаю, як ми його витримали.

Девіда це не переконало. До того ж він знав, що іншого від нього й не чекають. У глибині душі старий ні за чим не шкодував, хіба що за неможливим — за ще одним життям. У зовнішності Бреслі було щось від його буйної молодості. Він, звісно, ніколи не вирізнявся особливою вродою, але в ньому відчувалася якась шалена, диявольська сила, що постійно кидала виклик одношлюбності. Мабуть, невдачі переслідували його на кожному кроці, та він на це не вважав; був завжди егоїстом — і в ліжку, і поза ним; був неможливим, і тому в нього вірили. А тепер навіть ті, хто відмовлявся в нього вірити, були збиті з пантелику: він свого досяг — репутації, багатства, жінок, права залишатися таким, яким він завжди був; егоїзм став його ореолом, він мав власний світ, де задовольнялася будь-яка його примха, а від решти світу відгородився цілим лісовим морем. Таким, як Девід, що схильні дивитися на власне вжиття (і на творчість) як на логічний процес, у якому майбутнє залежить від розумного вибору сьогодні, це здавалося не зовсім справедливим. Звичайно, Девід усвідомлював, що сама закономірність ніколи не приведе до успіху, що випадковість і таке інше теж мусять відіграти свою роль, так само, як живопис дії і живопис моменту принаймні теоретично відіграють важливу роль у сучасному мистецтві. І все-таки образ, що виник під впливом зустрічі з Бреслі, стояв у Девіда перед очима: ти забезпечив себе всім, чим міг, для досягнення успіху; і ось підводиш голову й бачиш: на вершині слави стоїть, самовдоволено посміхаючись, старий сатир у килимкових пантофлях і з радістю посилає під три чорти здоровий глузд і розрахунок.

Об одинадцятій вони вже були en route[31]. Йшли довгою лісовою дорогою: дівчата попереду з кошиками, чоловіки за ними. Девід ніс синій складаний шезлонг, який Бреслі зневажливо називав портативною канапою для немічних старих. Миша, однак, наполягла, щоб вони взяли шезлонг з собою. Бреслі ніс перекинутий через руку плащ, на голові в нього була якась чудернацька стара панама з широкими крисами. З виглядом статечного феодала він показував ціпком то на тінисту гущавину, то на освітлені сонцем галявини, то на особливо варті уваги перспективи "свого" лісу. Розмова під час прогулянки наблизила Девіда до мети його поїздки. Тиша, якась дивовижна відсутність пташок. Як

відобразити тишу на полотні? Або взяти театр. Чи звертав Девід увагу на те, яке враження справляє порожня сцена?

Проте в цю хвилину Девід думав більше про те, як все це можна використати у вступі до книжки. "Будь-хто, кому пощастило прогулятися з майстром...", ні: "...з Генрі Бреслі його улюбленим Пемпонським лісом, який і тепер щедро надихає художника..." Серпанок розвіявся, стало на диво тепло, паче стояв не вересень, а серпень. Чудовий день. Нема лиха без добра. Після вчорашнього бойового хрещення підкреслена люб'язність старого була особливо приємна. Вплив бретонської середньовічної літератури на дух, якщо не на символіку картин, створених у Котміне, був загальновизнаним, хоча, як свідчили Девідові пошуки, Бреслі рідко висловлювався на людях про те, наскільки значним був цей вплив. Перед від'їздом Девід погортав довідкову літературу, але поки що не виказував своєї обізнаності. За уривчастою, лаконічною мовою Бреслі ховалася глибока ерудиція. Старий пояснив, як завжди, досить недоладно, чому раптом у дванадцятому-тринадцятому століттях виникло таке захоплення романтичними легендами, така зацікавленість таємницею острова Британія (щось на зразок Дикої Півночі, га? Чим лицарі не ковбої?), чутки про який поширилися по Європі завдяки його французькому тезці, чим і пояснюється тогочасний спалах захоплення темами кохання, пригод і чаклунства, а також значення цього колись неозорого лісу, яким вони йшли (у Кретьєна де Труа він називається не Пемпонським, а Броселіандським), як місця дії; як виник закритий англійський сад середньовічного мистецтва, що означала незвичайна туга, яку уособлювали мандрівні лицарі, викрадені красуні, дракони й чаклуни, Трістан, Мерлій і Ланселот...

— Дурниці все це,— промовив Бреслі.— Шматок звідси, шматок звідти. Самі знаєте. Лише те, що необхідно. Що наштовхує на думку. Точніше — стимулює.— Потім він перейшов до Марії Французької та "Елідюка".— З біса гарна казка. Кілька разів перечитував. Як ім'я того шахрая-швейцарця? Юнг, здається? Це схоже на його витівки. Прадавня символіка й таке інше.

Дівчата звернули на вужчу й більш затінену доріжку. Бреслі й Девід ішли кроків сорок позаду. Старий показав на них ціпком.

— Скажімо, оці дівчата. Наче з "Елідюка".

Він став переказувати зміст. Проте, хотів він того чи пі, його стенографічна манера висловлюватись перетворила чудову середньовічну легенду про ошукане кохання на якийсь фарс у дусі Ноела Кауарда. Девід слухав, ледве стримуючи посмішку. Та й дівчата, що йшли попереду, дуже мало нагадували романтичних героїнь "Елідюка": Химера була в червоній сорочці, чорних бавовняних штанах і гумових чобітках, Миша — в зеленому плетеному пуловері (виявляється, вона не зовсім відмовилась під ліфчика) і світлих штанах. Девід все більше впевнювався в тому, що Миша мала рацію: старий, власне, не вмів висловлювати своїх думок. У його викладі вони виходили або якимись дешевенькими, або й зовсім перекрученими. Головне, розмовляючи з ним, не забувати про його манеру самовираження на полотні. Різниця величезна. Його живопис свідчив про чуттєвість і складний внутрішній світ художника. Чого не скажеш, слухаючи його мову. Хоч таке порівняння й образило б старого, він нагадував старомодного члена Королівської академії мистецтв, який воліє вдавати з себе модну опору віджилого суспільства, ніж поборника серйозного мистецтва. Мабуть, у цьому й полягала одна з головних причин його постійного вигнання. Старий, звичайно, розумів, що в Англії 1970-х років на нього дивитимуться зовсім іншими очима. І лише тут піп міг залишатися самим собою. У вступі цього не напишеш, думав Девід, але все це надзвичайно цікаво. Старий, як і його ліс, мав свої давні таємниці.

Дівчата зупинились. Не могли знайти того місця, де слід було завернути вбік, щоб лісом вийти до ставка — власне, там і мав відбутися пікнік. Тут десь є знак — червона фарба на стовбурі дуба. Миша вважала, що вони вже проминули його, але старий сказав, що треба йти далі, і мав рацію. Через сотню кроків побачили дуб з позначкою і почали спускатися пологим схилом поміж деревами. Підлісок усе густішав, аж ось попереду блиснула смужка води. Через кілька хвилин вийшли на

трав'янистий берег étang[32]. Він скоріше нагадував озеро: чотириста, а то й більше ярдів завширшки в тому місці, де вони зупинилися, а ліворуч і праворуч від них тяглася вигнута берегова лінія. Посеред ставка плавало з десяток диких качок. Ліс підступав до самої води. Жодної хатини навколо. У світлі вересневого сонця дзеркальна поверхня води відсвічувала ніжною голубінню. Бреслі зобразив цей краєвид на двох полотнах останнього періоду, і Девідові здавалося, що він прийшов на знайоме місце — déjà vu[33]. Чарівний куточок, на диво незайманий. Вони розташувалися в негустому затінку від одинокої ялиці. Розклали шезлонг. Бреслі з задоволенням сів, витягнувши попереду себе ноги. Потім попросив трохи підняти спинку.

— Гайда, дівчата. Знімайте штани і — в воду.

Химера метнула очима на Девіда, потім убік.

— Ми соромимось.

— А ви, Девіде, не хочете скупатися? З ними за компанію?

Девід запитливо глянув на Мишу, але та саме нахилилася над кошиком. Пропозиція спантеличила його. Про купання ніхто не попереджав.

— А може... пізніше?

— От бачиш,— сказала Химера.

— У тебе кровотеча, чи що?

— Облиш, Генрі. Бога ради.

— Він жонатий чоловік, голубонько. Надивився вже.

Миша випросталася і скоса, ніби вибачаючись, глянула на Девіда.

— Купальники вважаються неетичними. В них ми нестерпніші, ніж звичайно.

Щоб пом'якшити глузливе зауваження, вона усміхнулася до старого. Девід пробелькотів:

— Зрозуміло.

Миша подивилася на Химеру.

— Ходімо на мілину, Ен. Там дно твердіше.

Вона взяла рушника й зібралася йти, але тепер Химера, здавалося, ще більше засоромилася. Вона кинула неприязний погляд на чоловіків.

— І старим розпусникам зручніше підглядати.

Бреслі захехекав, Химера у відповідь показала язика. Потім теж взяла рушника і пішла вслід за подругою.

— Сідайте, друже. Блазнює перед вами. Соромиться вона, аякже!

Девід сів на вкриту хвоєю траву і став спостерігати. Дівчата ніби показували, що їм тут доводиться терпіти, хоча після вчорашнього вечора показувати вже, здавалося, було нічого. Вони наче змовилися: тепер, мовляв, наша черга тебе шокувати. Мілина — вузький, поросли травою мис — врізалася у ставок ярдів на шістдесят. Щойно дівчата ступили на неї, як качки з плюскотом відірвалися від поверхні води й, описавши довгу дугу, зникли за кронами дерев. Дівчата дійшли до кінця миса й зупинилися. Миша зняла пуловер, знову вивернула його лицевою стороною назовні й кинула на траву. Потім розстебнула ліфчик. Химера

обернулась, кинула короткий погляд понад гладенькою, мов скло, поверхнею води на Девіда і Бреслі, потім скинула чобітки й спустила одну із шлейок, на яких трималися штани. Миша тим часом зняла джинси разом із трусиками і склала їх окремо поруч із пуловером та ліфчиком. Поки вона заходила в воду, роздяглася й Химера. Підійшовши до води, вона повернулася лицем до чоловіків і, розкинувши руки, зробила смішний і зухвалий рух, ніби викопувала стриптиз. Старий знову хехекнув і торкнув ціпком Девідове плече. В цю хвилину він сидів, наче на троні, й скидався на султана, що милується голими постатями молодих рабинь; коли вони просувалися по спадистому дну до середини ставка, теплий колір їхніх засмаглих спин чітко вирізнявся на блакитному тлі води. Нарешті Миша пірнула в воду і попливла кролем. Рухи в неї були чіткі і вправні. Химера йшла обережно, боячись замочити свої дорогоцінні кучерики. Зайшовши досить глибоко, вона поволі попливла брасом.

— Шкода, що ви одружені, — промовив Бреслі.— Їм би оце переспати з кимось.

Коли вже закінчували снідати, Девід почув себе вільніше. Та й чого було ніяковіти? Якби Бет була, скажімо, тут... Удвох вони частенько вибиралися у вихідні кудись на безлюдні пляжі й купалися там голі. От і тепер вона без вагань приєдналася б до дівчат.

Почасти Девідів настрій покращився завдяки старому, який, поки дівчата купалися, знову завів розмову. Цього разу, ніби показуючи, що остаточно покаявся у своїх недавніх гріхах, він запитав Девіда про нього самого. Старий уникав розпитувати про те, що і як Девід малює; Бреслі, здавалося, більше цікавився тим, як його гість почав займатися "цим ремеслом", як жив раніше, де вчився. Попросив розповісти про Бет і про дітей, навіть запросив усіх до себе: приїздіть якось разом із дружиною й дітьми, хотів би познайомитися, люблю маленьких дівчаток. Девідові, не позбавленому марнославства, це полестило. Те, що сталося після вечері (і що Бреслі дорогою сюди встиг поставити в контекст середньовіччя), було справжньою мукою для Девіда. Тепер уже ясно, що він витримав

цей іспит; лишалося з'ясувати, чим іще, крім добрих порад, прислужилася йому Миша. Вона, мабуть, сказала старому кілька крутих слів, коли він прокинувся. А може, й нагадала, що його репутація, принаймні ненадовго, в руках у Девіда.

Тим часом дівчата вийшли з води, витерлись рушниками й полягали на мілині погрітися на сонечку. Вчорашній іспит уявлявся Девідові небезпечним рифом. Тепер, проминувши його, він почував себе, мов у тихій лагуні. Те, що він бачив перед собою, перегукувалося з Гогеном: смагляві груди й сад Едема. Котміне з його звичаями якось дивовижно пасував до таких картинок, трохи міфічних і непідвладних часові. Несучасних. Ось іще одна така сценка. Дівчата встали. Мабуть, переглянули свої погляди на скромність, а може, воліли уникнути уїдливих зауважень старого. Так чи інак, подруги повертались, несучи одяг в руках. Вони не виявляли ніякої сором'язливості, проте в них відчувалася підкреслена, незбагненна байдужість, властива лише нудистам.

— Гей, ми голодні,— сказала Химера.

Волосся на лобку вона пофарбувала в такий самий рудий колір, як і на голові. Гола, Химера ще більше нагадувала безпритульну дівчинку. Подруги опустилися на коліна й почали виймати все з кошиків. Девід і Бреслі підсунулися ближче до затінку. Гоген поступився місцем Мане.

Почали їсти. Згодом голі дівочі постаті вже сприймалися як щось цілком природне. Мабуть, вони й на старого подіяли заспокійливо. Він уже не говорив непристойностей, а лише споглядав із самовдоволенням поганина. Смачний білий хліб, солодощі, привезені дівчатами з Плелана... ніякого вина: старий пив мінеральну воду "Віші", дівчата — молоко, а для Девіда взяли пляшку пива. Химера сиділа, по-турецькому підібгавши ноги. Було в ній щось негроїдне, аборигенне, гермафродитне (можливо, екзотична зачіска й дуже засмагла шкіра). Щось таке, що відштовхувало Девіда, хоч він і не міг би сказати, що саме. Там, де Миша виявляла розумне милосердя, Химера виказувала бездумність і

порочність. Вона не говорила масних дотепів, однак те, що вона сидить гола перед чоловіками, збуджувало й потішало її. Якби на її місці була інша, в її поведінці можна було б побачити щось "цивілізоване". Химера ж не дуже приховувала свою досвідченість, і поведінку її слід було б назвати інакше: не моральне знаджування, а ніби натяк — Девід одержує дещо задарма. І це збігалося з його відчуттям: він повинен іще показати їй, чого вартий. Він і досі трохи дратував її. Нічого нового Девід уже, мабуть, про неї не дізнається: Химера не дуже приховує свою думку про інших, трохи самозакохана і провадить спосіб життя, який допомагає їй приховати власні життєві невдачі. Здавалося, вона просто живе коштом урівноваженості й щирості своєї подруги і може похвалитися лише тим, що її тут терплять.

Можливо, Химера відштовхувала Девіда своїм виглядом. Миша, хоча й тендітна, була куди жіночніша: довгі ноги, маленькі високі груди. Вона сиділа, зіпершись на руку й відвернувшись у протилежний від Девіда бік. Він поглядав нишком на дівчину, коли вона поверталася дістати щось із кошика і коли був певен, що вона не перехопить його погляду. Розмова точилася навколо буденного. Перед Девідом знову замаячів привид подружньої зради. Не те, щоб він і справді збирався зраджувати, та якби він не був одружений, якби Бет... Словом, у Бет є свої недоліки: вона не завжди розуміє його, надто практична, а ось Миша, ця приємно стримана й водночас відверта молода дівчина, господарка становища (Девід бачив у ній те, до чого прагнув у своїй творчості — поєднання неупередженості з простотою) не стала б їх демонструвати і, тим більше, зловживати ними. Однак Бет залишалася такою ж бажаною, як і раніше, і він радий, що після Котміне вони матимуть можливість побути у Франції одні, без дітей (за цим ховалася згода Бет знову стати матір'ю, народити третю дитину, сина, якого вони обоє хотіли)... Але спокуса таки була. Усе могло б статися, коли б це був не він. А якби йому запропонували... На щастя, така можливість виключена, а коли ні, то, все одно, маловірогідна.

На сонці Мишина шкіра відсвічувала бронзою, у затінку здавалася матовою і ніжнішою: Соски, лінії пахвових ямок. Рубець на одному з

пальців ноги. Трохи розкуйовджене солом'яне волосся, ще мокре. Мініатюрність і витонченість в дусі "кватроченто"[34] (приховані одежею, цими довгими спідницями, які вона носила) якось не в'язалися а тваринною основою, присутньою в ній. Дівчина сиділа боком до Девіда, обличчям до озера, й очищала яблуко; потім подала одну чвертку старому, другу — Девідові. Сама невинність; але, власне, це в ній і хвилювало.

Для Генрі настав час сієсти. Химера підвелася й опустила спинку шезлонга. Потім стала навколішки й прошепотіла щось на вухо старому. Він простягнув руку, обійняв її за стан, пересунув руку ближче до плеча й притягнув дівчину до себе. Вона нахилилась і торкнулася губами його вуст. Старий поплескав її по голій сідниці. Потім склав руки на животі, а вона прикрила йому очі червоним носовичком. Гарно окреслений рот, рожева цибулина носа. Дівчина підвелася, хвилину дивилася на нього, тоді, обернувшись до Миші й Девіда, скорчила смішну міну.

Миша всміхнулася до Девіда й сказала:

— Вільний час. Відійдімо, щоб не заважати йому.

Дівчата прихопили свої рушники, а Химера ще витягла з кошика книжку. Потім усі троє рушили на мис, до якого було кроків з тридцять і звідки старий не міг нічого почути. Дівчата розстелили рушники й, підперши голови руками, попростягалися ногами до води. Зовсім не до речі Девідові згадалася картина: два хлопчики слухають моряка часів королеви Єлизавети. Девід глянув на обкладинку Химериної книжки: "Маг". Мабуть, астрологія, подумав він; така нісенітниця пасувала б до неї. Дівчина раптом подивилася на нього, широко посміхаючись.

— Шкодуєте, що приїхали?

— Що ви, ні.

— Мені Ді розказала. Про вчорашній вечір. Шкода, що так сталося. Я знала, чим скінчиться, і пішла, щоб не дивитися на все це.

Девід усміхнувся.

— Я й сам попросив би дозволу піти, коли б знав, що таке буде.

Химера приклала два пальці до вуст, а потім до Мишиного плеча.

— Бідненька Ді. Завжди я такі речі на неї перекладаю.

"Бідненька Ді" усміхнулася й опустила очі.

— І надовго у вас вистачить сил? — запитав Девід.

Химера стримано показала на Мишу: їй відповідати. Та заперечливо хитнула головою.

— Я не думаю про майбутнє.

— Як колишній учитель живопису...

— Я знаю.

Химера, скривившись, глянула на Девіда.

— Здоровий глузд вам тут не допоможе.

— Не в тім річ,— відповіла Миша.

— Не наважитесь залишити Котміне?

— Залежить від випадку. Знаєте, так буває. Він мене сюди привів, він мене звідси й забере.

— Як же він привів вас сюди?

Вона глянула на Химеру. В погляді Миші була іронія, зрозуміла тільки їм двом.

— Чого там. Кажи,— промовила Химера.

— Безглузда історія,— Миша відвела очі вбік.

— Я слухаю дуже уважно,— неголосно сказав Девід.

Миша відвела руку від підборіддя й зірвала травинку.

На її груди впала тінь. Дівчина стенула плечима.

— Це було минулого літа. В серпні. Я приїхала до Франції з одним хлопцем. Теж студент, скульптор. Захоплювався епохою неоліту, ми з ним на попутних машинах добиралися до Карнака.— Вона підвела очі на Девіда.— Хотіли подивитися на алеї менгірів. Недалеко від Ренна, на шосе 24 нас підвіз шкільний учитель із Плормеля. Ми розповіли про себе: англійські студенти, вивчаємо мистецтво. А він розповів нам про Генрі. Це ім'я було нам знайоме. Я навіть знала, що він живе десь у Бретані.— Піднявши трохи ногу, вона повернулася на бік. Западинка на спині, ніжні засмаглі щоки. Хитнула головою.— Страшенне безглуздя. З дурного розуму вирішили завітати до нього. Поставили намети в Пемпонському лісі. На ранок об одинадцятій прийшли до Генрі. Прикинулися, що не помітили вивіски на воротах. Думали, прошене. Власне, він так і збирався зробити, але ми збили його з пантелику захопленим славослів'ям: нам страшенно, мовляв, подобаються його роботи, вони надихають наше покоління й таке інше. Наше нахабство не пішло на марне, старий клюнув на похвалу. Все це відбувалося біля

входу. Потім він пустив нас у дім, показав дещо. Картини в довгій залі. Ми ледве стримувались, щоб не сміятися весь час. Він так висловлюється, наче намагається туман в очі пускати.— Вона простягнула руки на траві, задумливо подивилася на них.— Потім зайшли в студію. Тут я усвідомила, чим він займається. Та ви, мабуть, і самі вчора відчули. Наче несподіваний удар. Зовсім інший світ. — Вона знову підперла голову рукою і якийсь час дивилася на дерева.— Три роки тебе навчали, як правильно малювати. А потім зустрічаєш цього старого дивака, який все робить навпаки. І в нього все виходить. А твої маленькі успіхи й досягнення виявляються нікчемними. Вибачте,— швидко додала вона.— Я зовсім не хотіла сказати, що ви маєте відчувати те ж саме. Але я відчувала.

— Чому ж, я добре зрозумів, що ви хотіли сказати.

Дівчина посміхнулася.

— Тоді у вас не повинно бути такого відчуття. Ви стоїте набагато вище.

— Не певен цього, та дарма.

— Оце, власне, й усе. І закінчилося ось як. Том пішов по фотоапарат, бо рюкзаки ми залишили надворі. А Генрі тим часом каже, що я дуже привабливе "дівчиня" і він шкодує за своїми молодими літами. Я засміялась і сказала, що хотіла б бути старшою. Раптом він поцілував мою руку. Досить старомодно. Це сталося так несподівано. Том повернувся, зробив кілька знімків. Тут Генрі запропонував пообідати в нього. Проте ми вирішили, що це звичайнісінький вияв ввічливості й нам слід відмовитися. Та Генрі нічого не робить заради ввічливості. Без причини. Може, я відчула це ще тоді. Прочитала в його очах. Я знала, що Том хоче їхати далі. Хай там як, а цей випадок все зіпсував. Знаєте, як буває: відвертаєшся від людини, вважаючи, що вона для тебе — ніщо, а потім виявляється, що це не так, але уже пізно,— Вона скоса глянула на

ялицю.— Він, мабуть, зрозумів, що ми потішаємося. Що насправді він нас не цікавив. Воно, власне, так і було. Просто ми знали, що він відомий художник. Дурники. Влаштували полювання на знаменитість.— Вона помовчала.— Дивно. Я почувалася ніяково, навіть після того, як ми пішли. Хотілося повернутись.

Вона знову вамовкла. Химера зіперлася на розставлені лікті й лежала, повернувшись обличчям до Миші.

— Потім у Лондоні провчилася два семестри — дев'ять місяців. Настрій не покращав. З Томом усе скінчилося. Коледж нічого мені не давав. Та причина була не в ньому, а в мені.— Дівчина знову зірвала травинку.— Коли зустрінеш знаменитість, то й творчість його починаєш бачити в іншому світлі. Починаєш звертати на неї увагу. Я ніяк не могла забути той серпневий день. Як підло ми повелися з людиною тільки тому, що вона не вміє плескати язиком і майже самотня. Ну і... всілякі інші думки в голову лізли. Про власні творчі справи. Одного разу взяла й написала йому листа. Про себе. Про те, що воліла б залишитися тоді на обід, а не отак повернутися й піти, як ми вробили. Запитала, чи не потрібна йому помічниця. Хоча б змішувати фарби. Будь-що.

— Він запам'ятав вас?

— Я надіслала йому одну з фотографій, зроблених Томом. На ній я стою поруч з Генрі.— Вона посміхнулася власним думкам.— Лист вийшов такий, що в мене аж мороз поза плечима пробіг, щойно я його в скриньку опустила. Була певна — відповіді не буде.

— А він відповів.

— Телеграмою. "Ніколи не відмовляюсь від гарненької дівчини. Коли?"

— Милий дідуган. Відразу про діло,— зауважила Химера.

Миша, скривившись, глянула на Девіда.

— Я приїхала без будь-яких намірів. Звичайно, знала про його минуле. Про його репутацію. Але гадала, що дам собі раду. Триматимусь так, наче я йому онука. Коли несила буде терпіти, поїду.— Вона опустила очі.— Проте Генрі має одну незвичайну якість. Якусь чарівну силу. Не кажучи про його картини. Він уміє якось... непомітно змусити людину відмовитись від власних упереджень. Ніби вони втрачають будь-яке значення. Як-от, наприклад, не соромитися свого тіла. І соромитися умовностей. Він якось виклав це досить вдало. Сказав, що винятки не підтверджують правил; вони є просто винятками з правил.— Дівчині видно забракло слів. Усміхнувшись, вона додала: — Це неможливо пояснити. Щоб зрозуміти, треба опинитися, на нашому місці.

Це більше скидається на догляд за хворим,— промовила Химера.

По хвилі мовчання озвався Девід:

— А ви, Ен, як сюди потрапили?

Замість Ен відповіла Миша:

— Не витримала. Ні з ким було поговорити. У Лідсі ми жили в одній квартирі. Потім листувалися. Я знала, що їй не дуже подобається на учительському факультеті. Щойно вона скінчила навчання...

— Приїхала на тиждень. Ха-ха.

Девід усміхнувся, побачивши смішну гримасу на Химериному обличчі.

— Мабуть, тут цікавіше, ніж учити інших малювати.

— Та й платять більше.

— Він може собі таке дозволити.

Миша пояснила:

— Мені доводиться повертати йому гроші. У нас немає ніякої домовленості. Він просто витрачає на нас купу грошей. Сто фунтів. Двісті. В Ренні ми не наважуємось дивитися на вітрини крамниць. Він завжди хоче щось для нас купити.

— Він чудово до нас ставиться,— промовила Химера, лягаючи на спину. Майже хлопчачі груди з темними сосками, руде волосся. Підняла коліно, почухала під ним, знову опустила ногу.

— Коли він працює, це досить дивне видовище,— сказала Миша.— Хоч картина, хоч малюнок — ніколи не втрачає терпіння. Знаєте, я часом дивитися не можу на свою роботу. Ви рвете своє на клапті? А Генрі викидає геть. Але щоразу з жалем. Робота для нього — священне діло. Навіть, коли погано виходить. Не те, що люди.— Вона замовкла й хитнула головою.— В студії від нього рідко слово почуєш. Наче німий, наче боїться, що слова все зіпсують.

— Його слова можуть що завгодно зіпсувати,— обізвалася Химера, дивлячись у небо. Потім, передражнюючи старого, промовила: "У тебе кровотеча, чи що?" Як вам це подобається? — Вона простягнула руку до неба, наче відштовхуючи саму згадку про ці слова.

— Для нього це своєрідна винагорода.

Химера ствердно прицмокнула.

— Я знаю. Бідненький. Страждає, мабуть.— Вона крутнулася на лікті до Миші.— Дивно, правда, Ді? Його ще цікавлять жінки, хоча виходить

смішно, як буває у старих.— Вона глянула на Девіда.— Знаєте, коли я вперше... згадуєш хлопців-ровесників і таке інше. А цей, мабуть, взагалі був неперевершений — замолоду... Послухали б ви, які він історії про себе розповідає.— Вона знову смішно скривилася до Девіда.— Про добрі старі часи. Що він нам якось увечері розповідав, Ді?

— Не будь дурною. Він просто вигадував.

— Сподіваюся, чорт забирай.

— Це спілкування,— сказала Миша.— Не секс. Спогади. Людські взаємини. Те, що він намагався сказати нам учора ввечері.

Девід уловив різницю між дівчатами. Одна намагалася приховати інтимну сторону життя, друга — виставити. У нього раптом з'явилося таке відчуття, ніби Химера користується його присутністю, аби підкреслити все, що розділяє їх з подругою. І тут він був на боці Химери.

— Мабуть, економка та її чоловік дотримуються широких поглядів.

Миша почала роздивлятися траву.

— Нікому не кажіть, будь ласка. Знаєте, де був Жан-П'єр в кінці сорокових — на початку п'ятдесятих? — Девід заперечливо похитав головою.— В тюрмі. За вбивство.

— Боже милосердний.

— Убив свого батька. Якась сімейна сварка за землю. Французькі селяни. Матильда стала економкою в Генрі, коли він повернувся до Парижа в сорок шостому році. Він знав історію Жан-П'єра. Я, власне, дізналася про все від Матильди. У Генрі добре серце. Він їх підтримав у таку хвилину.

Химера пирснула.

— Особливо Матильду.

— Пам'ятаєте дебелу натурщицю на деяких його повоєнних полотнах? — запитала Миша.

— Господи... Ніколи й на думку не спало б.

— Навіть Матильда про це не згадує. Просто каже, що "мосьє Анрі" дав їй віру в життя. Навчив терпіти. Вона єдина, на кого він ніколи не сердиться. Якось за вечерею скипів і накинувся на Ен. Вийшов у кухню. Через п'ять хвилин заходжу туди. Спокійнісінько сидить за столом і їсть, а Матильда читає йому листа від своєї сестри. Наче священик з улюбленою парафіянкою.— На її обличчі промайнула усмішка.— Так можна й до ревнощів дійти.

— А вас і Ен він малює?

— Рука вже тремтить. Разів зо два Ен малював. Один шарж просто чудовий. Пам'ятаєте знаменитий портрет-афішу Івет Жільбер у виконанні Лотрека? Так-от, це — пародія на неї.

Химера провела пальцями по своїх кучериках і здійняла руки до неба.

— А як швидко намалював. За півхвилини. Ну, може, за хвилину. Правда, Ді? Чудеса. Слово честі.

Миша уважно подивилася на Девіда.

— А про вашу статтю він нічого не казав?

— Тільки те, що жодне із згаданих імен йому не знайоме. Крім Пізанелло.

— Не вірте. У нього надзвичайна пам'ять на картини. Я зберегла деякі з його ескізів. Часом він згадує якусь картину! Коли ти не знаєш, яку саме, він її одразу ж малює. Як Ен щойно говорила. Блискавично. Відтворює до найменших деталей.

— Це мене підбадьорює.

— Якби ви не були так близькі до істини, він ніколи не погодився б, щоб ви писали вступ до цієї книжки.

— А я вже був засумнівався.

— Він завжди усвідомлює, що робить, набагато краще, ніж вам здається. Навіть, коли викликає обурення своєю поведінкою. Якось, ще до приїзду Ен, я взяла його з собою в Ренн подивитися фільм "Смерть у Венеції". З дурного розуму вирішила, що справжньому Генрі ця річ сподобається. Принаймні те, що він побачить на екрані. Перші двадцять хвилин він поводився зразково. Аж поки на екрані з'явився отой хлопець з ангельським видом. Тоді Генрі й каже: "Гарненьке дівча. Певно, часто знімається?"

Девід засміявся. Її очі теж засвітилися сміхом. З обличчя дівчини злетіла серйозність, що додавала їй зайвих років.

— Далі почалося таке, що навіть важко уявити. Він став доводити, що це дівчина, а не хлопець. Та ще й на повний голос. По-англійському, звісно. Потім перейшли на педерастів і сучасний декаданс. Глядачі стали гукати, щоб він замовк. Тоді він став огризатися по-французькому. Не знав, мовляв, що в Ренні так багато гоміків. А далі...— вона приклала до скроні палець.— Зчинився страшенний гармидер. Довелося витягти його з кінотеатру, поки не викликали flics[35]. По дорозі додому він

заявив, що "кінема", як він називав кіно, почалося й закінчилося на Дугласі Фербенксу й Мері Пікфорд. Більше він уперто нікого й нічого не хоче визнавати. За останні двадцять років і десяти фільмів не бачив. Але про кінематограф усе знає. Отак і з вами вчора було. Що переконливіші ваші докази, то менше він вас слухав.

— Отже, прикидається?

— Дивацтво. Стиль такий. В цьому є навіть якась щирість. Не хочу, мовляв, вважати на твій вік. Я вже старий, який є, такий в, і не бажаю тебе розуміти.

— Те ж саме стосується його мови,— обізвалася Химера.— Весь час називає мене розпусницею. Я сміюся, кажу: "Генрі, розпусниці щезли разом з корсетами й панталонами". А його це тільки ще більше дратує. Еге ж, Ді?

— Все це не така вже нісенітниця, як здається. Він знає, що нам треба з чогось сміятися. Власне, щось ненавидіти в ньому.

— І щось прощати.

Миша розвела руками.

На хвилину запала мовчанка. Осіннє сонце припікало. Мимо пролетів метелик-адмірал, на мить затримавшись над Мишиною вигнутою спиною. Девід уловив настрій дівчат: вони нудьгують за добрими старими часами навчання в художньому коледжі. Потягло на відвертість, захотілося понарікати на свою долю, дізнатися, чи здатний цей викладач на людські почуття, чи співчуватиме їм; захотілося не тільки висповідатись, а й почути втішне слово.

Миша заговорила, втупившись у траву:

— Сподіваюся, це вас не бентежить.

— Я в захопленні від того, що ви обидві так розумно сприймаєте його.

— Часом нас беруть сумніви,— провадила вона далі.— Може, ми й справді відповідаємо прізвиськам, які він нам дав.

Девід посміхнувся.

— Мені ви не здаєтеся полохливою.

— Проте з коледжу втекла.

— Ви самі казали, що перебування тут дає вам більше.

— Я говорила про життя, а не...

— А не про творчість?

— Намагаюся почати все з початку.. Не знаю, як вийде.

— Це вже не по-мишачому.

— А мені байдуже,— промовила Химера.— Краще мати справу з Генрі, ніж із сорока телепнями в школі.

Миша усміхнулась, Химера штовхнула її в плече.

— Тобі нічого.— Вона глянула на Девіда.— А я, щиро кажучи, студентські роки геть спаскудила. Наркотики. Не найсильніші, правда. Самі розумієте. Спала з ким доведеться. Ді знає, скільки в мене цих виродків було. Слово честі.— Вона штовхнула подругу в ногу.— Хіба не

так, Ді? — Миша ствердно кивнула. Химера подивилася мимо Девіда туди, де спав Бреслі.— З цим принаймні не те, що з ними: прийшов, переспав і подався другу шукати. Цей хоч вдячний. Ніколи не забуду одного типа. Такий... знаєте, удавав із себе бозна-що. Знаєте, що він мені казав? — Девід заперечливо хитнув головою.— Якого ти біса така кощава? — Вона стукнула себе по лобі.— Господи, як згадаю, чого я натерпілася! А в нещасного Генрі аж сльози від вдячності на очі навертаються, коли він нарешті зі мною впорається.— Вона опустила очі, ніби схаменулася, що сказала більше, ніж слід. Потім раптом посміхнулася до Девіда.— Тепер вам є на чому заробити в "Ньюс ов зе уорлд".

— Авторське право за вами, я гадаю.

Вона зміряла його довгим, запитливим і глузливим поглядом. Найпривабливішим у її маленькому обличчі були карі очі. В них світилася безпосередність, а коли придивитися, то навіть ніжність. І Девід зрозумів, що за ці сорок хвилин пізнав її ближче. За її грубуватими слівцями ховалися теплота й щирість. Не природжена щирість Миші, яка виросла у вільнодумному буржуазному середовищі й була обдарована розумом і безсумнівним талантом. Це була щирість представниці трудового люду, надбана нелегким досвідом "спаскудженого" життя. Тепер легше було пояснити їхню дружбу і збагнути, що їх з'єднало. Дівчата не тільки мали багато спільного, а й доповнювали одна одну. Можливо, на нього подіяло те, що вони були голі, що довкола не було нічого, крім сонця, води, приглушених голосів і тиші, яка панувала над ставком. Так чи інакше, Девід відчував, як щось весь час зближує його з цими чужими людьми, і йому здається, що він знає їх уже давно. А може, за цю добу ті, кого він досі знав, віддалилися від нього, розпливлися в минулому. Девід так гостро відчував сьогоднішній день, що поняття "вчора" і "завтра" сприймав як міф. Ніби його несподівано перенесла сюди якась таємнича сила, породжена сучасним світом, до якого він сам належав. Простіше кажучи, ця раптова зміна відбулася завдяки його фахові. Цікаво, як сприйняли б усе це його друзі, якби побачили його тут. В цю хвилину від подумав про Бет.

Девід відвів погляд від Химериних очей. Хвилину всі троє мовчали. Миша зніяковіло оглянулася на ставок (наче відвертість подруги здалася їй чимось непристойним), тоді подивилася на Химеру.

— Піду скупаюся.

— Я теж.

Миша сіла, повернувшись спиною до Девіда. Химера посміхнулася.

— Будьте нашим гостем.

Він передбачив це і знав, що йому робити. Показав очима на старого.

— Якщо я нікого не спровокую.

Химера підняла брови в стилі Граучо Маркса[36], потім грайливо вигнула їх.

— Хіба що нас.

Миша простягла руку й легенько ляснула подругу по голій сідниці. Потім встала й пішла до води. Химера полежала ще хвилину, втупившись у траву. Нарешті стиха промовила:

— Марно скніє тут, як ви гадаєте?

— Мені здається, вона знає, що робить.

Химера стримано посміхнулася:

— Жартуєте.

Він дивився, як Миша заходить у воду. Струнка, наче справжня Діана. Ось натрапила на щось гостре, відступила вбік, пішла далі.

— Вважаєте, їй треба поїхати звідси?

— Я тут сиджу заради неї.— Химера опустила очі.— Хоч як це дивно, але саме Ді тут зайва. Ми зі старим Генрі живемо сьогоднішнім днем. Ви розумієте, що я хочу сказати. Ми вже не можемо грати в наївність, навіть якби й хотіли. Ді зовсім інша.

Миша занурилась у воду й попливла.

— Хіба вона цього не розуміє?

— Не зовсім. Дурна. Знаєте, як часом буває з розумними дівчатами. Генрі вона наскрізь бачить. А от себе не бачить.— Тепер Химера уникала Девідового погляду; вона стала майже сором'язливою.— Якби ви з нею поговорили. Може, сьогодні ввечері. Генрі ми рано вкладемо спати. Вона потребує іншого товариства.

— Звичайно... я спробую.

— От і добре.— Вона раптом підвелась і сіла навпочіпки. Посміхнулася.— А ви їй подобаєтесь. Вона вважає, що ваші роботи просто чудові. То все був спектакль. Вчора, коли ми тільки зустрілися.

— Вона казала мені.

Химера кинула на Девіда оцінюючий погляд, потім звелася на ноги. Поклавши одну руку на груди, другу поперек стегон, постояла хвилину у сором'язливій позі Венери.

— Ми не підглядатимемо.

Коля вона відійшла, Девід роздягнувся. Химеру наздогнав там, де вода сягала до пояса. Дівчина обернулася до нього, на обличчі її спалахнула сліпуча посмішка. Потім неголосно вискнула і плавно рушила вперед. Девід пірнув і поплив слідом туди, де вдалині видніла голова Миші.

Минуло п'ять годин. Миша знову сиділа навпроти нього за обіднім столом, і ні про що, крім неї, він більше не міг думати. Миша ненадовго з'явилася перед вечерею, бо весь час разом з Химерою була зайнята в кухні. Перевдяглася в чорну сорочку і в іншу, теж довгу спідницю в коричневих та яскраво-оранжевих смугах — піч і осінь. Волосся зачесала догори, поєднавши класичну вишуканість з деякою недбалістю. В поведінці дівчини вгадувалося бажання сподобатись, і вона свого досягла. Що більше Девід придивлявся до неї і вивчав її, то більше вона йому подобалась — її характер, смаки, як вона виявляє свої почуття, її звабливість. Він розумів і приховував це... Не тільки від неї, почасти й від самого себе; все ще намагався збагнути, чому його раптом так потягло до неї, чому саме таке поєднання фізичного й психологічного, стриманого й відвертого, уміння володіти собою і водночас імпульсивності (він уже починав вірити тому, що почув від Химери) знаходило такий відгук у його душі. Дивно, такі речі вражають людину, мов грім серед ясного неба, заволодівають нею, перш ніж вона помітить їх наближення. Девідові здавалося, що на нього починають діяти якісь чари, якась всепоглинаюча пристрасть, і він вирішив, що причина криється передусім у відсутності Бет. Живучи в постійній близькості з нею, він навіть забув, що таке парубоча свобода. Можливо, все зводилось до того, щоб знайти вихід почуттям, які він стримував у собі протягом цілого дня. А день був чудовий. Такий складний і такий простий. Такий багатий на враження і такий примітивний, атавістичний; день, що минув. А головне — Девід здобув собі визнання; він — майже свій у цьому домі.

Довір'я дівчат Девід завоював тим, що скупався разом з ними. Згодом зрозумів: це було необхідно — довести, що він свій хлопець, який нічим не поступається Химері, що він не засуджує інтелектуальну Мишу,

яка вибрала собі таку подругу. Девід порівнявся з Мишею ярдів за сто від берега. Базікали про ставок, про температуру, про те, як приємно зараз купатися. Трималися весь час на відстані. Він помітив, що Химера повернула назад. Бреслі, мабуть, ще й досі спав. Вони теж повільно попливли до берега, де тоненька постать вже витиралася рушником. Девід вийшов з води поруч з Мишею, Химера подала йому свого мокрого рушника. Сонце, дерева, спостережливі очі. Коли він і відчував ніяковість, то не від того, що поруч були дівчата, а скоріше від того, що його шкіра поруч з їхніми засмаглими тілами здавалася ще білішою.

Одягнувся не зразу. Посидів трохи біля своєї одежі, упершись руками в землю і підсихаючи на сонці. Дівчата лежали горілиць, ногами до води, як і перед тим. Над ставком панувала тиша і спокій. А втім ні: там, куди найдалі сягало око, щось ворухнулося. Рибалка. Закинув вудку, мигнула якась синя пляма. Девід мовчав. Відчув, як у ньому прокинулось бажання — взагалі чи до когось? На нього, наче на первісного самця, накотилася хвиля, що збуджувала потяг до самиці, до свободи, яка не обмежувала вибору. Непристойні слова, знічев'я кинуті старим про те, чого потребують ці дівчата, бентежили кров. Здавалося, настав час безвідповідальності, коли забуваєш, хто ти і яким почуттям тобі слід давати волю, а яким — ні. Якихось дванадцять годин тому він майже відкидав ці думки як недостойні. А тепер те, що під час пікніка було лише млявим припущенням, стало ближчим, виразнішим, вірогіднішим. Так само, працюючи над картиною, за кілька годин можна інколи досягти того, на що за інших умов потрібні дні й тижні. Девід знав, звідки в нього таке відчуття. Для нього час був наче спресований, попереду — прозаїчна дійсність, довга дорога до Парижа, де він має бути рівно через добу. Можливо, геніальність старого виявилась саме в тому, що він пішов за покликом серця, залишив місто й переселився в цю таємничу глушину, цей зелений край древніх кельтів, який став для нього життєдайним джерелом. Щастить старому: зберіг чутливість, залишаючись водночас глибоко аморальним, завдяки своїй славі придбав цей останній в його житті затишний куточок і стриману жіночу прихильність. Девід оглянувся: Бреслі спав як убитий. Ніщо не заважало Девідові розглядати дівчат скільки завгодно, і вони, мабуть, були свідомі

цього. Лежали мовчки, не бажаючи бентежити його: щоб розмовляти, треба було повернутися до нього обличчям. Водночас це було і їхньою таємною перевагою. Тепер він відчував, як у ньому зароджується потяг до насильства, зовсім не притаманного його натурі, їхня беззахисність, в якій крилися і ніжність, і звабливість, глибоко схвилювала його.

Девід встав, одягнувся. Він розповість про це Бет, бо рано чи пізно він розказував їй все. Але не раніше, ніж вони пересплять разом.

Додому повільно йшли лісом, але дівчатам заманулося вибрати іншу дорогу, щоб показати йому мальовничі, порослі чагарником залишки колишньої ферми та ще й нарвати ожини для традиційного англійського пирога з ожиною та яблуками. Старий заявив, що терпіти не може цього "чортовиння", проте обрав роль добродушного буркуна і навіть допомагав, пригинаючи своїм ціпком високі гілки. Хвилин п'ятнадцять усі троє захоплено, мов діти, рвали ожину. Девіда знову охопив сумний настрій — йому вже не доведеться їсти цього пирога. Однак він помилився; повернувшись додому, дівчата відразу пішли до кухні й взялися до роботи. Миша місила тісто, Ен готувала начинку. Лише заради нього, сказали вони, ніби пропонуючи Девіду винагороду за те, що змусили його ніяковіти. Він був зворушений.

Після збирання ожини частину дороги Девід ішов поруч з Мишею. Її подруга й Бреслі трималися позаду. Миша несподівано притихла, ніби знала, що Химера вже встигла щось розповісти Девідові. Він відчував, що дівчині хочеться поговорити з ним і водночас вона боїться сказати більше, ніж треба. Розмовляли про Королівський коледж, про те, чому вона залишила його, але бесіда не виходила за межі загального. Очевидно дівчину пригнічували всі оті таланти, що зібралися в одному коледжі, непокоїли їхні досягнення, одне слово — сама у всьому винна. На мить перед ним відкрилася зовсім інша дівчина — нервова, надзвичайно самокритична й надміру сумлінна. Про це свідчила й та її робота, яку він бачив. Миша побоювалась, аби Девід не подумав, що її надто хвилює власна кар'єра: принаймні не хотіла надокучати йому розмовами на цю тему. Заговорили про художню освіту взагалі. Таким

чином, Девід дістав попередження, що сама по собі Миша зовсім інша й розкусити її без такого каталізатора, як Химера, набагато важче. Вона навіть зупинилася й, обернувшись, стала чекати, поки Бреслі та його супутниця наздоженуть їх. Девід був майже певен, що це робилося не заради старого та його ревнощів. Просто розмова вийшла не зовсім вдалою. Однак від цього дівчина в його очах не стала менш привабливою.

Навряд чи ще щось в такій мірі відбивало Девідів настрій, як очікування телеграми від Бет. Прикидатися не було сенсу. Він таки сподівався — не погіршення етапу Сенді, звісно, а того, що якась інша причина затримав від'їзд Бет до Парижа. Вони навіть передбачали, що дружина може затриматися на день чи два. А більше йому й не треба — лише один день. Але його бажання не здійснилося: очікувана телеграма до Котміне не надійшла.

Своєрідною винагородою за цю невдачу була остання й дуже корисна розмова з Бреслі tête-á-tête[37]. На більшість питань, що стосувалися його біографії, старий відповів у своїй звичній манері, хоча Девід відчував — Бреслі майже дотримується правди. Часом навіть у його відповідях була переконлива щирість. Девід запитав, як пояснити такий парадокс: пацифізм старого у 1916 році і його службу санітаром в Інтернаціональній бригаді під час громадянської війни в Іспанії.

— Злякався, друже. В буквальному розумінні. Мав я колекцію на цю кляту тему. Не зважав, думав — так собі, жарти. Рассел[38], ось хто розкрив мені очі. Слухав його промови, публічні лекції. Великий розум, благородне серце. Він один. Більше таких не зустрічав. — Вони сиділи за столом біля вікна в його спальні з двома ліжками. Девід попросив показати йому Брака. Старий розповів, що в нього була ще одна картина цього художника, але її довелося продати, щоб придбати й відремонтувати Котміне. Старий посміхнувся.— А я все, знаєте, думаю. Може, справа не тільки в боягузтві. Треба ж врешті-решт з'ясувати. Щоб викинути з голови. Розумієте?

— Здогадуюсь.

Старий задивився у вікно. За деревами сідало сонце.

— Страшенно боявся. Весь час. Зненавидів війну. Але треба було малювати. Єдиний спосіб витримати все це.— Він усміхнувся.— Смерть не страшна. Молив бога, щоб послав її. А от стогін ще й досі чую. Заново переживаю людський біль. Хотів відобразити його. Вбити. Не вдалося як слід намалювати.

— Може, це вам так здається. Ми гадаємо, що вдалося.

Старий заперечливо похитав головою.

— Лови вітра в полі. Марна справа.

Девід перевів розмову на менш болючі теми. Під кінець навіть випробував на Бреслі його власну зброю. Якщо паралелі, наведені Девідом у його статті, ні про що не говорять Бреслі, то як же сумістити це з тим, що дівчата захоплюються його пам'яттю на картини інших художників? Бреслі скоса глянув на Девіда і потягнув себе за носа.

— Що, продали мене, сучки?

— А я їм руки викручував, поки ви спали.

Старий опустив погляд і погладив рукою край стола.

— Я не забув жодної хорошої картини, Девіде.— Він знову подивився через вікно на сад.— Імена забуваю. Але що таке ім'я? Завитулька на полотні. От і все.— Бреслі показав великим пальцем на картину Брака й підморгнув. Зображення, мовляв, переживає художника; ось що головне..

— Отже, мені не доведеться вилучати своє ім'я з бібліографії?

— Вішальник,— вів далі Бреслі, не відповідаючи на питання.— Не той, веронський. Той, що у Фокса, здається. Не пригадую зараз.

Він мав на увазі деталь на задньому плані фрески Пізанелло "Святий Георгій і принцеса". Саме з цією деталлю перегукувалась одна з найпохмуріших картин, намальованих у Котміне. Вона була без назви, але назва "Розпач" пасувала б найкраще. Художник зобразив цілий ліс повішених людей поруч живих, які, здавалося, теж воліли б, щоб їх повісили.

— Фокса щось не пригадую.

— "Книга мучеників". Гравюри. Вдома був старий примірник. Мені було років шість чи сім. Страшніше ніж у житті. Іспанія.

Девід зважився на ризик і зробив ще один крок.

— Чому ви так неохоче розкриваєте свої джерела?

Бреслі був явно задоволений: наче питання свідчило про те, що Девід потрапив у пастку.

— Дорогенький мій. Малював, бо малювалося. Все життя. І не давав молодим розумникам, як ви, хизуватися своїми знаннями. Для мене це однаково, що до вітру ходити. Питаєте, як я це роблю. Чому я це роблю. Та тому, що, коли зад закоркувати, здохнути можна. Мені наплювати, звідки в мене ідеї беруться. Ніколи цим не цікавився. Хай іде, як іде. От і все. Навіть не знаю, як воно в мене починається. Що воно означає. І знати не хочу.— Він кивнув на картину Брака.— У старого Жоржа була така приказка: Trop de racine. Га? Корінь надто випирає. Джерело. Минуле. А квітки нема. Сьогоднішнього дня. Того, що на стіну вішають. Fant couper la racine. Обрізай корінь. Ось як він казав.

— Художники не повинні бути інтелектуалами?

Старий посміхнувся:

— Виродками. А всі хороші художники, яких я знаю, саме такими й були. Ота гена Пікассо. Страховидло. Так і клацає на тебе зубами. Скоріше акулі довірився б.

— Але ж він досить чітко розкриває значення своїх робіт.

Старий аж пирхнув від обурення.

— Окозамилювання, друже. Fumisterie[39]. Від початку до кінця.— Потім докинув: — Надто швидко працював. Надміру понамальовував. Дурив людей.

— А "Герніка"?

— Гарний надгробок. Дає привід усім покидькам, яким тоді було начхати, виявляти на людях свої шляхетні почуття.

У словах Бреслі відчувалася гіркота. Перед Девідом наче мигнув червоний вогник: рана, яка ще ятрилася. Девід зрозумів, що вони повернулися до суперечностей між абстракціонізмом і реалізмом і до іспанських малюнків Бреслі. Його вороже ставлення до Пікассо знайшло своє пояснення. Але тут Бреслі сам полишив слизьку тему.

— Si jeunesse savait...[40] Знаєте?

— Звичайно.

— Ото й усе. Треба просто малювати. Така моя рада. А розумне базікання полиште на тих нікчем, які не вміють малювати.

Девід посміхнувся й опустив погляд. По хвилі встав, щоб іти, але старий затримав його.

— Радий, що ви знайшли спільну мову з дівчатами, Девіде. Хотів, щоб ви знали. Для них це переміна.

— Гарні дівчатка.

— Ніби задоволені, як ви гадаєте?

— Мені не скаржились.

— Тепер я їм небагато можу запропонувати. Хіба що грошей на кишенькові витрати.— Він помовчав, ніби чекав підтвердження якоїсь своєї думки.— Ніколи не вмів як слід цього робити. Платити заробітну плату, чи як це називається.

— Певен, що вони тут не для цього.

— Якби робити це регулярно, було б, мабуть, краще, як ви гадаєте?

— Чому б вам не запитати у Миші?

Старий втупився у вікно.

— Надто вона вразлива. Гроші.

— Може, я спробую у них з'ясувати.

Бреслі застережливо підняв руку.

— Ні, ні, мій друже. Просто хотів порадитися з вами. Як чоловік з чоловіком.— Він раптом перевів погляд на Девіда.— Знаєте, чому я називаю її Мишею?

— Цікаво.

— Нічого спільного зі справжньою мишею.

Якусь мить старий вагався, потім вийняв із шухляди в столі аркуш паперу. Стоячи поруч, Девід стежив, як він поважно нахилився над папером, наче це був якийсь важливий документ. Виявилося, він писав олівцем літери: M, пропуск, U, S, E[41]. Закінчивши, підвів голову і підморгнув Девідові. Перш ніж той зрозумів значення написаного, старий зім'яв аркуш у руці.

— Не прохопіться.

— Ні в якому разі.

— Страшенно боюся втратити її. Приховую від неї.

— Гадаю, вона й так розуміє.

У відповідь старий кивнув, потім злегка стенув плечима: мовляв, вік і доля однаково врешті візьмуть своє. Що тут іще скажеш.

Невдовзі, поринувши в роздуми, Девід лежав у ванні. Що може бути спільного між старим і цими дівчатами, незважаючи на відстань, яка їх розділяє, відсутність взаєморозуміння і все те, що замовчувалося і ховалося за машкарою відвертості?.. Якби цей трикутник існував у сучасних умовах і складався лише з молодих нестриманих людей, то він, найвірогідніше, розпався б. Виникли б ревнощі, хтось комусь надавав би перевагу, у взаєминах з'явились би тріщини... Цей маленький світ такий замкнутий, відгороджений, наче острів, від реального, буденного

Девідового світу з його Блекхітом і посиленим вуличним рухом в години пік, вечірками, друзями, виставками, дітьми, суботнім ходінням по магазинах, батьками, Лондоном, де завжди треба за щось платити. Девід відчув непереборний потяг до... до чогось подібного до Котміне, тільки пристосованого до умов його, Девідового, життя. Вони з Бет повинні обов'язково спробувати знайти такий куточок десь в Уельсі або на заході — збереглося ж там, мабуть, іще щось, крім Сент-Айвза[42], де серед безлічі тих, що прикидаються, є лише два-три справжні художники.

Нікчеми, які не вміють малювати. Саме так.

Найбільше Девідові запам'ятається шалена вдача старого. Її зовнішні вияви в його мові й поведінці були, зрештою, так само оманливі, як агресивність деяких тварин, спрямована на забезпечення спокою і життєвого простору, а не на безпричинну демонстрацію сили. Гротескні маски, які надягав на себе старий, просто дозволяли його справжньому "я" триматися на волі. Насправді він жив не в своєму manoir, а в лісі, що його оточував. Мабуть, він усе життя марив про те, щоб знайти місце, де можна було б заховатися від людей. Соромливий і несміливий, він навмисне поводився так, щоб створити протилежне враження. Можливо, саме це змусило його залишити Англію. Проте, опинившись у Франції, Бреслі скористався всім, що в ньому було від англійця: незважаючи на довгі роки добровільного вигнання, зберіг у собі на диво багато національного — щоб протистояти наступові французької культури. У чорновому варіанті вступу до книжки Девід згадав про те, що полотна, створені в Котміне, мають під собою англійський грунт. Тепер він постановив собі розширити цю частину статті, надати їй більшої переконливості. Мабуть, саме в цьому ключ до розуміння творчості Бреслі: хитрий старий вигнанець, який ховається за яскравою маскою свавільного дивака й космополіта, а в душі залишається таким же простим і невіддільним від своєї батьківщини англійцем, як Робін Гуд.

За вечерею особливо відчувалася відстань, що розділяла старого й дівчат. Генрі ще раніше випив віскі, але за столом обмежився двома келихами вина, та й те розвів водою. Він виглядав стомленим, заглибленим у себе, як буває з похмілля. Старість Бреслі особливо впадала в око, і в Девіда було таке відчуття, ніби він перебував у таємній згоді з дівчатами, аби ще більше підкреслити, яка прірва розділяє їх і старого. Химера була в балакучому настрої, розповідала Девідові, як вона намучилася на учительському факультеті, як завжди, пересипаючи свою мову жаргоном і пропускаючи слова. Старий слухав, трохи спантеличений цим несподіваним пожвавленням і тим, що далеко не все міг второпати, принаймні половину з того, що вона говорила: мікронавчання, системне мистецтво, психотерапія. Наче дівчина розповідала про якусь далеку планету. Девід уявляв, як повинна здивуватися людина, яка ще жила титанічними битвами, характерними для мистецтва на початку двадцятого століття, почувши, що звичні для неї пристрасні теорії і революційна практика зведені до методики масової освіти, до "діяльності", яка займала місце десь між англійською мовою і математикою. Les Demoiselles d'Avignon[43] з одного боку і мільярд банок плакатної фарби — з другого.

Після кави старий майже зовсім замовк. Миша стала умовляти його лягти спати.

— Ще чого! Хочу послухати, про що молодь балакав.

Миша лагідно вмовляла:

— Досить прикидатися. Ти дуже стомився.

Бреслі трохи побурчав, розраховуючи на чоловічу солідарність, але Девід його не підтримав. Врешті Миша повела старого нагору. Щойно вони вийшли з кімнати, Химера пересіла в крісло, де сидів Бреслі, й налила Девідові ще кави. Цього разу вона одяглася не так екзотично: чорна сукня з рожевими й зеленими квіточками, наче з ілюстрації Кейт

Грінеуей. Сільська простота цієї сукні була їй більше до лиця чи, може, краще пасувала до того, що починало Девідові в ній подобатись.

— Коли Ді повернеться, підемо нагору,— промовила Химера.— Хочу, щоб ви подивилися її малюнки.

— З радістю.

— Дурненька вона. Соромиться їх показувати.

Девід помішав каву.

— Де подівся її хлопець?

— Том? — Химера стенула плечима.— Звичайна історія. Не зміг пережити, що її прийняли до Королівського коледжу. Гадав, приймуть його.

— Буває.

— Такий собі всезнайко. Приватна школа і так далі. Я його терпіти не могла. Таке вже самовпевнене. Тільки Ді нічого не бачила.

— Дуже переживала?

Химера ствердно кивнула.

— Я ж вам кажу. Дуже вона наївна. В певному розумінні.— Вона трохи помовчала. Потім відклала набік ложку, яку весь час крутила в руках, і подивилася просто в освітлене лампою Девідове обличчя. В її погляді була сама відвертість.

— Девіде, можна вам розкрити велику таємницю?

Він посміхнувся.

— Звичайно.

— Я ще вдень намагалася вам про це сказати.— Вона глянула на сходи, потім знову на Девіда й, притишивши голос, закінчила: — Він хоче, щоб вона вийшла за нього заміж.

— Господи.

— Це така глупота, що я...

— Невже ви гадаєте...

Химера похитала головою.

— Ви її не знаєте. Вона розумніша за мене в багатьох відношеннях, але, скажу вам по щирості, часом робить дурниці. Я маю на увазі всю цю історію.— Вона усміхнулася, але погляд залишався серйозним.— Дві розкішних дівчини. Наче з розуму зсунулися. Ми вже й жартувати про це перестали. Ну, гаразд, сьогодні побула трохи в вашому товаристві. Але ж це вперше за бозна-який час.

— Вона йому відмовила?

— Каже, що так. Проте вона все ще тут. Знайшла ідеал, який нагадує її батька, чи що? — Химера знову дивилася йому просто в очі.— Це ж чудо, а не дівчина. Правда, ви просто не знаєте її. Мої матінка й батечко — єговісти. Вдома було таке пекло, хай йому... Одне слово, нема в мене ніякого дому. Коли б не Ді, пропала б я, ще минулого року. Добре, хоч їй могла писати.— Девід хотів вставити слово, але дівчина перебила його.— Вона така непослідовна.— Химера обвела рукою кімнату.— Навіть усе це для неї причина, щоб не виходити за нього. Дурненька. Занапастити своє життя. І хоч би якась користь із цього.

— Ровесника вона тут собі не знайде.

— Я ж про це й кажу.— Вона лягла на лікоть, не зводячи з Девіда очей. Не підвищуючи голосу, провадила далі: — Не дивиться навіть на те, що є. Минулого тижня поїхали ми в Ренн купити дещо. В кав'ярні до нас підсіли два хлопці. Французькі студенти. Знаєте, заговорили знічев'я. Для забави. Нічого хлопці. Почали до нас клинці підбивати. Ді каже, що ми тут на vacances[44] зупинилися у друга її сім'ї.— Химера скривилася.— Тоді вони й кажуть, що хотіли б якось до нас навідатись.— Вона пробігла пальцями по своїх кучериках.— Що тут зчинилося. Ви не повірите. Вона стала, наче той офіцер безпеки. Як вона тих хлопців відшила! Відразу додому, та й ну роздягатися, бо Генрі, бачте, самого залишили і ні з ким йому розважитись. Здогадуєтеся, що я маю на увазі... Не те, щоб справді, бо він навряд чи на це здатний, а так... Знаєте, Девіде, я вже всякого надивилася. Ще гірше, ніж це. А вона ні. Одного тільки мала, отого дурня, що в Лідсі. По-справжньому. Через те я для неї погана компанія. Вона вважає, що можна тільки так, як з Генрі або так, як у мене було. Навіть не уявляє, що воно й до чого. І як воно може інакше бути.

— А ви...

Він так і не встиг запитати, чи збирається вона поїхати звідси сама. Нагорі тихенько причинилися двері. Химера випросталася, а Девід перевів погляд на напівтемні сходи, якими саме спускалася та, про кого йшла мова. Вона помахала їм рукою й підійшла до освітленого острівця, де вони сиділи — струнка, стримана, спокійна, ніби спростовуючи все, що про неї тут говорили. З полегшенням сіла, знову напроти Девіда.

— Цього разу він поводився чемно.

— Так, як ви передбачали.

Вона підняла два схрещені пальці, щоб не наврочити.

— Про що ж це ми тут говорили?

— Про тебе.

— Про те, чи покажете ви мені свої роботи,— додав Девід.

Вона опустила очі.

— Показувати майже нічого.

— Те, що є.

— Більше замальовки. Живопису майже немає.

Химера підвелася.

— Я все одно покажу Девідові. Коли хочеш, можеш тут залишатися.

Хвилину дівчата міряли одна одну поглядом. В очах однієї світився виклик, в очах другої — опір. Очевидно, вони вже не вперше сперечалися про це. Нарешті на обличчі Миші промайнув усміх, і вона теж встала.

Слідом за дівчатами Девід піднявся по сходах на другий поверх, потім пройшов коридором повз свою кімнату в східне крило будинку. Кімната, до якої вони ввійшли, була простора і, хоч тут стояло ліжко, більше нагадувала вітальню. Або кімнату студентки, якби на стінах висіли кустарні картини та репродукції, а не оригінали відомих художників. Химера підійшла до програвала, що стояв у кутку, почала перебирати платівки.

— Сюди,— промовила Миша.

Девід підійшов до довгого столу, окинув поглядом пляшечки з тушшю, акварельні фарби, похилу креслярську дошку з пришпиленим до неї незавершеним ескізом. Кожна річ знаходилась на своєму місці, не те, що в студії Бреслі. Девідові теж подобалося підтримувати такий порядок на своєму робочому столі. Миша поклала на стіл теку, але поки що не розкривала її.

— В Лідсі я під кінець повністю перейшла на абстрактне мистецтво. З такими роботами й до коледжу вступала. Отже, це, власне, повернення до минулого.— Вона сором'язливо всміхнулася.— Спроба заповнити те, що я вважаю прогалинами.

З технічного боку малюнок справляв гарне враження, хіба що бракувало індивідуальності. Стриманість була приємною рисою характеру дівчини, але на папері ця стриманість оберталася холодністю, за якою вгадувався надмір старанності і щось voulu[45]. Девід був трохи здивований тим, що лінії малюнка аж ніяк не нагадували стрімких, твердих, енергійних ліній Бреслі. Порівнював Девід не по пам'яті, бо шарж на Химеру в стилі Лотрека, викинутий старим, знайшовся в цій самій теці. В малюнкові Бреслі відчувався поспіх, але жива лінія свідчила про природжену майстерність. Девід, звісно, похвалив дівчину, запитав про звичайні в таких випадках речі: чим вона зараз займається, що їй краще вдається. Химера поставила платівку. Він сподівався почути поп-музику, а почув Шопена. Тиха мелодія зовсім не заважала розмові.

Далі йшли акварелі. Нічого конкретного, просто набір кольорів, якими Девід теж користувався. Ці малюнки сподобались йому більше: один чи два відтінки, контрасти. В цьому принаймні був якийсь пошук, не те, що старанно виконані етюди олівцем. Миша підійшла до шафи біля стіни навпроти і повернулася з чотирма полотнами.

— Доводиться ховати їх від Генрі. Вибачайте, якщо вони нагадають вам невдалі роботи Девіда Уїльямса.

Вона оглянулася, де б їх повісити, потім зняла зі стіни малюнок олівцем і подала його Девідові. Гвен Джон. Девід нарешті зрозумів, хто позував художниці. Це був Генрі, десь у Девідовому віці. Він сидів прямий, мов струна, в дещо неприродній позі, набундючений, незважаючи на буденний одяг,— затятий молодий модерніст кінця двадцятих років. Миша повернула лампу так, щоб вона освітлювала вибране місце. Девід поклав знятий зі стіни малюнок на стіл.

Полотна, які вона показала, нічим особливим не нагадували йому власних робіт, хіба що витончено-точною абстракцією і невеликим розміром, який він сам полюбляв. Може, він і не помітив би свого впливу, коли б вона про це не сказала. Але якість виконання (а на цьому він розумівся чудово) і оригінальність окремих вирішень самі впадали в око.

— Тепер зрозуміло, чому вас прийняли до коледжу.

— Іноді здається, що вдалося, іноді — що ні.

— Все гаразд. Вдалося.

— Продовжуйте,— втрутилася Химера.— Скажіть їй, які чудові ці бісові картини.

— Не можу. Заздрість бере.

— Вона просить всього по п'ять сотень за штуку.

— Ен, не дурій.

— Давайте подивимось ще он ту, поруч з ескізом,— запропонував Девід.

Ескіз зображував троянду, що в'ється на тлі стіни. На картині переплелися рожеві, сірі та кремові кольори — небезпечна палітра, проте авторці вдалося уникнути небезпеки. Він і сам не наважився б використати ці надто сентиментальні й невиразні кольори. В Девідовій палітрі переважали інші, такі, які носила сьогодні Миша — осінь і зима.

Хвилин двадцять розмова точилася навколо живопису: яку техніку застосовує Девід, якими матеріалами користується, як у нього відродився інтерес до літографії, як він "вирощує" свої ідеї... Розповідав Девід, як колись перед студентами, хоч і відчував, що трохи відвик від фахового викладу. Бет завищи була поруч і не потребувала його пояснень, сприймаючи все з півслова. До того ж вони працювали в різних стилях. Свідомо й підсвідомо він розумів, у якому напрямку працює Миша. Тут він бачив аналогію з власними творчими пошуками. Правда, вона робила це по-жіночому, з декоративним ухилом. Її більше цікавило відтворення текстури й сполучення кольорів, а не форма, і абстракцію свою вона виводила скоріше від природного їх поєднання, а не штучного. Генрі, сказала Миша, вплинув на неї своїм твердженням, що колір можна намалювати без фарби. Дівчина багато чого навчилася, намагаючись довести протилежне.

Девід сів у крісло, дівчата — напроти нього на канапу. Він дізнався ще більше про їхні сім'ї та їхню дружбу. За мовчазною угодою, Генрі й сьогоднішній день покищо обминали. Знову найбільше говорила Химера. Вона смішно розповідала про своїх жорстоких і фанатичних батьків, про те, як бунтували її брати й молодша сестра, про те пекло, на яке перетворилися її дитинство та юність в бідняцьких кварталах Ектона. Розповідь Миші була стриманішою. Начебто одиначка. Батько — власник невеличкого машинобудівного заводу в Суїндоні. Мати — жінка з "художнім" смаком, має антикварну крамницю в Хангерфорді. Це в неї щось на зразок хобі. У них там розкішний будинок, вставила Химера, в георгіанському стилі. Такий шикарний. "Сім'я досить багата,— подумав Девід.— Батьки, мабуть, надто інтелігентні, щоб належати до типових провінціалів". Помітив він і те, що дівчина розповідала про них стримано.

В кімнаті запанувала тиша. Девід саме розмірковував, як непомітно перевести розмову на сьогоднішній день і на майбутнє, коли Химера встала й підійшла до нього.

— Я вже йду спати, Девіде. А ви ще могли б посидіти. Ді — нічна пташка.

Химера послала йому поцілунок рукою і вийшла з кімнати. Вона зробила це так раптово й відверто, що Девід розгубився. Миша сиділа, опустивши очі. Вона теж зрозуміла — подруга навмисне залишила їх наодинці.

— Стомилися? — запитав Девід.

— Ні, якщо ви не стомилися.— Ніяково помовчавши, вона стиха додала: — Генрі сняться кошмари. Одна з нас завжди спить у його кімнаті.

Він відкинувся на спинку крісла.

— Як же він давав собі раду, поки вас не було?

— Остання подруга залишила його два роки тому. Шведка. Зрадила, можна сказати. Заради грошей. Не знаю напевне, він ніколи про неї не згадує. Але Матильда каже, що заради грошей.

— Отже, якийсь час один порався?

Дівчина зрозуміла натяк і відповіла з ледь помітною усмішкою:

— Минулого року він мало малював. А тепер йому таки справді допомога у студії потрібна.

— Я так розумію, що він і надалі матиме помічницю? — Це було скоріше ствердження, ніж питання, і вона опустила очі.

— Ен розповіла.

— Дещо. Але як...

— Ні, я лише...

Вона пересіла, підібгавши під себе босі ноги й обпершись спиною об підлокітник. Покрутила гудзика на чорній сорочці. Сорочка із шовку-сирцю, з ледь помітним полиском, манжети й комірець оздоблені золотавою облямівкою.

— Що ж вона вам розповіла?

— Просто сказала, що непокоїться за вас.

Вона довго мовчала, потім спитала притишеним голосом:

— Бо Генрі хоче зі мною одружитися?

— Так.

— Це вас дуже спантеличило?

Девід завагався.

— Трохи.

Дівчина замислилась.

— Я ще не вирішила,— промовила нарешті, стенувши плечима.— Гадаю, коли жінка робить усе, що робила б дружина...

— А чоловік?

— Я йому потрібна.

— Я не зовсім те мав на увазі.

Вона знову помовчала. Девід відчув — у ній борються ті самі два почуття, що й після збирання ожини: їй хотілося поговорити, й водночас вона боялася цього. Нарешті зважилась.

— Це дуже важко пояснити, Девіде. Все, що сталося. Звісно, про фізичне кохання не йдеться. Крім того, мені добре відомо, що принаймні наполовину його кохання до мене — це чистий егоїзм. Він потребує, щоб хтось ним опікувався. Але вже не вірить у свої власні вигадки. Казочка про старого розпусника — то лише для чужих. У глибині душі він боїться залишитись один. Як я поїду, навряд чи він ще малюватиме. Це його доконає. Може, навіть у буквальному розумінні.

— А чому ви повинні вибирати між заміжжям і виїздом?

— Я не повинна. Просто в мене таке відчуття, що зараз не можна його покидати. А мені однаково. Аби йому добре було.

Вона все ще крутила гудзика, трохи похиливши голову, наче дитина, яка відчуває свою провину. Розкішно-недбала зачіска, босі ноги. Змінила позу, обхопивши коліна руками.

— Ен каже, ви боїтеся створити враження, ніби вас цікавлять його гроші.

— Я не боюся того, що скажуть люди, а того, що ці гроші можуть зашкодити мені самій. Він же знає, чого варта його колекція. Брака після його смерті віддадуть в галерею Макта. Але й так багато залишиться. Я хочу сказати, що це надто великі гроші. Навіть смішно сприймати їх як винагороду. І він це розуміє.

— Яка ж дам шкода від того?

На її обличчі промайнула крива усмішка.

— Я хочу бути художником, а не багатою вдовою,— промовила вона й ще тихіше додала: — Відійди від мене, Котміне.

— Мода на бідних художників, які живуть в мансардах, уже минула.

— Що ж мені — отак просто відмовитися від творчих планів?

— Не знаю, що й порадити.

Вона знову посміхнулася, уникаючи його погляду.

— Мені всього двадцять три роки. Ще рано думати, що мені не захочеться жити десь в іншому місці. Іншим життям.

— Однак спокуса все-таки велика?

Вона довго збиралася з відповіддю.

— Весь цей зовнішній світ... Мені навіть у Рейні не хочеться більше з'являтися. Безліч машин. Люди. Події. Мені вже вкрай необхідно поїхати додому й побачитися з батьками. А я все відкладаю. Якась нісенітниця. Наче зачарована. Навіть вашого приїзду жахалася. Я справді була в захваті від вашої виставки. Проте вирішила, що ви мені не сподобаєтесь.

Лише тому, що належите до того зовнішнього світу, що можете вибити мене з колії... самі розумієте.

Вона залишила одну із своїх картин на стіні над канапою, Девід розумів, що це не марнославство. Його останні сумніви розвіялися — Ен мала рацію: холодна самовпевненість першого вечора була просто позою, так само як і байдужість під час їхньої першої зустрічі. Картина, яку дівчина залишила на стіні, нагадувала — їх об'єднує щось спільне. І це почуття росло. Паузи вже не здавалися такими пінковими.

— Ваші батьки знають про те, що тут діється?

— Не про все... але вони не такі, як батьки Ен. Їм можна пояснити.— Вона стенула плечима.— Та не в тім річ. Не хочеться навіть думати про те, що доведеться залишити цей затишний лісовий куточок. Поки я тут, мені наче відкриті всі дороги. Але я страшенно боюся на щось зважитися. І в той, і в другий бік.— Почувся якийсь шурхіт: нічний метелик бився об абажур лампи за канапою. Вона глянула на нього, потім знову опустила очі.— Крім того, я не знаю, чи обов'язково жити... нормальним життям, щоб стати пристойним художником.

— Якщо ви змусите себе до збочень, то це не означає, що ви станете краще малювати.

— Виходить, роби те, чого від тебе чекають інші.

— Ну, звісно, робити слід те, в чому відчуваєш потребу. До біса тих інших.

— Я не знаю, як зупинитися,— ось моя біда. Завжди терплю до самого кінця.

— А проте коледж залишили.

— Я пішла проти самої себе. Ви навіть не уявляєте. Намагалася довести, що я не така, як є насправді. А що вийшло? З вогню та в полум'я. Зараз мені ще гірше, ніж тоді.— Вона трохи відсунулася, не опускаючи колін. Єдина лампа в кімнаті стояла на підлозі за спиною дівчини. Девід майже не відривав очей від затіненого профілю її обличчя. В кімнаті й надворі панувала глибока пічна тиша. Наче вони одні в цілому домі, в усьому світі. Водночас Девід відчував, що заглибився в інший, таємничий і не відомий йому світ далі, ніж сподівався. Проте, як не дивно, все тут здавалося таким, яким і повинно бути. З усім цим він повинен був зустрітися, і все це мало свої причини, хоч і малопомітні й надто різноманітні, щоб їх можна було побачити раніше й проаналізувати сьогодні.

— Ваш... роман закінчився?

— Так.

— З його вини?

— Не зовсім. Я забагато сподівалася. Він заздрив, що я вступила до коледжу.

— Ен говорила мені.

Знову запала коротка тиша.

— Я нудна співбесідниця.

— Навпаки.

— Кажу одні утерті фрази.

— Ні.

Знову мовчанка. Їхня розмова нагадувала переклик пташок, які ховаються в лісовій гущавині й час від часу озиваються, перелітаючи з місця на місце. Врешті дівчина порушила тишу:

— Ен має чудову якість: вона здатна на самозречення. Ніколи не втрачає надії. Прийде час і якийсь порядний чоловік це зрозуміє, незважаючи на всі її дивацтва.

— А що було б, якби вона залишила вас тут одну?

— Я намагаюся про це не думати.

— Чому?

Вона знову довго збиралася з відповіддю.

— Я відчуваю, що вона — мій єдиний зв'язок з... реальним світом, чи що? — Потім додала: — Знаю, що зловживаю цим. І її дружбою. І тим, що в неї такий розгардіяш у голові. Вічна студентка.— Вона погладила спинку канапи.— Часом сумніваюся, чи я взагалі нормальна людина.

Дівчина торкнулася того, про що Девід замислювався сьогодні. Він уже здогадався — намагання показати себе гіршою, ніж подруга, було небезпідставне. Фізичний бік її стосунків з Генрі, видно, суперечив її "невинній" натурі. З цього погляду вона була порочніша, ніж Ен. Та коли вже Діані й доводилося придушувати щось у собі, то це був потяг до здорового життя, і все її жіноче єство вимагало...

Він лагідно промовив:

— Цілком, якщо я маю право судити.

— Я несерйозна. Ми навіть говорили про це. Ми...— вона затнулася.

— Мені здається, ваша дивовижна чесність щодо себе певною мірою небезпечна. Є ще й інтуїція.

— Я не дуже покладаюся на свою інтуїцію.

— Чому?

— Я одиначка. Ні з ким було себе порівнювати. В такому випадку можна дуже помилитися в оцінці своїх ровесників. Спочатку так було й з Ен. Ми жили в одному й тому ж будинку, але протягом багатьох місяців я ставилася до неї погано, вважала її просто шльондрою. Якось зайшла до неї в кімнату, хотіла щось позичити. А вона плаче: неприємності вдома з сестрою. Розговорилися. Вона розповіла мені все про себе. Відтоді наші стосунки стали зовсім іншими.— Вона помовчала.— Те ж саме й з Томом, тільки навпаки. Почалося із співчуття. В глибині душі він був страшенно невпевнений у собі. От і виходить, що іноді відвертаєшся від людини, в якої золоте серце, а іноді віддаєшся душею й тілом тому, хто цього не вартий. Я зробила ще одну спробу. Після Тома. В коледжі, з одним першокурсником. Він був непоганий хлопець, але... все зводилось до ліжка. Я почувала себе одинокою.

— Може, ви надто вимогливі.

— Бо хочу, щоб мене розуміли?

— Це досить складно. Якщо ви не розкриваєтесь.

Вона похитала головою.

— А може, я й не хочу, щоб мене розуміли. Сама не знаю.

В кімнаті знову запала тиша. Дівчина сиділа, втупившись у свою спідницю. Девід вдивлявся в її розкриту душу, згадав хвилини, коли міг так само бачити її нічим не захищене тіло, зрозумів, що слова вже

майже зайві, хоч би якими щирими й співчутливими вони були. Зараз потрібне щось зовсім інше. Метелик знову почав битися об абажур. Знадвору вікно було обліплене метеликами. Крихітні, тендітні й нерозумні істоти прагнули до неможливого. Наче Псіхея. Яка жорстока річ скло: прозора, мов повітря, і непроникна, мов сталь. Знову почувся Діанин голос.

— Я так боюся незнайомих людей. Аж смішно. Недавно в Ренні до нас пристали в компанію два студенти юристи — вона вам казала?

Дівчина подивилася на Девіда, він заперечливо похитав головою.

— Я просто вжахнулася, що вони можуть дізнатися про Котміне. Захочуть приїхати сюди. Наче я невинне дитя. Черниця. Пізнати людину не просто. Все так складно. А може, я сама все ускладнюю.

Девід стримав усмішку: в її словах була суперечність. Дівчина, мабуть, відчула це.

— Про присутніх не йдеться,— тихо промовила вона.

— Присутні мало чим відрізняються від інших,— лагідно зауважив Девід.

Дівчина кивнула, але нічого не сказала. Здавалося, вона закам'яніла на канапі. Втупилася, паче загіпнотизована, у власні руки, аби лише не зустрітися з ним поглядом.

— У мене було бажання зустрітися з вами. В листопаді минулого року. Після виставки. Хотіла поговорити про свою роботу.

Він подався вперед.

— То чому ж ви... Це було б так легко влаштувати.— Ще раніше з'ясувалося, що Девід знайомий з її викладачем із коледжу.

На обличчі дівчини з'явилася бліда посмішка.

— Може, тому, чому досі не говорила вам про це? Крім того, я вже й так самовільно втрутилася в життя одного відомого художника.

Девід раптом подумав, як багато залежить від випадку в житті людини. Як мало було потрібно — одне слово, телефонний дзвінок — і вони зустрілися б. "А якби зустрілися,— думав він,— що тоді? В Лондоні сталося б те саме, що й тут?" Цього він не знав. Але знав інше: зараз вони одні й ця зустріч таїть у собі ще більшу небезпеку; до нього наближається щось неминуче. Він уже досить добре знав її і здогадався, чому тоді вона не сказала того єдиного слова. На заваді стала не стільки сором'язливість, скільки гордість. У каталозі була вміщена його фотографія, згадувалося про те, що він одружений і має дітей. Можливо, вже тоді вона уникала отих ускладнень. А щоб не мати їх, найкраще ні з ким не знайомитись.

— Шкодуєте, що ми тоді не зустрілися?

— Тепер уже пізно шкодувати.

Знову мовчанка. Дівчина нахилилася, уткнулась обличчям у коліна. Девід боявся, що вона заплаче, й водночас хотів цього. Раптом вона стрепенулася. Ніби дійшовши якогось висновку, опустила ноги на підлогу і встала. Підійшла до столу. Погляд її затримався на теці з малютками, потім вона перевела його на вікно, вдивляючись у ніч.

— Вибачте. Ви не для цього сюди приїхали.

— Мені дуже хотілося б допомогти вам.

Вона почала зав'язувати тасьомочки на теці.

— Ви вже й так допомогли. Більше, ніж вам здається.

— Щось не схоже на те.

Хвилину чи дві вона мовчала.

— Що ж, на вашу думку, мені робити?

Девід завагався, потім, усміхаючись, відповів:

— Може, знайти когось такого, як я? Тільки неодруженого? Якщо це не так уже безнадійно.

Вона зав'язала останню пару тасьомочок.

— А Генрі?

— Він не має права руйнувати людське життя, навіть коли б він був Рембрандтом.

— Я не певна, що воно вже не зруйноване.

— Це говорите не ви, а ваш жаль до себе.

— Страх.

І це не ви.— Вона знову втупилася в темряву за вікном.— Я знаю, він страшенно боїться втратити вас. Сам казав. Перед вечерею. Але ж він втрачав жінок усе своє життя. Мабуть, звик до цього більше, ніж ви уявляєте. І потім, можна було б якось полегшити справу. Принаймні знайти йому когось, щоб допомагав у студії.

В цю хвилину Девід почував себе зрадником. Але ж і діло, заради якого він це робить, благородне. Дівчина взяла теку, поклала на місце, підсунула дерев'яний стілець ближче до середини столу. Далі стояла, не знімаючи рук зі спинки стільця, не повертаючись до Девіда.

— Це не безнадійно, Девіде. Але де його шукати?

— Відповідь ви знаєте.

— Сумніваюся, що мене знову приймуть до коледжу.

— Я міг би це легко з'ясувати. Після повернення.

Вона перейшла до канапи, стала за нею, подивилася звідти на Девіда.

— Можна вам написати? Якщо я...

— Генрі має адресу. Пишіть будь-коли. Цілком серйозно.

Дівчина опустила погляд. Девід зрозумів, що йому теж слід встати. Вона зав'язала теку і далі стояла. Це був натяк: уже пізно, зустріч закінчено. Водночас Девід відчував, що вона не хоче, аби він ішов, та й сам він цього не хотів: відчував, що за видимістю щирості, за порадами, які він як викладач давав їй як студентці, ховалася невисловлена правда. Обоє думали про одне й те ж саме, і, здавалося, повітря в кімнаті наповнене почуттям. Воно було в її постаті, що ледь вимальовувалася проти світла від лампи за спиною дівчини, в мовчанні, у ліжку, що стояло в кутку, в тисячах привидів, які ховалися в кімнатах старого будинку. Девіда приголомшила швидкість, з якою з'явилося це почуття, наче воно діяло самостійно, а його, Девіда, тут взагалі не було. Воно не визнавало ні бар'єрів, ні перепон, звільняло правду й бажання від їхньої звичної оболонки. І Девід бажав цієї правди і справдження свого бажання, він читав думки дівчини, мчав навпростець, гнаний цим

гострим бажанням, яке заполонило його тіло й душу. Думка про те, що ось-ось настане завтрашній день і покладе кінець усьому, була нестерпною. Треба за всяку ціну затримати цю мить, хоча йому і ніяково, хоча й доведеться трохи поступитися своєю гідністю. Батьківські поради, які він давав дівчині, виявилися всього лише голим королем.

— Мені пора,— пробелькотів Девід.

Вона посміхнулася до нього просто й невимушено, наче все, про що він думав, було виплодом його власної фантазії.

— Я звикла до прогулянок у саду. Як Мод[46]. Перед сном.

— Це запрошення?

— Обіцяю більше не говорити про себе.

Затаєне напруження зникло. Дівчина підійшла до шафи, вийняла з неї плетену кофту. Повертаючись, на ходу надягла її, поправила пасмо волосся. Усміхнена, жвава.

— Ваші туфлі не промокають? Роса тепер густа.

— Не промокнуть.

Мовчки спустилися сходами до дверей, що виходили в сад. Якби скористалися парадними дверима, Макміллан зчинив би галас. Девід зачекав, поки дівчина надягла чобітки. За хвилину вийшли з будинку. Над довгою покрівлею сходив місяць, трохи горбатий у нічному серпанку, блідо мерехтіли зорі, світилася якась яскрава планета. З одного вікна пробивалося світло від лампи, що горіла в коридорі біля кімнати Генрі. Спочатку йшли по траві, потім через двір мимо студії. З дальнього кінця двору хвіртка вела в невеличкий фруктовий садок. Поміж деревами тяглася алея з підстриженою травою. Ще далі стіною

чорнів ліс; Трава вкрита важкими перлинами роси. Надворі тепло й тихо, як буває вечорами в кінці літа. Сірі силуети яблунь стояли, наче привиди. Сюрчали коники. Девід потай кинув погляд на дівчину, що йшла поруч. Вона уважно дивилася під ноги, не говорячи ні слова, як обіцяла. Але це ніяка не фантазія. Оте, невисловлене, було тут, з ними. Девід відчував це кожним нервом і кожною клітиною. Тепер його хід. І він першим порушив тишу.

— У мене таке відчуття, ніби я тут уже місяць.

— На вас теж діють місцеві чари.

— Ви так гадаєте?

— Всі оті легенди. Для мене це вже не смішно.

Вони розмовляли пошепки, наче злодії; боялися, щоб не почув собака. Девідові захотілося взяти дівчину за Руку.

Останнє зусилля, щоб утриматися на відстані.

— Він ще з'явиться. Мандрівний лицар.

— На два дні. Щоб потім поїхати геть.

Сталося. А вони йшли далі, ніби нічого й не було сказано.

— Діано, я не наважуюся відповісти.

— А я й не сподівалася на відповідь.

Він ішов, глибоко застромивши руки в кишені піджака.

— Спалахи,— тихо промовила дівчина.— Це все Котміне.

— І тут не все можливе. На жаль.

— Я уявляла собі все, що завгодно. Коли дізналася про ваш приїзд. Крім того, що мені не захочеться з вами розлучатися.

— Так само, як і я.

— Якби ви приїхали не один, цього могло б не статися.

— Так.

І знову в нього виникло дивовижне відчуття часу, що розпливався і не підлягав звичайному виміру. Здавалося, Девід справді потрапив у якийсь зачарований світ, у легенду. Подумки обганяв час, опиняючись там, де мав би бути.

Згадалася Бет. Мабуть, спить у своєму ліжку в Блекхіті, в далекому, зовсім іншому світі. Девід був певен, що поруч з нею немає ніякого чоловіка. По-справжньому він боявся втратити лише цю певність. Але ж це по-дитячому. Якщо він міг зрадити, то й вона здатна на те ж саме. Інакше не було б логіки. Ні він, ні вона не відмовляють собі в тому, щоб окремо втішатися смачною їжею, новим убранням, якоюсь виставкою. Вони навіть не проти свободи у взаєминах між чоловіком і жінкою, коли це стосується інших. Якщо вони з Бет заперечують проти чогось, то це проти моральних штампів, міщанського осуду. Вірність — справа смаку кожного. Те, що вони дотримуються її і не йдуть всупереч загальноприйнятим приписам — просто випадковість. Так само можуть збігатися смаки щодо їжі чи кольору штор. Що кому подобається. То чому сьогодні робити якийсь виняток? Навіщо відкидати багатий життєвий досвід старого? Чому не подивитися на речі його очима? Бери, що можна взяти. Адже це так небагато: трошки тепла, коротка

близькість, миттєве полегшення. І водночас пережити жахливі хвилини, зруйнувати відразу те, що створювалося роками.

Дійшли до другої хвіртки в кінці садка. Далі невиразно виднілася лісова дорога.

— Це моя вина. Я...— почала вона.

— Ваша?

— Казки. Про сплячих принцес.

— Можна було б жити разом. Потім.

А сам подумав: який би порядний принц відмовився від спокуси лише тому, що такої можливості немає? Діана чекає, мовчить. Отже, сказала все. Ускладнення позаду. Все залежить від мене.

Девід не сподівався, що це триватиме так довго. Але в ту хвилину, коли він знайшов її уста, відчув її тіло, її обійми, він зрозумів, що ця хвилина закінчиться не скоро. Всяка надія на те, що обійдеться без еротики, щезла, їй потрібні і його тіло, і його душа. Так само, як і йому. Вони притулилися до хвіртки. Дівчина так і припала до нього. Він відчув її стегна, її уста. Вона готова була віддати все. І він не відмовлявся від цього. Вона сама обірвала довгий поцілунок і уткнулася обличчям в його шию. Вони все ще не випускали одне одного з обіймів. Девід поцілував дівчину в голову. Обоє мовчали. Він лагідно гладив її спину, а очі його вдивлялися в темряву між деревами. Там стояв інший Девід з іншого життя і дивився на нього. Врешті дівчина лагідно відсторонилася і, похиливши голову, повернулася спиною до Девіда. Він обійняв її за плечі, став цілувати її волосся.

— Простіть мені.

— Я сама цього хотіла.

— Не тільки за це. За все.

— Отже, це все неправда? — мовила вона.— Справжнє почуття таки існує.

— Так.

Вона помовчала.

— Весь час, поки ми розмовляли, я думала: якщо він захоче лягти зі мною в ліжко, я скажу "так" — і все з'ясується. Я знатиму. Здавалося, це так просто.

— Якби ж то.

— Забагато цих "якби".— Девід злегка пригорнув її до себе.— Яка іронія. Читаєш про тих Трістана й Ізольду. Лежать у лісі, поклавши між собою меча. Ці середньовічні люди були несповна розуму. Вигадували якісь дурниці про цнотливість. А потім...

Дівчина вивільнилася з його обіймів, стала ближче до хвіртки.

— Не плачте.

— Це нічого, Девіде. Зараз усе минеться. І, будь ласка, не кажіть нічого. Я й так розумію.

Девід намагався знайти якісь слова, але не знаходив; принаймні таких, які б щось пояснювали. Знову якась сила штовхнула його вперед, туди, де не було ніякого сексу, ніяких симпатій, а був лише — її слово — спалах... Але в ту ж мить перед його очима постала картина, яку він

колись аналізував. То був шедевр Пізанелло, може, не найкращий, зате найбільш вражаючий і таємничий в європейському живописі. Саме про цю картину вони якось заговорили із старим. Найбільше в ній привертали увагу спрямований кудись убік, відсутній погляд святого покровителя лицарства і невблаганно-обурені очі принцеси Трапезундської — жертви, яку він має врятувати. В цю хвилину у неї було обличчя Бет. Девід побачив те, чого не бачив раніше.

Він глянув на тендітну постать дівчини — "переможеного змія". Вона стояла, блідо посміхаючись. Простягнувши руку, сказала:

— Хай буде все, ніби нічого не сталося?

— Я міг би так багато сказати,— стиха мовив Девід.

— Знаю.

Дівчина стиснула його руку: але не треба нічого казати. Крок, другий, і їхні пальці міцно переплелися, ніби відчайдушно опиралися якійсь силі, що намагалася їх роз'єднати, ніби розуміли, які дурні ці смертні — чи принаймні — їхні наміри й слова. Подумки він знову побачив її голу постать, кожний вигин її тіла, що лежало на траві; відчув дотик її уст, їхню податливість. Яка ж усе-таки пастка подружнє життя, коли фізична близькість переходить у прихильність; звичні любощі, випробувані мистецтво й наука кохання; забуваєш, що ти страшенний невіглас, не відчуваєш нестримного бажання пізнавати. Давати. І брати.

Девідові довелося відпустити Діанину руку, поки дівчина відчиняла й зачиняла хвіртку, що вела із садка в двір. Клямка тихенько клацнула, за будинком загавкав Макміллан. Девід знову взяв дівчину за руку. Мовчки проминули студію. У її вікні промайнула довга чорна тінь незакінченого полотна "Кермеси", що спала на своєму станку. Пройшли садом. Підозріливий пес ніяк не міг заспокоїтися. Без жодного слова увійшли до будинку. Вона вивільнила руку, нахилилася, зняла чобітки. У коридора

нагорі сюди ледь проникало світло. Дівчина випросталась. У напівтемряві Девід намагався перехопити її погляд.

— Це нічого не вирішує,— сказав він.— Але дозвольте мені зайти до вас у кімнату.

Вона подивилася на нього довгим поглядом, тоді опустила очі й заперечливо похитала головою.

— Чому ні?

— Мандрівні лицарі не повинні скидати свій панцир.

— Навіть, якщо його блиск фальшивий?

— Я цього не говорила.

— Треба звільнитися від нього.

— Я не хочу, щоб ви від нього звільнялися.

Девід висловив уголос те, що здавалося очевидним, поки вони з Діаною поверталися до будинку; про що свідчили міцно переплетені пальці, напружене мовчання. Тіло красномовніше, ніж слово, сьогоднішній день важить більше, ніж завтрашній.

— Ви ж знаєте, це не просто...— промовив він.

— Це теж причина.

Девід вважав, що дівчина не договорює до кінця.

— Тому, що я вагався?

Вона заперечливо хитнула головою, глянула йому в очі.

— Я ніколи вас не забуду. І ці два дні.

Дівчина зробила несподіваний крок, перехопила його руки, не дала себе обійняти. Він відчув на губах миттєвий дотик її уст, і в наступну хвилину вона вже йшла до сходів. Перед самими сходами, помітивши, що Девід іде слідом, нерішуче зупинилася, потім стала підніматися нагору. Проминула двері, за якими спав Генрі. Йшла далі коридором, не оглядаючись, але, мабуть, чула Девідові кроки позаду. Біля дверей до його кімнати, не обертаючись, знову зупинилася.

— Дозвольте хоч обняти вас.

— Так буде ще гірше.

— Але ж годину тому...

— То була не я. І не ви.

— А може, ті двоє мали рацію.

Вона подивилася на двері своєї кімнати.

— Де ви будете в цей час завтра, Девіде?

— Я все-таки хотів би зайти до вас у кімнату.

— Жаліємо мене.

— Бажаю вас.

— Щоб переспати й забути?

Він ображено помовчав.

— Навіщо така брутальність?

— Бо ми не звірі.

— Отже, все буде інакше.

— Гірше. Ми не зможемо забути.

Девід підійшов ближче, взяв її за плечі.

— Послухайте, всі оті ускладнення — порожні слова. Я хочу роздягти вас і...

На якусь мить йому здалося, що вона погодиться. В ній відчувалася нерішучість. Дівчина стояла так близько, що в Девіда голова йшла обертом. Здавалося, сама тиша була з ними у змові. Лише кілька кроків, кілька нетерплячих рухів у темряві, зірвана одежа, хвилини єднання, пізнання, забуття, полегшення.

Не обертаючись, Діана знайшла його руку на своєму плечі. Короткий потиск. Пішла. Не вірячи своїм очам, Девід у розпачі прошепотів її ім'я. Дівчина йшла не зупиняючись. Він відчув, як усе в ньому закам'яніло і він уже не здатний ступити жодного кроку. Ось вона зайшла до кімнати, причинила за собою двері. А він стояв, змучений і спустошений, як людина, яка зважилася на щось важливе і яку безцеремонно відштовхнули. Девід увійшов до своєї кімнати, зупинився в напівтемряві, розлютований невдачею. По хвилі розглядів власне відображення у старому дзеркалі в позолоченій рамі. Не людина, а привид. Весь жах був у тому, що він ще кудись рвався, горів, його уява гарячково працювала. Це нагадувало стан людини, про який можна скільки завгодно читати, який можна уявляти, але якого так і не помічаєш, коли стикаєшся з ним у житті. Тепер у Девідові було дві істоти. Одна, готова з розпачу все

применшити й знецінити, вважала це просто відмовою вередливої жінки. Друга ніяк не могла позбутися гострого, всепоглинаючого відчуття втрати: її розтяли навпіл, знищили, позбавили всього, чого можна було позбавити... ошукали. Девід ще страждав від мук бажання, та було вже пізно: те, що спричиняло нестерпний жагучий біль, не існувало, почуття, що завдавало йому таких тортур, було вже далеким, як давно вимерлі дронти. Проте він пережив не просто любовну пригоду. Такі зрушення суперечать будь-якій логіці, та завдяки їм із нічого народжуються нові сонця, починаються нові еволюції, виникають нові світи. В цьому було щось незбагненне, що аж ніяк не стосувалося Діани. Девід страждав, бо його позбавили свободи, справжній смак якої він щойно пізнав.

Вперше Девід відчув щось більше, ніж простий факт власного існування. Відчув жагу життя.

Тим часом — тут, зараз — його захлюпнуло нестримне бажання помститися — на собі, на дівчині, на Бет, хоч одна була поруч, а друга в далекому нічному Лондоні. Згадалося слово, яким Діана назвала те, що діялося з ними... Знову вона перед його очима: сидить на канапі, стоїть біля хвіртки з похиленою головою, ось він бачить її лице в напівтемряві, вона скидає чобітки. Це нестерпно, нестерпно, нестерпно.

Девід вийшов у коридор, глянув на двері, що вели до кімнати Генрі, й пішов у протилежному напрямку. Спробував увійти, не стукаючи. Двері не відчинялися. Ще раз повернув ручку, зачекав якусь мить. Нарешті постукав. За дверима було тихо.

Девід прокинувся від того, що хтось прочинив двері, які він так і не замкнув на ніч. Було чверть на дев'яту. До кімнати ввійшла Химера, тримаючи в руці склянку з апельсиновим соком. Девід сів у ліжку, Химера подала йому сік. Девід не одразу збагнув, де він. Минула хвилина, поки прийшов до тями.

— Дозвольте до вас з раннім візитом, месье.

— Дякую.

Відпив трохи соку. Сьогодні Химера була в джемпері з високим коміром і в спідниці до колін, що надавало їй надзвичайно ділового вигляду. Вона уважно подивилася на Девіда, потім без зайвих слів сіла на край ліжка. Тримаючи перед собою аркуш паперу, прочитала вголос:

"Перекажи Генрі — я поїхала дещо купити. Повернуся після обіду".

Химера почала розглядати стіну біля дверей, старанно уникаючи Девідового погляду. Чекала пояснення.

— Отже, її немає?

— А як же ще це можна зрозуміти? — Девід нічого не відповідав, вона чекала.— То що ж сталося?

Девід вагався, врешті промовив:

— Нібито непорозуміння якесь виникло.

— Гаразд. Про що йдеться?

— Хай вона вам краще розкаже.

Очевидно, Химеру не просто було вбити з пантелику сухим тоном. Вона перевела подих.

— Ви розмовляли? — Девід мовчав.— Я просто хочу знати, чому вона отак зникла з доброго дива.

— Ясно — чому. Не хоче мене бачити.

— Але чому, скажіть бога ради! — Вона пронизала Девіда гострим звинувачувальним поглядом.— Це ж після вчорашньої зустрічі. Я не сліпа. Ді з чужими не розбалакує. Бозна-що треба, аби цю крижину розтопити.

— Я це зрозумів.

— Але ж ви тільки одними балачками займалися.— Вона знову вколола його поглядом.— Їй-богу, це вже підлість. Ви ж знаєте, що справа не просто в любощах. Їй потрібна порядна людина. Одна-єдина. Яка б сказала, що з нею все гаразд, що вона нормальна жінка, що вона здатна зваблювати чоловіків.

— Гадаю, їй і так про це відомо.

— Тоді чому ж вона щезла?

— Бо говорити більше нічого.

— А ви вже й однієї ночі не змогли обійтися без ваших клятих принципів?

Девід уважно розглядав склянку, яку тримав у руках.

— Ви не зовсім правильно мене зрозуміли.

Химера витріщилася на нього, потім стукнула себе по лобі.

— Господи. Не може бути. Невже вона сама не?..

— Нізащо,— тихо підтвердив Девід.

Химера аж подалася вперед, ухопившись за копицю своїх рудих кучериків.

— З мене досить.

— Даремно ви так. Зараз ви їй потрібні. Більше, ніж будь-коли.

Химера відкинулася назад, криво всміхнувшись, глянула на Девіда, торкнула його прикриту ковдрою ногу.

— Вибачте. Я повинна була сама здогадатися.— Встала, підійшла до вікна, відчинила віконниці, якийсь час дивилась у двір. Не обертаючись, запитала:

— Старий Генрі?

— Такі вже ми є, що тут удієш.

— Отже, мені не привиділося?

Девід лежав, спираючись на лікоть, не відриваючи очей від постелі. Він почував себе ніяково, наче був голий в прямому і в переносному розумінні. Однак у цю хвилину йому хотілося бути ще відвертішим.

— Не думав, що такі речі можливі.

— Таке вже це місце. Спочатку здається чарівним. А потім починаєш розуміти, що воно — мов той наркотик.

Обоє мовчали. Врешті Химера знову обізвалася:

— Господи, ну й болото.— Вона кинула погляд крізь вікно на голубе вранішнє небо.— Клятий старий садист. Знаєте, я гадала, з вас буде

гарна пара. І ви потрібні одне одному.— Химера докірливо глянула на нього через кімнату.— Шкода, що ви цього не зробили, Девіде. Хай би хоч раз. На зло старому чортові. Хоча б заради мене.

— Нам бракує вашої хоробрості, Ен. От і все.

— Авжеж. У мене ж куций розум.

— Пусте,— лагідно заперечив Девід.

Химера перейшла кімнату; зупинилася біля самого ліжка, не спускаючи з Девіда очей.

— Спочатку я вам не дуже подобалась, правда ж?

— Це було давно.

Вона допитливо вдивлялася в його усміхнене обличчя, в його очі. Потім несподівано прикусила губу й одним порухом закотила джемпер. Перед Девідом блиснуло голе засмагле тіло.

— А зі мною погодитесь? Нашвидку.

Девід засміявся.

— Ви неможливі.

Химера поставила коліно на край ліжка, взялася руками за джемпер, наче хотіла зірвати його з себе, нахилилася до Девіда. В її очах світилися дражливі вогники.

— А я знаю всілякі прийоми.

Девід простягнув їй порожню склянку.

— Спробую уявити собі. Коли голитимусь.

Химера схопилася обома руками за серце й закотила очі. Потім випросталася й забрала в нього склянку. Мовчки постояла біля ліжка.

— По-моєму, Ді з розуму зсунулась.— Химера простягнула руку й легенько тицьнула Девіда пальцем у ніс.— А ви нівроку чоловік. Як на природжену порядність.

На прощання Химера пустила в Девіда ще одну парфянську стрілу. Вже вийшовши в коридор, вона знову просунула голову в прочинені двері.

— Не могла не завважити ще одного: голий ви теж нічогенький.

І добра, й відверта. Блаженний, хто не вміє поводитись. Теплота і приязнь, які Девід ледве встиг відчути, щезли ще до того, як Химерина хода, віддаляючись, завмерла в коридорі. Він знову ліг і, втупившись у стелю, намагався збагнути, що ж, власне, сталося, в чому він помилився і чому Діана прирекла його на такі муки. Він почував себе розчарованим, пригніченим і приголомшеним. Попереду — нестерпний день. Її тіло, обличчя, душа — все кликало його. Вона десь там, у лісі, чекає на нього. Це неймовірно, але він закохався, коли не в неї, то в саме кохання. Якби в цю хвилину вона з'явилась у дверях, почала благати його нікуди не їхати, взяти її з собою... Хто знає. Може, якби Діана тоді дозволила йому зайти до неї в кімнату, якби вони провели разом ту коротку ніч, відчуття невдачі, назавжди втраченої можливості було б не таким болісним.

Однак Девід розумів, що й тут він ошукує себе. Вони вже не змогли б остаточно розлучитися. Навіть якби він поїхав до Парижа, як оце зараз має їхати. Коли б ішлося про якесь інше місце, він зміг би залишити його

назавжди, але тут... Вони однаково зустрілися б. Як завгодно, де завгодно.

Девід уникнув цього, але почував себе людиною, якій винесли вирок, замість того щоб помилувати.

Із двохсот п'ятдесяти миль, що відділяють Котміне від Парижа, до полудня Девід проїхав майже третину, проте все ще не міг прийти до тями. Він увесь був там, у Котміне, а машиною, що поглинала безконечні милі route nationale[47], правив якийсь автомат. За сніданком старий, як і раніше, був сама люб'язність. Девід обов'язково повинен приїхати ще раз із дружиною, і хай вже вибачить його недоліки, і його старість, і його недоладну балаканину... Навіть побажав успіхів у творчій роботі. Та це аж ніяк не допомагало Девідові позбутися гіркої думки про те, що він просто розіграв фарс, приймаючи запрошення старого. Тепер Девід — вічний вигнанець, і Бет він сюди ніколи не привезе. Вже стоячи біля машини, поручкався зі старим. Поцілував Ен в обидві щоки, пошепки попросив зробити йому останню послугу:

— Перекажіть їй... нашу розмову.— Ен кивнула.— І поцілуйте її за мене.

Обличчя Ен скривилося у блідій посмішці.

— Е ні, не так уже ми й побиваємось.— Однак її карі очі говорили, що це удавана байдужість. То була хвилина, коли Девідові востаннє захотілося усміхнутись.

На самому початку трапився неприємний випадок. Не встиг він від'їхати й на триста ярдів від Котміне, коли щось руде прожогом метнулося через дорогу й щезло під передніми колесами. Схоже на мишу, але трохи завелике, надто звивисте, майже як гадюка, але коротше. Девід зменшив швидкість, озирнувся. На темному гудроні лісової дороги чорніла маленька пляма. Цікавість, похмуре задоволення

від того, що він знову страждає, небажання від'їжджати — Девід сам не знав, що примусило його зупинитися й вийти з машини. Ласиця. Мабуть, потрапила просто під колесо. Мертва, розплющена. Лише голова вціліла. Маленьке око зловтішно дивилося на Девіда; біля вищиреної пащі, мов яскрава квітка, червоніла кривава пляма. Девід постояв, тоді обернувся й пішов назад до машини. От тобі й настрій на цілий день.

До самого Ренна Девід сподівався побачити знайому постать коло білого "рено". Лише коли виїхав на auto-route[48], що огинала місто з півдня, остаточно втратив надію. Його почало судомити від самої думки, що він уже ніколи не побачить Діани. Йому здавалося, що це кара. Дівчина зникла з самого ранку, і це лише доводило його вину. Девід запізно відчув наслідки свого злочину: біля садової хвіртки, коли вона вивільнилася з його обіймів, а він не затримав її, виявив згубну нерішучість. Навіть коли вони повернулися до будинку, щось у Девідовій поведінці примусило Діану не повірити його словам. Девід зазнав поразки і як сучасна людина, і як середньовічний лицар; і як шукач любовних пригод, і як чоловік, що відкидав їх.

На якийсь час Девід опинився в уявному світі. Бет загинула в авіаційній катастрофі. Девід взагалі не був одруженим. Був, але не з Бет, а з Діаною. Діана виходить заміж за Генрі, той невдовзі помирає, вона з'являється в Лондоні, бо не уявляє собі життя без Девіда, і він кидає Бет. Усі ці неймовірні історії закінчувалися в Котміне, де в повній гармонії поєднувалися творчість, кохання і сад, що купається в місячному сяйві.

Навіть зелений юнак спромігся б на кращі вигадки. Вони доповнювали Девідів портрет як людини сіренької, були просто своєрідним виявом розгубленості, хоч підсвідомо Девід уже змирився з тим, що таке взагалі можливе і що це так глибоко збентежило його й розчарувало, так боляче вдарило по його самолюбству. Тепер він добре знав, чого йому бракувало. Девід був проти гріха. Генрі усвідомлював, що гріх — це виклик життю; не бездумний вчинок, а вияв мужності й уяви. Він грішив, бо відчував у цьому потребу й підкорявся інстинкту.

Девід не грішив тому, що боявся. Як казала Ен: на зло старому чортові. Девіда хвилювали засоби, а не кінцева мета; те, що про нього думають люди, а не те, що він сам думає про себе. Він боявся показати свої марнославство, егоїзм, інстинкти й ховав їх за такими словами, як "щирість" і "неупередженість"... Ось чому Девід потай захоплювався рецензуванням: ця робота найкраще відповідала його вдачі. Він брався надавати хоч якогось сенсу марнославству (а коли йшлося про художника, то й глупоті). Саме тому Девід так дбав про невиразність і скромну техніку своїх робіт, намагаючись увібгати їх у рамки власних критичних оцінок. Малюючи картину, він завжди, як останній дурень, подумки рецензував її. Все це свідчення одного й того ж: він боїться, що хтось може кинути йому виклик.

Так і сталося: Девідові кинуто виклик, який виходить далеко за межі моралі й сексу. Він збагнув, що то була пастка. Тільки несосвітенний дурень міг не помітити рифу, повз який Девід тоді пропливав. Тим рифом була розмова в перший вечір із старим. А Девідова сліпота, самовпевненість, так звана витонченість, прагнення звернути на себе увагу довершили діло. Справжня підводна скеля — правда — була далеко за межами тієї блакитної лагуни.

Що довше він їхав, то менше був схильний виправдовувати себе. На перший погляд, Девід навіть відчував полегшення, що може більш-менш відверто дивитися в очі Бет. Та навіть це видавалося йому лише втішним призом, до того ж незаслуженим. Адже Девід залишився вірним дружині лише завдяки замкненим дверям. Формально Девід не зрадив. Але те, що він надавав хоч якогось значення цій формальності, вказувало на його справжній злочин: його звичку обходити, уникати, ухилятися.

Котміне стало його дзеркалом, безжалісно показало йому розтин життя, до якого він тепер повертався. Воно було таким жалюгідним, безбарвним, тихим та безпечним. Ніякого ризику — ось у чому полягала його суть. Саме тому зараз, скажімо, він їхав швидше, ніж звичайно. На міжміських дорогах рух був порівняно незначний, тому можна було так мчати, не турбуючись, що не встигнеш до того клятого літака, який мав

прибути аж після сьомої. Девід ніколи не ризикував, не приймав ніяких викликів, от і перестав бути живою людиною. Тепер він знав, у чому полягала таємниця старого: Бреслі не дозволяв, аби щось ставало між ним і творчістю. І справа тут не в тій видимій меті, до якої прагне художник, не в стилі, не в техніці й не в сюжеті, а в підході до творчості, в тому, наскільки митець здатний внутрішньо перебудуватися і наскільки сміливо сприймає він цю постійну необхідність.

Повільно й невблаганно Девідом заволодівала свідомість того, що вчорашня невдача скоріше символічна й не зачіпає головного. Згадалася дивацька символіка старого, як він написав тоді по-англійському слово "Миша". Ось тобі й причина поразки. Те, що Девід напартачив як коханець, було звичайним ділом, частиною любовної гри між чоловіком і жінкою. Але він жодного разу не наважився на самозречення, а в житті це важило набагато більше. Девід і раніше мав сумніви щодо своєї творчості, але вони не зачіпали основи основ. Принаймні він не припускав, що виявиться нездатним прогнати привид, який переслідує кожного художника: страх перед тим, що його твори не переживуть його самого. Тепер Девід бачив перед собою страхітливий глухий кут, бо творив у той період історії мистецтва, який майбутні покоління порівнюватимуть з безплідною пустелею. Так само творчість Констебля, Тернера і норіджська школа, починаючи з середини століття, виродилися в безплідний академізм. Мистецтво розвивається нерівномірно. Хто знає, чи не скотиться воно наприкінці двадцятого століття в болото найбільшого занепаду? Вже скотилося, відповів би на це старий. Або: вважайте, що скотилося, коли розтакі митці не боротимуться, скільки їхньої сили, проти його найдорожчих цінностей та уявних перемог.

Мабуть, саме слово "абстракція" видавало цих митців. Художник не хоче, щоб живопис відбивав його спосіб життя. Точніше, цей спосіб життя вже так скомпрометовано, він такий зручний, бо безпечний, що доводиться прикривати його "порожнечу технічно досконалою творчістю і гарним смаком. Геометрія. Надійність, за якою ховається беззмістовність.

Старий зберіг пуповину, що пов'язує його з минулим. Він зробив крок назад і став поруч з Пізанелло. Принаймні духовно. А Девід сховався під скляним ковпаком знань, які йшли від книжок. Дивився на мистецтво як на громадський інститут, науку, навчальний предмет, діло, що потребує субсидій та обговорень у всіляких комісіях. Ось та суть, яка робить його, Девіда, дикуном. Він і його покоління, і ті, що прийдуть після них, зможуть лише оглядатися на давню зелену свободу крізь грати, наче звірі, які народилися й виросли в клітці. Події останніх двох днів стали зрозумілішими. Піддослідній мавпі дали можливість на мить побачити у дзеркалі відображення власної втраченої подоби. Девід збився на манівці, захопившись модою, вільностями, що дістали офіційне благословення, уявними свободами сучасного мистецтва. А все це походило від глибокого розчарування, від забутого, проте не до кінця викоріненого усвідомлення неволі. Те ж саме можна простежити на всій недавній історії художньої освіти в Англії. Взяти хоча б оту горезвісну виставку дипломних робіт, на якій студенти мистецького факультету не показали нічого, крім чистих полотен. Хіба потрібні кращі докази заяложеного лицемірства тих, хто навчає, і безнадійного банкрутства тих, кого навчають? Одним мистецтвом не проживеш, от і заробляєш тим, що втовкмачуєш іншим пародії на його основи, розповідаєш їм казочки про те, що генієм можна стати отак, відразу, внаслідок якогось досліду, штучно викликаного емоційного піднесення, коли треба говорити про довгі роки копіткої праці над собою; що окремий випадковий успіх, наче цирковий фокус, виправдовує обман тисяч простаків; що ота помийна яма, оте нескінченне складання шаради, яке називають навчальним процесом, не є фундаментом всієї системи художньої освіти. Коли навіть школа облудна...

Можливо, те ж саме стосувалося й інших видів мистецтва — літератури, музики. Цього Девід не знав. Він лише відчував жаль і відразу до того, що робилося у мистецтві, до якого він сам був причетний. Кастрація. Тріумф євнуха. Тепер Девід розумів, добре розумів, що ховалося за незграбними звинуваченнями старого, за його глузуванням з "Герніки". Художник відвернувся від природи й реальності, і це жорстоко спотворило стосунки між ним і глядачем. Він

став малювати для втаємничених і для тієї течії в мистецтві, до якої сам належить. Не для людей і, що найгірше, не для себе. На цьому він, звісно, заробляє і гроші, й популярність. Але тим часом нехтування людського тіла і його природної здатності сприймати навколишній світ завело живопис у зачароване коло, у вир, на шлях у нікуди, на якому художник і критик дійшли згоди лише в одному — тільки вони існують і мають цінність. Гарний надгробок для покидьків, яким на все начхати.

Девід ховався за вивіскою людини "сприйнятливої" до сучасних течій, забуваючи про те, з якою шаленою швидкістю вони тепер виникають і розвиваються, як швидко авангардизм переріс в art pompier[49] — зухвале й банальне мистецтво. Звинувачувати слід не тільки абстракцій) його власного штибу, а й всю оту повоєнну веремію абстрактного експресіонізму, неопримітивізму, оп-арту й поп-арту, концептуалізму, фотореалізму... il faut couper la racine[50]. Гаразд. Але це не означає, що треба зректися свого коріння і кружляти власного орбітою, наче в мертвому космічному просторі. Всі ці течії нагадують лемінгів з їхніми самовбивчими арктичними мандрами в пошуках Lebensraum[51]; довкола них — безконечна ніч, а самі вони сліпі до всього, крім власних ілюзій.

Вежа з чорного дерева.

Ніби у відповідь на Девідів похмурий настрій, небо заволокло хмарами. Він саме наближався до Іль-де-Франса й одноманітної, покритої стернею рівнини, що оточує Шартр. Літо вже минуло, осінь доживала останні дні. Його життя — ті самі чотири пори року. Незабаром щезне вся зелень. Ет, безглуздя, спробував відмахнутися від порівняння. Але глибоке пригнічення не минало.

Нарешті околиці Парижа. Поки з'ясовував, як їхати далі, переоцінка цінностей тимчасово припинилася. Десь по п'ятій знайшов підходящий готель недалеко від Орлі. У Париж вони з дружиною заїжджати не збиралися, а мали їхати просто в Ардеш, де був котедж їхнього знайомого. Отже, ще цілий день за кермом. Правда, по дорозі можна

десь зробити зупинку. Так чи інакше, думка про завтрашній день сповнювала його жахом.

Девід прийняв душ і спробував змусити себе перечитати чорновий варіант вступу до "Мистецтва Генрі Бреслі", і, поки враження свіжі, подивитися, що треба змінити, додати, на чому наголосити. Безнадійна справа. Фрази й оцінки, які ще кілька днів тому подобалися йому... Дурниці, незграбна писанина. Ніякої оригінальності, професійний жаргон, претензійність. За голосними словами знову поставала реальність Котміне. Ліг у ліжко, заплющив очі. Потім устав, підійшов до вікна. Вперше за багато років відчув, як на очі навертаються пекучі сльози. Безглуздя, безглуздя. Він помре, якщо її ніколи не побачить. Девід пошукав поштового паперу, але не знайшов. Не той тип готелю: адже тут зупиняються лише на одну піч. Вийняв записник, сів і бездумно втупився в нього. Марна річ. Однаково, що морочитися з картиною, коли робота вже спартачена і не залишається нічого іншого, як іти геть, не озираючись на неї, поки дійдеш до призначених для тебе дверей, за якими нічого немає, крім темної ночі.

За всіма цими роздумами ховалося усвідомлення того, що в житті його нічого не зміниться. Малюватиме, як малював, про цей день забуде, знайде спосіб витлумачити все зовсім інакше: як тимчасове запаморочення, як потурання власній глупоті. Рана в його душі заживе, зарасте, кірка відпаде, шкіра стане знову гладенькою, ніби нічого й не сталося. Здоровий глузд зробив з Девіда каліку; він не вірив у випадок і в те, що з нього може бути якась користь. З часом Девід згадуватиме не про втрачену можливість, а про мудре рішення і порядний вчинок. Жагучий вогонь, що обпік його душу, перетвориться на сон, миттєву ілюзію. А сама зустріч з Діаною сприйматиметься як один з багатьох не втілених у життя задумів, ескіз якого загубився серед старих альбомів, що лежать у шафі в його студії.

А тим часом Девід усвідомлював, що відкинув (навіть коли він більше ніколи не зустріне Діани) можливість і що, лише скориставшись цією можливістю, він міг піднятися на вищий рівень як художник і

забезпечити собі тривалий успіх. Девід відчував запізнілу й гірку заздрість до старого. Врешті, все залежить від того, хто яким уродився: або ти схильний до надмірного й жорстокого егоцентризму і чітко розрізняєш, де розум, а де почуття, або ти на це не здатний. Девід був на це не здатний. Огидна і мстива несправедливість полягала в тому, що мистецтво в основі своїй аморальне. Хоч як старайся, умови залишаються безнадійно нерівними: свиням — усе, тим, хто заслуговує — нічого. Котміне безжалісно показало Девідові, яким він народився, яким був і яким залишиться: порядною людиною і вічною посередністю.

Здавалося, цей присуд годинами чаївся десь поруч, аж поки Девід осягнув його. Девід стояв, втупившись у вікно. Над понурим морем змокрілих від мряки дахів виднілася світла смужка неба, наче нагадувала, чим він є і чим міг би стати.

В Орлі Девід дізнався, що літак запізнюється на півгодини. В Хітроу туман. Девід терпіти не міг аеропортів з їхньою байдужістю, метушнею, знеособленням людей, відчуттям небезпеки. Він стояв біля вікна в залі для пасажирів і відсутнім поглядом вдивлявся в одноманітну далину льотного поля. Сутеніло. Котміне залишилося в іншій галактиці. Щоб доїхати туди, потрібен цілий день — ціла вічність. Девід спробував уявити, що вони там зараз роблять. Діана накриває на стіл. Ен навчається французької. Тиша, ліс, голос старого. Макмілланів гавкіт. Девіда пронизав гострий біль від найбільшої втрати, яку можна собі уявити: він утратив не можливість володіти, а можливість пізнавати. Що Діана говорить, що відчуває, про що думає. Цей біль проникав глибше, ніж усі його роздуми про мистецтво, про свою творчість, свою долю. Протягом кількох страшних хвилин Девід виразно бачив і себе, і все людство. Щось у Девідові стрепенулося й, чіпляючись за останню надію спасіння, звільнення від будь-якого примусу, метнулося палити кораблі; почало рятуватися втечею, кинувши все. Але ніякий вогонь не міг спалити ці кораблі — великих художників минулого. Вони тримали довгу Девідову тінь на місці. Він стояв непорушно й дивився вперед, на далеку вервечку вогнів, що застигли вздовж злітно-посадочної смуги. Молодий англієць подумки повертався додому.

Коли оголосили прибуття літака, Девід спустився вниз, щоб зустріти Бет. Її речі він привіз у машині, і Бет, не чекаючи на багаж, вийшла однією з перших. Помах руки. Девід у відповідь теж підняв руку. Нове пальто — сюрприз для нього. Ідучи, Бет крутнулася туди-сюди, звертаючи на себе Девідову увагу. Веселий Париж. Вільна жінка. Ніяких дітей.

Бет наближається з невблаганністю сьогоднішнього дня. На обличчі — стримана радість: мовляв, не велике диво, що ти тут. Девід надає своєму обличчю такого самого впевненого виразу.

Вона зупиняється за кілька кроків.

— Вітаю.— Бет прикусила губу.— Я з жахом подумала...— вона зробила паузу,— що ти — мій чоловік.

Заздалегідь придумала. Він усміхається.

Цілує її в губи.

Вони йдуть поруч, розмовляючи про дітей.

У Девіда таке відчуття, ніби він прокидається з великим зусиллям, як після наркозу, коли прийшов до тями кілька годин тому, але свідомості ще не можна як слід довіряти. Вона заніміла, проте відчуває, як щось безжалісно вислизає з її обіймів. Примарне обличчя, золоті пасма волосся; двері зачиняються. "Я сама цього хотіла". Він знає, що це був сон, але не може його пригадати. Придушений крик, розтоптаний день.

Девід чує голос Бет:

— А ти, любий?

Він підкоряється єдиному, що для нього залишилось — абстракції.

— Вцілів, як бачиш.

1

... У хащах темних, у краях

Чужих, страшливих у погрозі,

Не раз міг згинути в дорозі,

Аж надійшла спасенна мить —

Безпечний далі шлях лежить...

Кретьен де Труа. "Івейн".

2

Громадську дорогу (фр.). (Тут і далі примітки перекладача).

3

Маєток Котміне. Приватна дорога (фр.).

4

Лютий собака (фр.).

5

Довга, до кісточок, сорочка, що їх носять в арабських країнах.

6

Хазяйка (фр.).

7

Як удома (фр.).

8

Дослівно: "жахлива дитина" (фр.).

9

Майстерня (фр.).

10

Цикл романів про легендарного короля бриттів Артура.

11

Рідкістю (латин.).

12

Авангардистське об'єднання голландських архітекторів та художників (1917—1932).

13

Накладання фарби густим шаром.

14

Грунтовку, штукатурку, червону охру (іт.).

15

Народне свято в Бельгії та Нідерландах.

16

Назва картини Рубенса, походить від легенди про молоду римлянку, яка годувала груддю ув'язненого батька, щоб урятувати його від смерті.

17

Буфету (фр.).

18

Можна подавати, мадемуазель? — Так, Матильдо. Зараз я вам допоможу (фр.).

19

Свіжими овочами (фр.).

20

Як можу (нім.).

21

Кнелі (фр.).

22

Масляний білий (фр.).

23

Відгодоване на солончаках (фр.).

24

Верхній Бретані (фр.).

25

Нижній (фр.).

26

Бретонській Бретані (фр.).

27

Фактично і юридично (латин.).

28

Мається на увазі Джексон Поллок (1912—1956) — один з головних представників "живопису дії".

29

Що вів тут робить? (фр.).

30

Сніданок на траві (фр.) — назва відомої картини Мане.

31

В дорозі (фр.).

32

Ставка (фр.).

33

Вже бачене (фр.).

34

П'ятнадцятого століття — мистецтвознавчий термін для визначення періоду Раннього Відродження в Італії (іт.).

35

Поліцейських (фр.).

36

Американський комічний актор і клоун.

37

Віч-на-віч (фр.).

38

Бертран Рассел (1872—1970) — англійський філософ, логік, математик, соціолог, громадський діяч. Під час першої світової війни стояв на позиціях пацифізму.

39

Брехня, містифікація (фр).

40

Якби молодість знала... (фр.).

41

Муза (англ.).

42

Містечко на південному заході Англії, традиційне місце проживання художників.

43

"Авіньйонські дівчата" (фр.) — картина Пікассо.

44

Канікули (фр.).

45

Надумане (фр.).

46

Персонаж із однойменного циклу англійського поета Альфреда Теннісона (1809—1892).

47

Державної дороги (фр.).

48

Автостраду (фр.).

49

Банальне мистецтво (фр.).

50

Треба відрубати корінь (фр.).

51

Життєвого простору (нім.).

52

Із дуже давнього бретонського ле зміст і суть моєї оповіді (стар. фр.). (Тут і далі примітки перекладача).